

**13 VE 15. YÜZYILLARDA OSMANLI'DA DEVLET
YÖNETİMİNİN TOPRAK YÖNETİMİNE ETKİLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Gülşah İlknur ÖZER

Kütahya – 2019

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**13 VE 15. YÜZYILLARDA OSMANLI'DA DEVLET
YÖNETİMİNİN TOPRAK YÖNETİMİNE ETKİLERİ**

Danışman:
Dr. Öğretim Üyesi Cantürk CANER

Hazırlayan:
Gülşah İlknur ÖZER

Kütahya – 2019

Kabul ve Onay

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim/Anasanat Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

(İmza)

Üye.....

(İmza)

Üye.....

(İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “13. ve 15. Yüzyıllarda Osmanlı’da Devlet Yönetiminin Toprak Yönetimine Etkileri” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

...../...../2019

Gülşah İlknur ÖZER

Özgeçmiş

Gülşah İlknur ÖZER; 08.09.1984 tarihinde Eskişehir'in Mihalıccık İlçesinde doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Yarıkçı İlköğretim ve Kayı 60. Yıl Pansiyonlu İlköğretim Okulunda tamamladı. Lise öğrenimini Eskişehir Atatürk Lisesi'nde bitirdi. Üniversite lisans eğitimini Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde 2006 tarihinde tamamladı. 2015 tarihinde de Erzurum Atatürk Üniversitesi İş Sağlığı ve Güvenliği Lisans Bölümünden mezun oldu. 2008 yılında Yüksek Lisans eğitimini görmek üzere Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nı kazandı. Erzurum Atatürk Üniversitesi sosyoloji bölümünde okumaktadır.

Evli ve iki çocuk annesidir. Halen Eskişehir'de ikamet etmektedir.

ÖZET

13. VE 15. YÜZYILLARDA OSMANLI'DA DEVLET YÖNETİMİNİN TOPRAK YÖNETİMİNE ETKİLERİ

ÖZER, Gülşah İlknur

Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Cantürk CANER

Haziran, 2019, 98 sayfa

Dünyanın en köklü ve en işler yönetim mekanizmasına sahip olan Osmanlılar için toprağın dağıtımı, işletilmesi ve kullanımını çok önemli bir husustur. Hatta denilebilir ki Osmanlı devletinin yönetim sistemi toprak yönetimiyle doğrudan bağlantılıdır. Bir Ortaçağ devleti olarak Osmanlı İmparatorluğu kuruluş ve yükseliş dönemlerinde toprak sistemine büyük bir önem vermiştir. İşte bu çalışma 13.-15. Yüzyıllarda Osmanlı yönetim sisteminin esasını oluşturan toprak yönetiminin temel esaslarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Toprak Sistemi, Miri Arazi, Tımar

ABSTRACT**THE EFFECTS OF STATE MANAGEMENT ON SOIL MANAGEMENT IN
OTTOMAN EMPIRE: 12TH AND 15TH CENTURIES****ÖZER, Gülşah İlkur****M. Sc. Thesis, Department of Administrations****Supervisor: Assoc Prof. Cantürk CANER****June, 2019, 98 pages**

For the Ottomans, which have the most rooted and most business management mechanisms in the world, the distribution, operation and use of land is a very important issue. It can even be said that the administrative system of the Ottoman state is directly related to the land administration. As a medieval state, the Ottoman Empire gave great importance to the land system during the establishment and rise periods. This study aims to reveal the basic principles of the territorial management which form the basis of the Ottoman administration system in 13-15 centuries.

Keywords: Ottoman Empire, Agriculture System, Miri Land, Timar Land

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM TARIM TOPLUMU VE TOPRAK YÖNETİMİ

1.1. TARIM TOPLUMUNUN DOĞUŞU VE TOPRAK İLİŞKİSİ.....	3
1.2. ORTAÇAĞ AVRUPASI'NDA TOPRAĞIN YÖNETİMİ VE İKTİDAR	11
1.3. ORTAÇAĞ DOĞU DÜNYASINDA TOPRAĞIN YÖNETİMİ VE İKTİDAR.....	21

İKİNCİ BÖLÜM KURULUŞUNDAN 15. YÜZYILA KADAR OSMANLILAR

2.1. OSMANLI DEVLETİNİN KURULUŞU	28
2.2. KURULUŞUNDAN İMPARATORLUK SÜRECİNE OSMANLILAR	37
2.3. GENEL HATLARIYLA KURULUŞ DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLET YÖNETİMİ VE ESASLARI	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM OSMANLILARDA TOPRAK VE TOPRAĞIN YÖNETİMİ

3.1. OSMANLI TOPRAK SİSTEMİNİN TARİHSEL TEMELLERİ	58
3.2. OSMANLILARDA TIMAR SİSTEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE SİSTEMİN ESASI VE İŞLEYİŞİ	67
3.3. OSMANLI TOPRAK REJİMİNİN HUKUKSAL VE YAPISAL GÖRÜNÜMÜ.....	72

SONUÇ	80
KAYNAKÇA	81
DİZİN	89

TEZ METNİ

GİRİŞ

“13. ve 15. Yüzyıllarda Osmanlı’da Devlet Yönetiminin Toprak Yönetimine Etkileri” adlı bu tez dünyanın en eski devletlerinden birisi olan Osmanlı yönetim sistemini 13 ve 15 yüzyıllar arasında tarımsal üretim ve tüketim ilişkileri çerçevesinde ele almıştır.

Tezin Ana hipotezi:

İnsanlık tarihinin çok uzun bir bölümü toprağa bağımlı bir yaşam içinde geçmiştir. Tarımsal üretim uygarlık tarihinde o kadar önemli bir yere sahiptir ki günümüzde bile tarım bir devletin yönetimini derinden etkilemektedir. Türk tarihinin en önemli bölümlerinden birisini oluşturan Osmanlı İmparatorluğu da kuruluşundan yıkılışına kadar toprağa dayalı bir hayat sürmüş ve Osmanlı tarihinin en belirleyici unsurlarından birisi de toprağa dayalı bir yaşam olmuştur. Osmanlılar için toprak sadece bir yaşam ve kültür değil, aynı zamanda bir yönetim sistemidir. Bütün Ortaçağ toplumları için olduğu üzere Osmanlı toplumu için toprak, devlet yönetimine sirayet etmiştir. Bu durum özellikle 13. ve 15. yüzyıllar arasında etkin ve belirleyici olmuş ve sonraki dönemlere miras kalmıştır.

Tezin Alt Hipotezleri:

- a- Osmanlıların toprak rejimi hem Batılı hem de Doğulu özellikler taşır.
- b- Osmanlı toprak rejimi temellerini İlk Çağ uygarlıklarının bakiyesinden ve Ortaçağ toprak yönetim sisteminden almıştır.
- c- Osmanlı toprak yönetiminin örgütsel ve kurumsal yapısı Bizans toprak anlayışından büyük oranda esinlenmiştir.
- d- Osmanlı toprak yönetim sistemi devlet yönetimini de derinden etkilemiştir.
- e- Osmanlı toprak sisteminin temelleri 13.-15. Yüzyıllarda atılmıştır.

Tez toplamda 3 ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci Bölüm “*Tarım Toplumu ve Toprak Yönetimi*” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında Tarım toplumlarının ortaya çıkışı ve İlk ve Ortaçağ’lara etkileri ele alınmıştır. Tezin İkinci Bölümü “*Kuruluşundan 15. Yüzyıla Kadar Osmanlılar*” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında Osmanlıların Kuruluşundan 15. Yüzyıla kadar genel siyasi tarihleri ve tahta çıkan Osmanlı Padişahları ortaya konulmuştur. Tezin Üçüncü Bölümü “*Osmanlılarda Toprak ve Toprağın Yönetimi*” olarak adlandırılmıştır. Bu başlık altında Osmanlı toprak rejiminin temel ilkeleri, yapısal ve işlevsel görünümü ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARIM TOPLUMU VE TOPRAK YÖNETİMİ

1.1. TARIM TOPLUMUNUN DOĞUŞU VE TOPRAK İLİŞKİSİ

İlk Çağın müjdecisi olarak da görülen tarım toplumuna geçiş aşağı yukarı MÖ 10.000'lerde başlar. Yabani bitkileri toplamak yerine yetiştirmeye başlayan topluluklar yoğunlukla bugünkü Ürdün coğrafyasından başlayarak, “verimli hilal” adını da alan Mezopotamya’da görülmeye başlandılar. MÖ. 7000 civarlarında giderek zenginleşen tarımsal bitki üretimi, çeşitli yöntemlerle geliştirilerek emmer ve einkorn (eski buğday çeşitleri), arpa, mercimek, nohut, bezelye, acı fiğ ve keten gibi ürünlerle zenginleşme imkanı buldu¹. Nil Deltası ve kıyıları, İndus Vadisi ve Çin’in Sarı Nehir kıyılarında da tarıma dayalı toğplulukların neredeyse aynı dönemlerde birbiri ardında ortaya çıktığını da eklemek gerekir. Tarımsal üretimle birlikte evcil hayvanların da aşağı yukarı aynı dönemlerde üretilmeye başlandığı görülmektedir. İlk evcil hayvanlar olarak koyun, keçi, humussuz sığır, at ve domuzun insanlar tarafından yetiştirilmeye başlandığı günümüzde açıkça bilinen bir gerçekliktir. Evcilleştirilmiş bitkilerin varlığı mutlaka çiftçilerin her yeni mahsulü daha önce hasat edilen tohumlardan ektiği anlamına gelmektedir. Bu uygulama yapıldıktan sonra mahsuller tamamen yeni alanlara yayılabilir ve evrimsel değişim hızla ortaya çıkabilir. Bu bağlamda tarım toplumu (agriculture), bahçecilik (horticulture) ve fidancılık (aboriculture) gibi bir bitkiyi en temel tohumdan en son hasada kadar yetiştiren ve ilkel topluluklardan bu yönüyle ayıran önemli ve devasa bir atılımdır.

İlkel toplulukların yerleşik tarıma geçmesi oldukça uzun ve güç şartlarda gerçekleşmiştir. Zira Mezolitik Dönem (Yontma Taş Dönemi) oldukça durağan ve eşitlikçi toplum yapısına dayanmaktaydı². Zira Mezolitik toplumlarda üretim herşeyden önce toplayıcılık ve avcılık üzerine dayalı asalak bir ekonomik etkinlikten kaynaklanmıştır. Daha çok toplayıcılık, daha az avcılık anlayışına dayanan asalak tüketim anlayışı, zaman içinde önce seçici toplayıcılık-saklayıcılığa, ardından da yerleşik tarıma dönüşecektir. Tarım öncesi toplulukların sosyal yaşamları ve düşünce dünyaları da tarım toplumlarından farklıdır. Herşeyden önce tarım öncesi topluluklar da cinsiyet ayrışması bulunmaz. Klan veya aşiret mantığı üzerinden oldukça geniş bir aile bağları kurulmuştur. Babaerkil veya anaerkil olmak üzere iki temel yapı üzerine kurgulanan aile anlayışı, tam anlamıyla eşitlikçi bir komün yaşamını dikte eder. Güçlü ve bireysel bir düşünce dünyası

¹ Alaeddin Şenel, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*, (Ankara:Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1982), 149.

² A.g.e.,130

olmamakla birlikte, asıl amaç ailenin varlığını korumaktır. Elde edilen bütün besinler aile bireyelerine eşit dağıtılır. Biriktirmek veya artırmak olgusu bulunmaz. Esasen biriktirmek işi uygulamada da imkansız gibidir. Zira bütün aile üyeleri beslenme derdindedir. Doğadan elde edilen ürünler kısıtlı ve oldukça güç yollarla elde edildiğinden saklanamaz. Ancak Mezolitik dönemin sonlarına doğru topluluk içinde toplayıcılık ve avcılık gibi iki önemli uzmanlaşma alanı doğmuştur ki bu da cinsiyet üzerinden kurgulanan ilk sınıflama modelidir³.

İlk sınıflı toplum modeliyle birlikte ortaya çıkan uzmanlaşma ilk teknolojik icatların da önünü açmıştır. Erkeklerin avcılıkla ilgilenmeye başlaması sonucunda mini taşlardan yapılan ok, mızrak, balta, olta, tekne veya bıçak gibi aletler ilkel topluluğun yaşam ve düşün biçimini şekillendirmede önemli katkıda bulunmuştur. Avcılık hem karada hem de deniz, göl veya akarsularda giderek gelişme göstermeye başlamıştır. Avcılığın gelişmesi sadece kullanılan aletlerin değil, avlanma yöntemlerinin de değişmesi ve karmaşıklaşması anlamına gelir. Tek başlarına ya da toplulukla birlikte yapılan avlanma faaliyetleri sosyal organizasyon kültürünün artmasına yol açmıştır⁴.

Avcılık ve toplayıcılığın hızla geliştiği Mezolitik ilkel toplulukların yaşam tarzları hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak elde edilen arkeolojik buluntularda bu toplulukların yaşam biçimlerinin birbirinden farklı oldukları, bununla birlikte korunaklı bölgelerde geniş aileler olarak yaşadıklarını, ölümlerini gömmeye başladıklarını ve son olarak da kendi içlerinde belirli bir hiyerarşi oluşturabildiklerini söylemek mümkündür⁵. Hiç kuşkusuz bu hiyerarşik yapının da (bazı istisnalar olmakla birlikte) genelde erkek egemen yapılı bir toplum modelini zorladığı da kabul edilmelidir. Elde edilen mağara buluntularından da yola çıkarak bu dönem topluluklarının belirli kavramlara özel isimler koyduklarını, önemli olayları mağara duvarlarına yansıtarak kayıt altına aldıklarını, aralarında konuşma yöntemiyle anlaşmaya başladıklarını ve belki de en önemlisi tanrı inancına sahip olduklarını da ileri sürmek yanlış olmaz. Yine de artı ürün üretemeyen bu dönem topluluklarının, çevresel koşullara son derece bağımlı oluşları

³ Nyree Finlay (2014), *The Mesolithic, Essays on the Local History and Archaeology of West Central Scotland*, (UK: Glasgow Museums, 2014), 1-7

⁴ Marcel Otte (2009), *The Paleolithic-Mesolithic Transition*, (Ed. M.Camps& P. Chauhan), (USA:Sourcebook of Paleolithic Transitions, Springer Science Business Media, USA, 2009), (537-553), 542-543

⁵ Otte, A.g.e., 543

yüzünden sık sık buldukları yerleri değiştirmek zorunda kaldıkları da açıktır. Mezolitik toplumların basit av ve savunma aletleri ürettikleri de bilinmektedir. Ancak bu aletlerin birbirleriyle kullanmalarından çok doğaya karşı veya yırtıcılara karşı kullandıkları daha yaygın bir kanaattir. Zira bu topluluklar geniş bir nüfus büyüklüğüne sahip değildir. Üstelik kapalı bir toplum olma özelliğini taşımaktadırlar. Çoğunlukla gezici olduklarından belli bir bölgeleri de bulunmaz. Dolayısıyla birirleriyle temas etmeleri ve temas ettiklerinde karşılıklı etkileşim içine girdikleri pek görülmez. Bu nedenle başka bir insan topluluğuyla karşılaştıklarında nadiren ilişki içine girmeyi tercih etmektedirler⁶. Dolayısıyla avcılık Mezolitik toplumların üretim ekonomilerinde ve kültürel gelişmelerinde önemli bir itici güç olmayı başarmıştır.

Mezolitik dönemin ortalarından itibaren insan topluluklarının giderek uzmanlaşmaya başladığı ve bu uzmanlaşmayla birlikte sosyal yaşamın daha karmaşık ve birbirine geçmiş yapılardan meydana geldiği görülür. Bu dönem içinde insan topluluklarının yaşam alışkanlıklarını değiştiren en önemli dönüşüm ise kuşkusuz iklimlerde başlayan değişimlerdir⁷. Özellikle Mezopotamya coğrafyasından başlayarak dünya önemli bir iklim değişikliği içine girmiştir. MÖ. 8000'lere rastlayan bu değişim süreci içinde ormanların sayısı hızla azalmış, denizler ve göller çekilmeye yüz tutmuş ve yerine geniş otlaklardan oluşan ovalar ve vadiler açığa çıkmıştır. Yaşanan bu değişim aynı zamanda insan topluluklarının yaşadıkları bölgelerde kuraklığın artması anlamına da gelmektedir ki, avcılık ve toplayıcılıkla geçinen göçebe topluluklarının ciddi anlamda açlıkla karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Büyük bir açlık ve kıtlık tehdidi Mezolitik dönem topluluklarını yeni bir üretim yöntemine zorlamıştır. Bu üretim yöntemi ise bundan sonraki binlerce yıl boyunca insan topluluklarının kaderine hükmedecek olan “tarım devrimi”dir.

Literatürde Tarım devrimi konusunda çok farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Kimi bilim insanları Tarım Devriminin Mezolitik Dönemde değil Neolitik (İlk Çağ) Dönemde gerçekleştiğini ileri sürmektedirler. Buna göre tarımın başlayışı yerleşik hayatı

⁶ Bununla birlikte Mezolitik toplumların aralarında ciddi savaflara girdikleri ve katlettiklerine de rastlanmıştır. Örneğin İspanya'nın Austrias Bölgesinde bulunan bir mağarada yüzlerce Neanderthal iskeletine rastlanmış ve bunların Sapiensler tarafından katledikleri tespit edilmiştir. Bu durum Mezolitik toplumların aralarında ciddi savaflar yaptığını da gösterir.

⁷ James Mellaart, (1975), *The Neolithic of the Near East*, (London: Thames and Hudson,1975), 3

doğurmuştur. Bazı bilim insanları ise Tarım Devriminin Neolitik Dönemi başlattığı konusunda iddiaları bulunmaktadır. Bu iddiayı taşıyan bilim insanlarına göre de yerleşik hayata geçiş, tarımı başlatmıştır. Konuyla ilgili bir başka tartışmaysa Tarım devriminin mahiyeti üzerinedir. Öncelikle hangi tarımsal üretimin ekilip dikildiği, hangi hayvanların ilk olarak evcilleştirildiği, hayvancılığın mı yoksa tarımın mı birbirini tetiklediği üzerine kesin bir bulgu yoktur. Dolayısıyla bugüne kadar yapılan çalışmalarda Tarım devriminin mahiyetine dair kesin bulgulara rastlanılamamıştır. Niteliği ve hangi ürünlerin ilk olarak ekildiği tartışmaları bir tarafa bırakıldığında konuyla ilgili ağırlık basan düşünce avcı ve toplayıcı toplumsal yaşamın Neolitik Çağın erken dönemlerinde giderek ortadan kalktığı ve yerine tarıma dair üretim araçların üretilmeye başlandığı ve bunların da yerleşik bir yaşam alışkanlığı içinde sürekli hale getirildiğidir.

Günümüzde elde edilen buluntulara göre yerleşik yaşama geçiş ve tarımsal üretimin başlaması neredeyse dünyanın bütün yaşanabilir alanlarında aynı anda gerçekleşmiştir⁸. Bu kurama göre Mısır, Doğu ve Güneydoğu Afrika, Mezopotamya, Ortaasya ve Anadolu coğrafyası tarımın aynı anda başladığı “birinci tarım kuşağını”; Güney Amerika coğrafyası içinde yer alan Meksika ve Peru arasında kalan bölgeler “ikinci tarım kuşağını” oluşturmaktadır. Çin ve Hindistan coğrafyasının “üçüncü kuşak tarım bölgesi” olmaları ise halen tartışmalıdır⁹. Birinci tarım kuşağını oluşturan bölgelerde tarımın aşağı yukarı MÖ.8000-7000 arasında başladığı, ikinci kuşak bölgede ise MÖ.6500-5000’lerde ortaya çıktığı kestirilmektedir. Özellikle günümüzde Irak toprakları içinde yer alan Jericho Kasabasında yapılan kazılarda MÖ.8000’lere tarihlenen tarımsal üretim aletlerine sıklıkla rastlanmıştır¹⁰. Yapılan kazılarda Neolitik (İlk Çağ) Çağda tarımsal üretimin öncelikle ırmak kenarlarına yapılan yerleşim alanlarında başladığı belirlenmiştir. Başta Jericho olmak üzere Çatalhöyük (Anadolu) ve Merimde (Mısır) köylerinde küçük sulama kanallarıyla tarımsal bitkilerin üretilip sulanmaya başladığı ve aynı zamanda tarımın yanında da evcil hayvanların beslendiği bugün açıkça bilinmektedir. Nehir kenarlarına tarla açma yöntemiyle başlanan tarım kısa sürede bilinen dünyanın tüm bölgelerine yayılmıştır.

⁸ Şenel, *İlkel Topluluktan Uygur Topluma*, 142

⁹ A.g.e., 142

¹⁰ Mellaart, *The Neolithic of the Near East*, 44-48

Yerleşik tarıma dayalı yeni hayata geçiş aynı zamanda İlk Çağ toplumlarında yaşam biçimini de derinden etkilemiştir. Nitekim İlk Çağın başından itibaren insan toplulukları yerleşik yaşama geçenler (çiftçiler) ile göçebe durumda kalanlar (çobanlar) olmak üzere iki yapıya bir görünüm içine girmişlerdir. Yerleşik tarıma geçmekte güçlük çeken veya tercih etmeyen topluluklar yani Çoban Toplulukları daha geniş mera alanlarında evcilleştirdikleri hayvanlar üzerinden sosyal bir yaşam anlayışı geliştirirken; ırmak kenarlarına yerleşerek yerleşik bir düzen içine giren Çiftçi toplulukları arasında farklılaşmaya dayalı bir yaşam anlayışı doğmuştur. Her iki toplum arasında temel farklılık ise toplumsal işbölümü kültüründen kaynaklanmaktadır. Çoban topluluklarında işbölümü klan veya aşiret kültürü üzerinden gelişme gösterirken, Çiftçi topluluklarında aile düzeninin esas alındığı bir işbölümü alışkanlığı söz konusudur. Çoban topluluklarında aşiret veya klan kültürüne dayalı işbölümü kan akrabalığına dayanır ve katı bir patriarkal düzenin izlerini taşır. Çoban toplulukları ortak bir atanın başkanlığında çocuklar ve onların çocuklarından kuruludur ve kandaş topluluk olma özelliğini taşırlar. Çiftçi topluluklarında ise köyler bir veya birden fazla aileden meydana gelmiştir. Dolayısıyla Çoban toplulukları kadar doğrudan bir kandaşlık görülmez. Çiftçi toplulukları en fazla birbirine yakın akraba toplulukları olarak kurulmuşlardır ve her ailenin reisi farklı bir ataya dayanır¹¹. Çoban toplulukları belirli bölgeler arasında gezinirken, Çiftçi toplulukları sürekli olarak belirli bir meskene yerleşmişlerdir. Çoban topluluklarında sürü hayatın merkezinde yer alır ve kandaş topluluğun ortak malı olarak gözetilir. Aralarındaki ilişkiler rekabetten çok işbirliği üzerine gelişmiştir. Bu işbirliğinin boyutlarıysa akrabalık, güvenlik ve hayatta kalma dürtüleriyle donatılmıştır. Oysa Çiftçi topluluklarında ilişkiler karşılıklı emek dayanışması üzerinden kurgulanan bir toprak mülkiyetine dayanmaktadır. Çiftçi toplumlarda yer bağı kan bağına önüne geçmiştir. Çiftçi toplulukları aynı zamanda birbirleriyle rekabetçidir ve ekonomik çıkar ilişkileri üzerinden birbirleriyle ilişki kurmaktadır. Yerleşik coğrafya üzerinde ekilecek alanların kalmaması veya ürünlerin o yıl yeterli verimliliğe ulaşmaması durumunda artan nüfus bir başka bölgeye gitme konusunda zorlanır. Bu yönüyle çiftçi toplulukları yayılcı ve bir o kadar da rekabetçi bir sosyal yaşam alışkanlığı gösterirler. Çiftçi topluluklarının yaşadığı diğer handikaplar ise ürün çeşitliliğinin azlığı ve depolama sorunlarıdır. Yerleşik hayata geçişin yapıldığı

---

¹¹ Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, (Çev. Alâeddin Şenel ve Mete Tunçay), (Ankara: Odak Yayınları, 1974), 80

ilk dönemlerde ekilebilir ürünler son derece sınırlı olmuştur. Üstelik depolama sorunları da az miktarda ekilen ürünlerin saklanması güçleştirmiştir. Sınırlı miktarda ekilebilen ve depolamada sorunların yaşandığı tarımsal ürünlerden yeterli vitamin ve protein alamayan çiftçi toplulukları avcılara oranla daha zayıf ve hassas bünyeye sahip olmuşlardır. Yapılan kazılarda yerleşik toplulukların çobanlara oranla daha hassas bünyeye sahip oldukları bugün kanıtlanmıştır. Yerleşik çiftçi topluluklarının sıklıkla karşılaştıkları bir başka sorun ise bulaşıcı hastalıklardır. Etrafı surlarla veya doğal korunaklarla çevrili bir köy yaşamı beraberinde atık sorununu da ortaya çıkarmış böylece bulaşıcı hastalık tehlikesi yerleşik hayatın sıradan gündemlerinden birisi haline gelmiştir. Oysa bu tehlike Çoban topluluklarında ciddi bir tehlike oluşturmamıştır. Göçebe halde gezen çoban toplulukları sayıca az ve hareketli olduklarından bulaşıcı hastalıklardan daha uzak kalmayı başarmışlardır.

Her türlü risk ve tehlikesine rağmen İlk Çağ insanları büyük ölçüde yerleşik hayatı ısrarla sürdürmesinin çok önemli bir gerekçesi bulunmaktadır. Güvenlik ve hayatta kalma dürtüsü bu ısrarın sebebidir. Üstelik yerleşik yaşam geliştikçe çiftçi toplulukları bu sorunlarla baş edebilmeyi de öğrenmişlerdir. İyi organize olmuş bir toplum modeli ve disiplinli yaşam her türlü riskin zamanla bertaraf edilmesini sağlamıştır. İlk Çağ boyunca her ne kadar adı tam anlamıyla konulmamışsa da güçlü bir yönetim sistemi zorlukların üstesinden gelmeyi sağlamıştır. Bunun sonucu olarak, yerleşik hayat giderek kabul görmüş; yerleşiklerin nüfusu hızla artmış; köyler ve kasabalar büyüyerek zaman içinde merkezi yönetimlerin hatta imparatorlukların kurulması sağlanmış ve sosyal örgütlenmeye dayalı bir sınıflı yapı gelişme göstermiştir.

İlk Çağın yerleşik topluluklarında ilk sınıflı yapının öncelikli olarak cinsiyet ayrışmasına dayanan iş bölümüyle ortaya çıktığı kabul edilen bir yaklaşımdır. Kadınlar başta ev ekonomisi olmak üzere, tarım ve hayvancılıkla ilgilenirken, erkekler daha çok zanaat, güvenlik, din, askerlik ve inşaat gibi daha fazla güç ve emek isteyen alanlara yöneldikleri görülmektedir. Her ne kadar kadın İlk Çağ yerleşik yaşamında önemli bir işleve sahipse de erkeklerin daha fazla kas gücü gerektiren işlerde uğraşması yüzünden erkek egemen toplumlar daha sık görülür. Askerlik ve din hizmetlerinin gelişme göstermesi böyle bir toplumsal yapının doğuşunu pekiştirmiştir. Bununla birlikte belli belirsiz bir yönetici sınıfın varlığı da erkek egemen bir toplumsal sınıfa delalet etmektedir.

Ancak burada hemen belirtilmesi gereken husus İlk Çağın başlarında yönetici sınıfın belli belirsiz olarak kendisini göstermesidir. Yönetici sınıf bütün hatlarıyla ancak İlk Çağın ortalarından itibaren (Tunç döneminde) artık ürünün toplanmaya başlamasıyla kendisini göstermiştir. Artık ürün ise tarımsal ürünlerin hasat sonunda toplanması sonucunda bir sonraki sene için yapılacak kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla yönetici sınıfın kullanımına hatta geçimine ayrılan ürünleri ifade eder.

İlk Çağ Çiftçi toplumlarında hasat zamanını planlama ve artı ürünün¹² buna uygun şekilde toplanmaya başlaması etkin ve tutarlı bir yönetim anlayışını zorunlu kılmıştır. Etkin bir kamu yönetiminin ortaya çıkması toplumsal davranışların da belirli bir düzen içinde yerine getirilmesini gündeme getirmiştir ki bu durum kısaca *hukuk düzeni* adı verilen bir toplumsal kurumlaşmanın önünü açacaktır¹³. Ancak İlk Çağ hukuk düzeni toplumsal yaşamın her türlü dinamiğini ilgilendiren kapsayıcı bir sistem olarak da anlaşılmalıdır. İlk Çağın hukuk düzeni de diğer tüm kurumlarında olduğu üzere tarım odaklıdır. Tarımsal üretimin korunması ve emek ekonomisinin güçlendirilmesi konularına yoğunlaşmıştır. Kölelik, tarımsal alanların ve tarım ürünlerinin korunması, miras konuları İlk Çağ hukuk sisteminin temel ilgi alanlarından birisidir. Siyasi otoritenin en büyük görevi ise hukuk kuralları koyarak tarımsal üretimi sürekli ve sürdürülebilir kılmaktır.

Tarıma dayalı hukukun sosyal yaşam içinde görülmeye başlaması İlk Çağ devletlerini tüm hatlarıyla ortaya çıkarmıştır. Özellikle Tunç döneminin ortalarından itibaren Mezopotamya, Anadolu, Çin İran coğrafyalarında birbiri ardına merkezi

¹² Artı ürün (bir başka deyişle artı değer) kavramı ilk kez K. Marks tarafından emek-sermaye ilişkisinin belirlenmesi için kullanılmıştır. Bununla birlikte bu kavram daha önceden de Adam Smith ve David Ricardo gibi düşünürler tarafından da değişik tanımlamalar içinde ele alınmıştır. Artı ürün, kapitalist bir ekonomide gerekli-zorunlu olandan daha fazlasının üretilmesi anlamını ifade eder. Ancak Marks bu kavramı kullanırken konunun farklı noktalarını ele almıştır. Marks, kavramı modern toplumları açıklamak için kullanmakla birlikte ekonomi-politiğin çerçevesinde aşağı yukarı tüm toplumlarda açık ya da gizli olarak artı ürünün yer aldığından bahsetmiştir. Nitekim Marks'a göre İlk Çağlarda veya tarım toplumlarında büyük oranda emek üzerinden elde edilmiştir. Nitekim kavram Şenel tarafından, toprak mülkiyeti ve tarıma dayalı üretim yapısının iktidarla olan ilişkilerinin ortaya konulması amacıyla da kullanılmıştır. İlk Çağ ekonomi politiği içinde yoğun tartışmaların halen sürmesi, Marks'ın konuya Asya Tipi Üretim Tarzı Modeli ile yaklaşması bu konudaki belirsizlikleri devam ettirmektedir. Ne var ki, İlk Çağ ekonomi politiği içinde iktidar-sermaye ilişkisinin belirlenebilmesi amacıyla, toprağa dayalı üretim konusu içinde artı ürün kavramı tüm argümanlarıyla birlikte kullanılmıştır.

¹³ Emin Bilgiç, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C.21, S.3-4, (103-119), (1970):106.

yönetimlerin kurulmaya başladığı görülmektedir. Söz konusu yönetim anlayışı içinde yerleşik yaşam zenginleşmiş, zanaatçılık toplumsal üretim ve tüketim ilişkilerinin içine girmiş ve sosyal sınıflaşma iyiden iyiye artmıştır. İlk Çağ toplumlarında ortaya çıkan devletin asli kaynağı toprakta vergilemedir¹⁴. Vergiyi toplayacak yapı ise kuşkusuz devletin kendisidir. İlk Çağ devletleri soyluluk esasına dayanarak kurulmuştur. Bir başka deyişle toprak egemenliğine dayalı iktidar modeli aynı zamanda soyluluğun kaynağı olarak kabul edilmektedir¹⁵. Bununla birlikte İlk Çağ Doğu kültürlerinde soyluluğun dini boyutları da ihmal edilmemelidir. Özellikle Antik Mısır, Mezopotamya ve Amerika uygarlıklarında soylular aynı zamanda dini kurumlarında başı sayılmış, hatta Antik Mısır'da görülebildiği gibi bizzat Tanrısal yetkilerle donatılmışlardır. İlk Çağ toplumlarında dini ve tarıma dayalı soyluluk anlayışı dışında üçüncü bir soylu sınıf bulunmaz. Zira İlk Çağ toplumu bütünüyle toprağa dayalı bir uygarlık anlayışına dayandırılmıştır ve bu anlayış içinde başka sınıfların varlığından söz edilemez¹⁶. Toprak temelli soylu sınıflar varlığını sürdürebilmek için iç politikada dini bir hüviyete dış politikada da fetihçi bir zihniyete yönelmişlerdir.

İlk Çağ toplumlarında toprağın yönetimi genel olarak *İlku Sistemi* içinde anlamını bulmuştur¹⁷. Akatça “alaku”, Hurice “irwissa” kelimesinden gelen ve anlamı “arkasından gitmek veya takip etmek” olan İlku Sistemi”, merkezi iktidarın güçlü olduğu, mülkiyet hakkının tepede devlete ait olan, üretilen bütün mal ve hizmetlerin devlet otoritesi gözetiminde dağıtıldığı dengeye dayalı bir ekonomik üretim modelidir.¹⁸ İlku sisteminde devlet toprakları doğrudan merkezi otoritenin hakim olduğu kentler ve vasal krallıklar arasında bölünmüştür.¹⁹ İlku'da Kral-vasal ilişkileri merkezi otoritenin ağır bastığı, yönetme hakkının yine krala ait olduğu yönetim kültürü ekseninde gelişir. Kral İlku olarak dağıttığı topraklardan vergi almak, asker temin etmek, veya çeşitli görevler yüklemek gibi hakları elinde tutmaktadır. Bununla birlikte Kral kendine bağlı olanların

¹⁴ Hüseyin Ateş, Halil Ünal “Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusunda İdari Hayat”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.8 (2004/1), 21-42

¹⁵ Seyhan Taş ve Enver Günay (2015), “Antik Çağ Toplumlarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi/KSU Journal of Social Sciences*, C.12 S.2 (2015), 156

¹⁶ A.g.e., 157-158

¹⁷ Cantürk Caner, “Pers İstilasına Kadar İlk Çağ Anadolu Uygarlıklarında Devlet ve Yönetim”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008), 140

¹⁸ Adil Alpman,, “Nuzi Metinlerinde Tımar Müessesesi”, *XII TTK Kongresi, Bildiriler Kitabı*, C.I, (Ankara, 1999), 96-97

¹⁹ A.g.e., 98

yaptıklarını denetlemek üzere görevliler atayabilir. Kralın elinde bulundurduğu bu haklar çok güçlüdür ve herhangi bir sözleşmeye bağlı kalmaksızın doğrudan uygulanabilir. İlku sistemi İlk Çağ'ın ekonomik ve toplumsal kültürü içinde bir çeşit "tumar" müessesesi olarak sınıflandırılmaktadır. Mezopotamya'da İlkular doğrudan erkeklere verilirken Anadolu'da kadınlara da verilmiştir.²⁰ İlku sistemi aynı zamanda iktidarın görev ve sorumluluklarını da tanımlamaktadır. Bu sorumluluklar ise ilku verileni koruma, tarımsal üretimin iyi yapılabilmesi için hizmet götürme ve ibadet hizmetinin yapılmasını sağlama olarak özetlenir. Ayrıca Kral toprağa ilku süresi boyunca el koyamaz veya satamaz. Özellikle ilku sisteminin Hititlerde etkin ve en gelişmiş biçimde uygulandığını söylemek yanlış olmaz.

1.2. ORTAÇAĞ AVRUPASI'NDA TOPRAĞIN YÖNETİMİ VE İKTİDAR

İlk Çağın Antik Roma'nın MS. 4. yüzyılda ikiye ayrılmasıyla sona erdiği literatürde kabul edilen bir durumdur. Her yönüyle Roma, İlk Çağ uygarlıklarının özellikle de Antik Yunan kültürünün Batıya taşınmış bir tezahürüydü. Akdeniz coğrafyasının tamamına yüzlerce yıl hakim olduktan sonra Hristiyanlık ve Kavimler Göçü yüzünden ikiye ayrılrsa da Roma Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika'da irili ufaklı binlerce kenti ticaret ağıyla birleştirmeyi başarmış ve daha önceden hiçbir uygarlığın kalıcı anlamda sağlayamadığı ekonomik ve kültürel bütünlüğü sağlamıştır. Roma her yönüyle bir medeniyettir. Akdeniz coğrafyası içinde hem deniz hem de kara ticaret yollarıyla güçlü bir ekonomik alan oluşturmuştur. Bu ticaret bütün bir imparatorluk içinde aynı zamanda güvenli ve kesintisiz bir münhasır alan olarak yükselmiştir. Roma aynı zamanda kentsel bir yaşam anlamına gelmektedir.

Herşeyden önce Roma kentleri kendine has özellikleri taşıyan mekanlardır. Çoğunlukla dikdörtgen, kare veya başka geometrik şekillerde tasarlanan Roma kentleri, belirli bir düzen içinde geliştirilmiştir. Birbirine dayalı evlerden oluşan kentler geniş bir Pazar meydanına açılmış ve bu meydanın ortasında da görkemli bir kent meclisinin

²⁰ Caner, *Pers İstilasına Kadar İlk Çağ Anadolu Uygarlıklarında Devlet ve Yönetim*, 141-142

yapılması esas alınmıştır²¹. Bu meclislere üyelik yaşam boyu sürmekteydi ve babadan oğula devredilebilirdi. Meclise üye olmak ya da meclis çalışmalarına katılma da herkesin harcı değildi. Meclis üyesi olabilmenin tek ve en önemli şartı toprak sahibi olabilmektir. Her kent kendi içinde özerk bir yönetim anlayışına dayalı olarak bu toprak soyluları tarafından yönetilmiştir. Ancak hepsi Roma egemenliği içinde başkente koşulsuz olarak bağlanmıştır²².

Ne var ki Roma'nın önce ikiye ayrılması ve sonra Batı kesiminin çöküşü uğraması İlk Çağa ait bütün bir sistematığın çöküşü anlamına gelmektedir²³. Roma uygarlığının kendine özgü sebepler yüzünden ortadan kalkmasıyla adına Ortaçağ denilen yeni bir dönem başlamıştır. İmparator Konstantin'in bugünkü İstanbul olarak tanımlanan yerde kendi adına bir başkent kurması Doğu ve Batı dünyasını bütünüyle birbirinden ayırmıştır. Bunun sonucunda Batı bölgeleri nerden geldiği konusunda hala tartışmaların yaşandığı barbar istilasına uğramıştır. Kuartlar ve Markomanlar İtalya'ya; Gotlar Karadeniz Havzasına; Franklar, Süevler ve Vandallar Ren'i geçerek hiç duraksamadan Akitanya ve İspanya'ya çullanmışlardır²⁴. Avrupa'da yaşanan bu yeni kavimler hareketi İlk Çağ'da sıklıkla görülen barbar istilasından farklıdır. Avrupa kıtasına gelen yeni göçebeler, binlerce yıl Roma'dan edindikleri yurt edinme alışkanlığını uygulamaya koyuldular. MS 5. Yüzyıla gelindiğinde Avrupa bütünüyle yeni sahiplerine açılmıştı ve artık Roma'nın varlığı Kıtada ortadan kalkmıştı. Söz konusu Kavimler Göçü'nün öncekilerden temel farkıysa Avrupa topraklarını mülk olarak edinmeleridir²⁵. Yeni göçmenlerin mülk edinmek üzere Kıtaya gelmeleri Roma'nın sonunu getirmekle birlikte esasta Roma'nın yüzlerce yıldır ürettiği uygarlık değerlerini de korumuştur. Siyasal açıdan güçlü bir Roma ortadan kalkmakla birlikte kültür, siyaset ve devlet açısından "Pax Romana"²⁶ ideali varlığını devam ettirecektir. Ancak bu ideal Hristiyanlıkla harmanlanmış, etnik ve yerel kültürlerden ilham alan feodal Batı krallıkları biçiminde ve herbirinin kendine ait hanedanlık geleneği çerçevesinde gelişme gösterecektir.

²¹ Yusuf Pustu,, "Küreselleşme Sürecinde Kent; Antik Site'den Dünya Kentine", *Sayıştay Dergisi*, S.60, (2006), 133.

²² Mehmet Ali Kılıçbay, *Şehirler ve Kentler*, (İstanbul: Gece Yayınları, 1993) ,72

²³ Leonardo Benevolo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, (Çev: Nur Nirven), (İstanbul: Literatür Yayınları, 2006), 7

²⁴Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 33

²⁵ A.g.e., 15

²⁶ Roma barışı veya Roma evreni

Nitekim Kilise'nin önderliğinde biçimlenen Yeni Batı medeniyeti öncelikli olarak geleneksel Roma siyasi kültürünün bir başka tezahürü olan Hristiyanlaşmış "Merovenj denemesi"ni gündeme getirdi. 5. ve 8. Yüzyıllar arasında yapılan bu ilk siyasi birlik hareketi, bugünkü Fransa ve Almanya arasında kalan coğrafi bölgeyi kapsıyordu. Başlangıçta Hristiyan bir hareket olmasa da kısa zamanda dini açıdan bütün Avrupayı saracak bir hareketin öncülüğünü yapan bu siyasi hareket merkezi bir birlik kurmaktan yoksundu. Dolayısıyla uzun ömürlü olamamıştır. Üstelik Hristiyan Roma kültüründen bağımsız olarak kurulan bu hanedanlık, Emevi ordularını ancak Puvatya Savaşı sonrasında Paris'e yüz kilometre kala durdurabilmiş, Kilise tarafından kendisine verilen malları askerlerine dağıtarak Katolik dünyanın tepkisini çekmiştir²⁷. Hanedanlığın son temsilcisi İmparator Charles Martel öldüğünde iktidara Karolenj hanedanlığının ilk hükümdarı olan Kısa Pepin geçmiştir.

Pepin'in iktidara gelmesiyle birlikte Merovenj hanedanlığı sona ermiş yerine Karolenj dönemi başlamıştır. Literatürde Karolenj Hanedanlığı Ortaçağ'a geçiş sürecinde Avrupa'nın karanlık devirleri içinde en aydınlık dönemlerden biri olarak kabul edilir. Germen kökenli bir hanedanlık olarak kurulan Karolenj İmparatorluğu'nun en tanınmış hükümdarı Şarlman (Charlamagne, 758-814)'dır. Hanedanlığın sınırlarını günümüzdeki Fransa, Almanya, Kuzey İtalya, Hollanda, Belçika ve İsviçre'ye kadar genişletmeyi başaran İmparator Şarlman, Abbasi Halifeliği'yle de ilişki kurarak döneminin en büyük siyasi gücü olduğunu kanıtlamıştır. Ancak İmparator Şarlman'ın Avrupa tarihine geçmesinin tek nedeni sahip olduğu sınırlar değildir. Kendisini önemli kılan asıl şey ticaretten, ekonomiye, eğitim sisteminden şehir yaşantısına kadar hemen her alanda başlattığı köklü reform hareketleridir. Üstelik bu reformu sahip olduğu sınırlar içinde oldukça hızlı biçimde gerçekleştirebilmiş ve bugünkü birleşik Avrupa idealinin da temellerini atmıştır. Ne var ki Şarlman'ın 814 yılındaki ani ölümü, kuzeyden İskandinavlar, Balkanlardan Macarlar ve güneyden Müslüman akınlarını yeniden başlatmış ve Birleşik Avrupa ideali yerini feodal beyliklere bırakmıştır. Kıta bir kere daha karanlık ve karmaşık bir siyasi krizler içine yuvarlansa da Karolenjlerin geride bıraktığı ekonomik reformlar Batı'nın yüzlerce yıl kendi kendine yetmesini

---

²⁷ Umberto Eco, *Orta Çağ Barbarlar- Hristiyanlar- Müslümanlar*, 5.bs, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), (Ankara: Alfa Yayınları, 2014), 216.

sağlayacak bir potansiyel de bırakmıştır. Hiç kuşkusuz bu tarımsal potansiyelin adı da “Feodal Toprak rejimi”dir.

Avrupa Ortaçağında Feodal Toprak rejimi, ilke olarak bireyin doğrudan mülkiyetinde yer alan tarımsal üretimin genel adıdır. Antik Roma'nın köleci toprak mülkiyeti hakkının Ortaçağ Avrupasına yansması olarak ortaya çıkan bu rejim, *senyör* adı verilen bir beye karşı bireyin yani *vassalın* rızasına dayalı yazılı ya da sözlü olarak düzenlenen bir sözleşmeye dayalı bir sistemdir²⁸. Merkezi devlet otoritesinin ciddi ölçüde zayıfladığı bir dönemde ortaya çıkan feodalite, özellikle bireylerin korunmasına odaklandığından bir yandan aynı soydan gelen bir devlet anlayışının özelliklerini taşımakta, diğer bir yandan da belli belirsiz de olsa merkezi bir krallık etrafında toplanma arzusunu yansıtmaktadır. Toplumsal çözülme tam anlamıyla olmasa da geciktirmeyi amaçlayan feodalizm, örgütlü bir devlet iktidarının kurulamadığı 9. Yüzyıl Avrupasında yerel boyutlu bir iktidarların kurulmasına yol açmıştır. Bu yönüyle feodal düzenin her yönüyle Ortaçağ Avrupasını inşa ettiğini ileri sürmek yanlış olmaz²⁹. Feodalizm erken dönem Ortaçağ'da Avrupa toplumsal yapısının merkezinde toprağa dayalı bir ekonomik üretim sistemi olarak özetlenebilir. Bu üretim sistemi ise üç temel toplumsal sınıftan meydana gelmişti: Aristokrasi, Köylü ve Kilise. Merovenj ve Karolenj denemelerinin ardından dağılan merkezi otoritenin sonucunda kendi içinde her iki sınıf lord, dük veya kral olarak hiyerarşik bir kademelenmeye ayrılmışken bu hiyerarşik yapının en alt kısmında köylüler yer almıştı. Kilise ise söz konusu sınıflaşmanın dışında ve aynı zamanda bu sınıfları ruhani açıdan denetleyen bir denge unsuru olarak görev yapmıştır³⁰. Aynı zamanda Kilise, feodal sistemin kendine özgü kültürel dünyasını ve normlarını tamamlayıcı ideolojik bir rol üstlenmişti. Kilisenin üstlendiği ideolojik işlev uygulamada toprak mülkiyetine dayanmaktaydı. Tanrı'nın yeryüzündeki mutlak temsilcisi olan Kilisenin de kendi mülkiyetine ait toprakları bulunmaktaydı ve bu yönüyle Kilise feodal sistemin içinde doğrudan belirleyici bir rol oynamaktaydı. Feodalite, Roma'dan bakiye kalan piyasa odaklı ticaretin ve şehir yaşamının tam anlamıyla yok olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan feodalite, *manoryal örgütlenme* denen bir ekonomik temele sahiptir³¹. Bu

²⁸ Marc Bloch, *Feodal Toplum* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), (Ankara: Gece Yayınları, 1995), 364.

²⁹ Pınar Ülgen, “Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”, *Mukaddime*, S.1, (2010), 3

³⁰ Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), (İstanbul: Teori Yayınları, 1985), 71

³¹ Ülgen, *Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış*, 9.

örgütlenmenin merkezinde bulunan manor genel olarak bir köydür ama pratikte köy de değildir. Manor'un en üstünde senyör (lord, dük veya kral) bulunur. Senyör bir yandan kendi topraklarını yönetirken, diğer yandan hem kilisenin hem de köylü sınıfının varlığını koruma altına almıştır. Bu korumanın bedeliyse doğrudan köylüden tahsil edilmiştir. Ödeme biçimi para olarak kendisine ödenir ya da çoğu zaman olduğu gibi “*demesne*” adı verilen senyöre ait arazisinin belirli bir bölümünde köylüler bedelsiz olarak çalıştırılır³². Ortaçağ feodalitesinde toprakların çeşitli kategorilere ayrıldığı görülür. Bunlardan ilki yukarıda da belirtildiği gibi *demesne*'dir. Latince kökenli bir kavram olan *demesne*, senyöre ait anlamına gelmektedir. Köylü sınıfının topraklarına da “*terra mansinoria* veya *mansus sevi*” denilmektedir ki köylüye ait her türlü tarımsal emtiayı ifade eden geniş bir kavramdır. Ayrıca sistem içinde “*terra inculta*” olarak da tanımlanan, henüz işlenmemiş topraklar da yer almaktadır. Geriye kalan çayır veya mera alanlarına da “*Communia*” veya “*marca communis*” denilmiştir³³.

Feodal sistemde senyör ile köylüler arasındaki ilişki özel bir sözleşmeyle belirlenmiştir. *Fief Sözleşmesi* olarak tanımlanan bu sözleşme içeriği taraflar arasında özgür iradeleriyle belirlenen bir sözleşme özelliğini taşımaktaydı³⁴. Her ne kadar bu sözleşmenin ne zaman ve nerede ilk olarak yapıldığı konusunda aydınlatıcı bir bilgiye ulaşılmamaktaysa da köken itibarıyla, Roma'nın ikiye ayrıldığı dönemlerde yaşanan siyasi çalkantıların bir sonucu olarak ortaya çıkan “*Commendatio (himaye)*” ilişkisinin Cermenlerde görülen “*Gefolgschaft (boyun eğen)*” ilişkisine dönüşmesi sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. *Commendatio*, özgür bir Romalının daha güçlü bir Roma vatandaşının koruması altına girmesini ifade eden bir terimdir. Bu ilişki biçimi Batı Roma parçalanırken Cermen kökenli *Gefolgschaft* ilişkisiyle birleştirilmiştir. Böylece Roma döneminde sıklıkla rastlanan himaye edilme hakkı, Cermen istilaları sonunda bir çeşit boyun eğmeye dönüşmüştür. Ancak *Fief Sözleşmesi*'nin temel farkı, her iki tarafın eşitsizliğine dayalı bir boyun eğmeden çok tam bir eşitlik sağlanamasa da aynı sosyal dünyadan olan taraflar arasında gerçekleşmiş olması, kan veya akrabalık bağına

³² Halil Bertay, *Kabileden Feodalizme*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983), 268

³³ Mehmet Ali Kılıçbay, “Ortaçağın Orta Malı Olmadığına Dair”, *Doğu Batı Dergisi*, S.33, (2005), 73

³⁴ Trevor Dean, *Land And Power in the Late Medieval Ferrera*, (UK:Cambridge University Press, 1988),

dayanması ve çok yönlü bir mücadeleye dayandırılmış olmasıdır³⁵. 9. Yüzyıldan itibaren hızla yayılmaya başlayan Fief Sözleşmesi, vassalın bir senyör tarafından korunma talebini dile getirmektedir. Bu korumanın ise satın alınmak suretiyle yerine getirilmesi sözleşmenin temel mantığını ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle bir şekilde korunmak ihtiyacı duyan bir vassal, bunu en yakınındaki senyöre iletmiş ve aralarında bir sözleşme yapılarak bu korunma karşılıklı yükümlülükler çerçevesinde açıkça ortaya konulabilmiştir.

Fief Sözleşmesinin belirli bir biçimi olmamakla birlikte üç temel konu üzerinde yapıldığı açıktır: Güvenlik, Adalet ve Üretim³⁶. Güvenlik, senyörün sözleşme sonrasında vassalına karşı sunduğu korunma garantisiydi. Vassal sözleşmeyi imzalar imzalamaz senyörün doğrudan koruması altına girecekti. Adalet ise, yine senyör tarafından vassala karşı sağlanan başka vassallar arasındaki toprak anlaşmazlığı olmak üzere her türlü adli ve miras işlemlerin yerine getirilmesi olarak tanımlanmıştır. Örneğin vassalın genç yaşta ölmesi durumunda senyör, geride kalan ailesinin bakımını doğrudan üstlenmiş, çocukları büyüyünceye kadar arazisine sahip çıkmıştır. Nihayet üretim ise senyörün sunduğu hizmetler karşılığında vassal tarafından yapılan üretim ve tüketim ilişkilerini ifade eden bir maddeydi. Fief sözleşmesi her ne kadar adil ve aslında senyöre karşı ciddi sorumluluklar yükleyen bir anlaşma olmakla birlikte pratikte vassalı daima borçlu çıkararak ve bir çeşit kölelik bağıyla bağlandığı bir sözleşme biçimi olagelmıştır. Zira vassal hem kendi toprağını ekip biçecek, hem de kendisine sunulan garantiler karşılığında senyöre belirli bir miktar para verecektir. Üstelik sözleşme süresi boyunca da kendine ait toprağı da senyörün sayılacaktır. Dönemin şartları içinde vassalın elinde nakdi bir emtia bulunmayacağı veya çok sınırlı olacağı düşünülürse borcunu senyöre ait topraklarıda çalışarak ödemeye çalışacağı açıktır. Bu durumda vassal, hem toprağının mülkiyetini geçici olarak kaybetmekte hem de emeğini anlaşma boyunca senyöre kiralamaktadır. Vassalın sözleşmeden zararı sadece mal ve toprakla sınırlı da kalmamıştır. Senyör başka bir senyörle savaşmak durumunda kaldığında başvuracağı ilk kişi de yine kendisidir. Vassalın bir başka sorunuysa üretilen tarımsal ürünlerin çeşitliliği ve biçimidir. Yapılan sözleşmeye göre ekilecek ürünlerin neler

³⁵ M.Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, (Ankara:İmge Yayınları, 2001), 184-185

³⁶ Lin Donn & Don Donn, *Middle Ages Europe*, (USA: Good Year Books, 2011), 54

olacağına ve bu ürünlerin hangi dönemlerde ekileceğine doğrudan senyör karar vermiştir. Üstelik ürünlerin beklenen verimlilikte olmamasından da doğrudan vassal sorumlu tutulmuştur³⁷. Vassala bırakılan bir başka yükümlülük de senyörün kullanacağı at ve benzeri binek hayvanlar ile senyörün kişisel hizmetlerinin görülmesidir. Nihayetinde vassala yüklenen en son yükümlülük de vergi ödemesidir. Düzenli olmamakla birlikte vergi ödeme zorunluluğu üç durumda söz konusudur: senyörün çocuklarının evlenmesi, savaşın kaybedilmesi durumunda ödenen fidye veya tazminat ve vassalın bir şekilde yeni toprak kazanması³⁸.

11. yüzyıla doğru Avrupa feodal düzeninin giderek belirli bir karaktere büründüğü, Fief sözleşmesinin bütün kıtaya yayılmaya başladığı ve buna bağlı olarak yeni bir sosyal düzen ve iktidar ilişkisinin geliştiği görülmektedir. Senyörler, Kilise ve köylülerden başka bu dönemde ortaya çıkan iki önemli sınıf daha bulunmaktadır. Bu sınıflardan ilki “*militeler* yani şövalyeler”, diğeri de “*bourgeoislar* yani kentli”lerdir. Genellikle bir aristokrat sınıftan olmayıp, savaşlar sonunda elde ettikleri başarılar ve kahramanlıklar sonunda kendilerine verilen manorlarda yaşamaya başlayan *şövalyeler*, bu yüzyılın önemli sınıfı olarak yerini almıştır. Şövalye sınıfının ortaya çıkışı Ortaçağ’da hem aristokratların hem de köylülerin bir araya geldikleri nadir sınıfsal yapıdır. Savaşta yararlılık gösterenlere verilen bu unvan ile köylülerin bir üst sınıfa atlayabilmesi mümkün olmuştur. Üstelik kendilerine ait şato veya kalelerinin olması bu sınıfın şöhretini ve çekiciliğini artırmıştır³⁹. Bununla birlikte yine de köylü sınıfının şövalye olabilmesi, aristokratlarla kıyaslandığında oldukça zayıftır. 11. Yüzyılın sonlarından itibaren bu sınıfın giderek tam zamanlı bir görevli haline dönüştüğü de unutulmamalıdır. Ortaçağ’ın başlarında Avrupa uygarlığı için *Kentli sınıfının* diğerleri kadar çok belirgin olmadığını söylemek yanlış olmaz. Yaşanan barbar göçlerinin de etkisiyle kentler giderek ıssızlaşan ve muteber görülmeyen yerleşim alanları olarak kabul edilmiştir⁴⁰. Bu durum özellikle ana ticaret yolları üzerindeki kentler için daha da geçerlidir. Ticaret, yaşanan istilalar ve göçlerin etkisiyle ciddi ölçüde azaldığından kentlerde yaşayan nüfus giderek kırsal alana doğru kaymıştır. Kentlerin giderek

³⁷ Dean, *Land And Power in the Late Medieval Ferrera*, 76-78

³⁸ Ülgen, *Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış*, 7

³⁹ A.g.e. 7

⁴⁰ Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007), 307-308

boşalması gerçekte Kiliseye yaramıştır. Kentlerde yaşayan halkın barbar saldırıları nedeniyle kırsal alana doğru kaymaya başlaması, köylerle kıyaslandığında daha az bir tarımsal araziye sahip olan kentlerin Kiliseye bırakılması anlamına geliyordu⁴¹. Bununla birlikte kentlerde yaşayan hakim sınıf ise ekonomik gücü olmayan zanaatkarlardır. Kentlerin giderek nüfus kaybetmesi, merkezi bir güç olması özelliğinin de yitirmeleri anlamına gelmekteydi. Böylece Ortaçağ boyunca kentler Avrupa için kırsal kesime oranla Kilisenin doğrudan nüfuz alanına giren mekanlar haline almıştır. Diğer yandan Orta Çağ kent hayatının en özgün yanı, savunma odaklı yapılanmasıdır. Merkezi otoritenin zayıflaması nedeniyle barbar saldırılarının yıkıcı etkilerinden korunmak üzere kentlerin daha müstahkem alanlar haline dönüşmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle istisnasız bütün Ortaçağ Avrupa kentleri savunma amacıyla güçlü surlar ile desteklenmiştir. 11. Yüzyıla doğru kentlerin bu özelliği daha belirgin hale gelmiş, tıpkı kırsal alanlarda olduğu üzere özerk yapılara dönüşmüşlerdir.

Feodalizm en olgun dönemine 11. Yüzyılda ulaşmıştır. Bununla birlikte dönemin uygarlıklar aleminde yerini almaktan uzaktır. Bir başka deyişle Avrupa feodalizmi kendine özgü bir model olarak dönemin coğrafyasında varlığını sürdürmüş, dünyanın geri kalanına esin kaynağı olmamıştır. Çünkü feodalite dağınık bir politik sistem yaratmıştır. Merkezi yönetimin dağıldığı, güçlü bir monarşinin kurulamadığı Ortaçağ Avrupasında yerel otoriteler üzerine inşa edilen feodalite sonu gelmez otorite mücadelelerinin de önünü açmıştır. Bu özelliği nedeniyle feodalitenin daha çok politik bir sistem olduğunu kabul etmek yanlış olmaz. Politik sistemin merkezinde yer alan Kilise sistemin hem koruyucusu hem de denge unsuru olarak yüzyıllarca varlığını sürdürebilmiştir. Sistemin yakın çevresindeyse senyörler ve şövalyeler yer almıştır. Senyörler aralarında kıyasıya bir iktidar ve nüfuz mücadelesi içine girmişler, şövalyeler ise savaşçı bir sınıf olarak bu mücadelede etkin olarak kullanılmışlardır. Köylüler ve sınırlı da olsa kentlerde yaşayan zanaatkarların ise politik sistemde yer almadığını, buna mukabil ekonomik tamamlayıcıları olarak uzak çevresinde yer aldığını belirtmek gerekir. Köylüler bu sistemin üretici güçleri olurken, zanaatkarlar ise profesyonel bir iş

---

⁴¹ Segah Tekin ve Esra Banu Sipahi, “Kent, Yönetim, Din, Siyaset ve Düşünce Bağlamında Orta Çağ Avrupasınallışkin Genel Bir Değerlendirme”, *Tarih Okulu Dergisi*, Y.7, S.17 (Mart 2014), (189-219), 202

haline gelen şövalyelerin zırhlarını yapan, onaran ve malzeme sağlayan mesleklere dönüşmüştür.

Zanaatkarların kısıtlı ve neredeyse yok sayılacak yaşam alışkanlıkları 11. Yüzyılın sonundan itibaren yerini daha etkin ve güçlü bir konuma bırakacaktır. Ağır sabanın icadıyla birlikte kırsal kesimlerdeki üretim artışını sağlanması ve köylülerin elindeki fazla üretimin kentlere doğru akmaya başlaması kentleri canlandırmaya başlamıştır. Emevi'lerin Endülüs'ten çıkartılmasını takip eden dönemde başlayan Haçlı seferleri kentlerin politik bir merkez olmasına yol açmıştır. Kentlerin politik merkezler olarak yeniden yükselişe geçmesi ise Akdeniz ticaretinin Batı ve Kuzey Avrupa kıyılarına kaymasına yol açmıştır. İslam dünyasıyla başlayan askeri rekabet Avrupa medeniyetini ortak bir düşmana doğru birleştirmiş, bu birleşmenin akabinde ekonomik canlılık kendisini göstermiştir. 12. Yüzyıl boyunca köyler halen önemli sayılmakla birlikte kentlerle karşılıklı bir bağımlılık ilişkisine girmişlerdir. Köyler kentlerin beslenme ihtiyaçlarını karşılıyor; buna karşılık kentler ticari mallarla mamul eşya sağlıyordu⁴². Kentlinin yaşamı büyük ölçüde köylüye bağımlıydı, ama köylünün toplumsal yaşamı da kentliye dayanmaktaydı. Aralarındaki bağımlılık ilişkisini sağlayanlar ise kentlerde gelişmeye başlayan tüccar sınıfıydı. Yeni sınıf aynı zamanda dünyayı tanıyan kır ile kent arasındaki iletişimi sağlayan bir sınıftı.

Tüccar sınıfının kentlerde başlattığı dönüşüm bir yandan Kilise'nin egemen manevi iktidarını derinden sarsmıştır. Kentlerde yükselmeye başlayan tüccar sınıfının ve buna bağlı olarak zanaatkarların senyörlerle yakından ilişkiye girmeleri bu durumun nedenidir. Nitekim bu yeni ilişki biçimi kısa süre içinde Kilise tarafından ciddi bir başkaldırı olarak algılanmıştır. Esasen Kilise bu tepkisinde de haksız değildir. Zira senyörler ile yükselen yeni sınıfın arasındaki ilişkiler üretim ve tüketim ilişkileri üzerinden gelişmişti ve bu durum da Kilise'nin manevi otoritesinin ciddi derecede azalması anlamına gelmekteydi. Nitekim kentlerde canlılığın artmasını takip eden yüzyıllarda tarım dışı üretim biçimleri ve ürünleri önemli ölçüde artışa geçti. Tuz, madencilik ve dokumacılık gibi ürünler yeni tekniklerle birlikte gelişti. Kentlerin yeniden yükselişe geçmesiyle birlikte kırsal kesimin nüfusunun giderek azalmaya

---

⁴² Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, 82.

başlaması kaçınılmazdı. Senyörler ve burjuvalar kentlerin yeni otoriteleri olmaya başladılar.

Özellikle 15. Yüzyılda kentlerin görüntüsü ve Ortaçağ Avrupa toplumsal yapısı neredeyse baştan aşağıya yenilenmiştir. Bu durum kuşkusuz feodal sistemi derinden etkilemiş ve yeni arayışlara itmiştir. Ne var ki bulunan yeni çözüm feodal sistemi ciddi derecede erozyana da uğratacaktır. Söz konusu erozyon, özellikle dönemin İngilteresi'nde çok açık bir şekilde görülmektedir. *Bastard Feodalizmi* olarak adlandırılan 15. Yüzyıl İngiliz feodalizmi senyör ile köylü arasındaki *fief sözleşmesi* teknik olarak varlığını sürdürmekle birlikte, patronaja dayalı hiyerarşik bir toplumsal ve siyasal kontrol yöntemini ifade etmektedir⁴³. Bastard Feodalizmini farklı kılan özelliği senyörün (lordun) elindeki toprakların kullanım hakkının kendine bağlı vasallara bırakmasıydı. Senyörün karşılığında istediği şey ise toprak verdiği sınıflardan kira ya da daha çok hizmet almasıydı. Patronaj hakkına dayalı olarak alınan bu hizmetler esasen senyörün ihtiyacı olan insan kaynağını sağlamıştır. Özellikle 15. Yüzyıl boyunca Avrupa'nın nüfusundaki artışa paralel olarak toprakların giderek küçülmeye başlaması böyle bir sistemin ortaya çıkışını zorlamıştır. Bu uygulamayla bir yandan toprakların işlenmesi hızlanmış, diğer yandan da önemli ölçüde ürün artışı gerçekleşmiştir. Bastard Feodalizminin bir başka önemli sonucu ise senyörlere bağlı bir zümrenin yaratılmasıdır. Bu durum bireyin mülkiyetine dayalı feodal sistemin radikal biçimde dönüşümü anlamına gelmekteydi⁴⁴.

Her ne kadar bazı avantajları bulunmaktaysa da Bastard Feodalizmi olumsuz bir gelişmeydi ve klasik feodalitenin çöküşü anlamına geliyordu. Buna rağmen 15. Yüzyıl İngilteresinde meydana gelen bu yeni akım, kısa sürede bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Özellikle yerel senyörler bu yeni yönteme büyük ilgi göstermiş, merkezi otoritelerin gücünü sarsmaya başlamıştır. Bu yeni durum bir yandan bireysel mülkiyete önemli ölçüde darbe vurmuş, diğer yandan da krallık otoritesinin taşrada hem idari hem de hukuki anlamda devre dışı bırakılmasına yol açmıştır. Nitekim 15. Yüzyılda İngiltere'de ve Avrupa'nın diğer bölgelerinde sık sık senyör kral çatışması başgöstermiştir. Merkezi otoritenin bu yeni duruma karşı aldığı tedbir ise kentlerdeki

⁴³ Fatih Durgun, "Geç Ortaçağ İngiliz Toplumunu Anlamak: Tarih Yazıcılığında Bastard Feudalism Kavramının Gelişimi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXXII/1, (47-72), (2017), 48.

⁴⁴ A.g.e., 49.

tüccar sınıfıyla işbirliği yapmaktır. Bir tür mecburiyetten kaynaklanan bu yeni işbirliği biçimi kentlerin nüfusunu artırırken, toprağa dayalı senyörlük sisteminin de erozyona uğratılması anlamına gelmektedir. Zengin senyörler karşısında daha zengin ve güçlü bir merkezi otoritenin kurulabilmesi için ticaretin gelişmesi ve yeni gelir kaynaklarının artırılması gerekmiştir. Böylece başta İngiltere olmak üzere Avrupa toplumunda toprağa dayalı aristokrasi gerileme sürecine girmiştir.

1.3. ORTAÇAĞ DOĞU DÜNYASINDA TOPRAĞIN YÖNETİMİ VE İKTİDAR

Ortaçağ'ın Batı dünyasında algılanma biçimi ve toprağa dayalı feodal yönetim sistemi kendine özgü dinamikleri içinde bir seyir içindeyken, aynı yüzyıllarda Doğu dünyası daha farklı problemlerin ve siyasi çalkantıların içindeydi. Genel olarak Batılı literatürde Ortaçağ döneminde Doğu dünyasının daha güvenli ve daha zengin bir coğrafya izlenimi hakimdir. Ancak bu izlenim doğru sayılmaz. İddia edilenin aksine Doğu dünyası Ortaçağ'a iyi bir başlangıç yapamamıştır. Özellikle İslam dünyası ciddi anlamda siyasi krizler ve buna bağlı olarak toplumsal çalkantılara boğulmuş durumdadır. İslam dünyasının yaşadığı siyasi çalkantılar ve buna bağlı olarak gelişen toplumsal olaylar daha 7. Yüzyılda Sıffin Savaşıyla bölünmeye yol açmıştır. Haricilik adı verilen bu bölünme sonucunda İslam dünyası ilk mezhepsel ayrışmanın sürecine girmiştir. Sıffin Savaşının ardından 11. Yüzyılın sonlarına kadar önce İran ve Ortadoğu'nun yerli toplulukları, ardından da Türk toplulukları birbiri ardına İslamiyeti seçtiler. Erken Dönem Ortaçağ boyunca İslamiyet, Arap temelli olmaktan çıkarak çok uluslu bir yapıya büründü. Sonuçları bakımından bu durum, gelecekte İslam dünyasına önemli açılımlar kazandırsa da Ortaçağ'ın başlarında başlı başına siyasi ve toplumsal kriz olarak varlığını sürdürmüştü. Bu dönemlerde iktidarda olan Emeviler, Arap olmayan Müslüman halklara "*mevali (köle)*" adını vermiş, kendilerini üstün tutarak ciddi bir ayrımcılık içine girmiştir. Emevilerin *mevali politikaları* bu kez toplumsal başka bir krizin kapılarını aralamıştır⁴⁵. Bu kriz ise hiç kuşkusuz Arap olmayan Müslüman toplulukların Emevi hanedanlığını yıkma çabalarıdır. Müslüman olmayanlardan alınan cizye vergisinin mevalilerden alınmaya devam etmesi, bu toplulukların yönünü Abbasi hanedanlığına çevirmesine yol

⁴⁵ İsmail Hakkı Atçeken, "Ömer b. Abdülaziz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.13, S.13, (69-88), (2002), 48.

açmıştır. Önce Kufe, ardından Basra’da başlatılan isyanlar, Emevi otoritesini sarsmaya yetmiş; kısa zamanda isyanlar Kuzey Afrika’ya sıçrayarak 746’da Emevi hanedanlığının sonunu getirmiştir⁴⁶. Emevilerin yıkılmasından sonra başa geçen Abbasi hanedanlığı döneminde İslam coğrafyası Emevilerden kalan mevali sorununu çözmek durumunda kalmıştır. Ne var ki Arap milliyetçiliği ve ırk ayırımına dayalı Emevi politikaları, İslam toplumlarında derin yaraları çoktan açmıştı. Kavmiyetçilikten kaynaklanan bu yaralar aynı zamanda İslam dünyasının mezheplere ayrılmasına da neden olmuştur. Özellikle İran’da filizlenerek kök salan Şii Mezhebi, Abbasiler döneminde de varlıklarını güçlendirerek sürdürdüler. Şii mezhebinin yanı sıra Sünni İslam dünyasında da pek çok mezhep 8. Yüzyıldan itibaren hızla çoğalmaya başladı. Her ne kadar Abbasi hükümetleri bunu görmüş ve mülk devleti yerine din devleti anlayışını sürdürerek birleştirici bir otorite kurmak istemişse de mezhepsel bölünme İslam dünyasının önemli bir gerçeği haline dönüşmüştür.

Siyasi olarak Emevi ve Abbasi iktidarları İslam dünyasının çalkantılı bir dönemi olarak anılsa da toprak rejimi ve yönetimi konusunda kendisinden sonra gelen iktidarlara önemli bir kaynak durumundadır. Kur’an, Sünnet ve Dört Halife döneminde olgunlaşan erken dönem İslam devletlerinde toprak rejimi *mülk* kavramının içinde düzenlenen bir konudur. Temelini Kur’an-ı Kerim’deki Mülk Suresi (67.Sure)’nden alan kavram güç yetirmek, hakimiyet kurmak ve tasarrufta bulunmak olmak üzere üç temel anlama sahiptir. Güç yetirmek ve hakimiyet kurmak manasında mülk, duyulabilen bütün maddi varlıklar ve bunların üzerindeki hükümlerliği kasteder⁴⁷. Nihai varış noktası Allah’ın olan her türlü maddi varlık, yine Allah tarafından dilediğine verilen her türlü yetkinlik ve gücü de kapsayıcı özelliktedir. Mülkün tasarrufta bulunmak biçiminde yapılan tanım ise dar anlamlıdır ve bireyin mal edinme hakkından yola çıkılarak daha çok toprakların dağıtımını ve kullanılmasıyla ilgilidir⁴⁸. Bu bağlamda mülkün çoğulu olan emlak araziler üzerine yapılan her türlü tasarruf hakkını ifade eder. Erken dönem İslam dünyasında toprağa dayalı mülk, *Tam* veya *Nakıs* mülkiyet olmak üzere iki biçimde kendisini

⁴⁶ İsmail Yiğit, “Mevali”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 29, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 425.

⁴⁷ M. Sait Özervarlı (2005), “Mülk”, *İslam Ansiklopedisi*, C.31, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2005), 540.

⁴⁸ M. Macit Kenanoğlu, “Mülk”, *İslam Ansiklopedisi*, C.31, (Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı, 2005a), 541.

gösterir⁴⁹. Tam mülkiyet, kişinin arazisi üzerindeki her türlü tasarrufu ve menfaati anlamına gelir. Nakıs mülkiyet ise devredilebilen veya devralınabilen mülkiyet (rakabe) hakkıdır. Nakıs mülkiyetin ayırıcı özelliği eksik olması yani miras hukukuna konu olamamasıdır.

Erken dönem İslam toplumlarında toprak mülkiyeti çok çeşitli biçimlerde kendisini göstermiştir. Söz konusu çeşitliliğin sebebi Peygamber döneminden başlayarak, Abbasi hanedanlığına kadar geçen yaklaşık iki yüzyıllık sürede İslam topraklarının genişlemesi, diğer uygarlıklarla etkileşim içine girilerek etkilenme durumudur. Toprak mülkiyeti rejimlerinin zaman içinde gelişimleri de gözönüne alındığında arazi türlerini iki ana başlık altında ele almak yanlış olmaz. Bunlardan ilki Müslüman olmayanlara ait toprakların tasarruf biçimidir. Nitekim bunlar arasında *Fey Arazilerinin* ilk sırada geldiğini söylemek yanlış olmaz. Nitekim Fey Arazileri düşmandan savaş yaparak çoğunlukla da savaş yapmadan ele geçirilen toprakların mülkiyetinin devlete geçirildiği, buna mukabil belli bir haraç karşılığında eski sahiplerine kullanım hakkının bırakıldığı arazilerdir⁵⁰. Fey Arazilerinin kökeni Hucurat Suresi'ne dayanır. Söz konusu Surenin hükümlerine göre Fey arazileri, Müslümanlar adına Peygambere, oradan da devlete devredilen; gelirlerinden devletin toplum adına yararlandığı araziler olarak anılmaktadır⁵¹. Ganimetten farklı olarak fey arazileri, fethedilen topraklardaki ilk sahiplerinde haraç (veya vergi) karşılığında bırakılır. Tasarruf hakkı olan ve bunu önceden belirlenen miktarda devlete haraç olarak ödeyen ilk sahibi, ölene kadar kullanabilir ve miras bırakabilir. Fey arazileri devletin malı sayılır⁵². Nitekim Fey, Dört Halife Devrinde savaş ya da barışla elde edilen topraklar için uygulanabildiği gibi cizye, yabancılardan alınan uşur (gümrük vergisi), fetih sonrası sahipsiz topraklar (savafî), eski sahiplerine bırakılan topraklar (arz'ül haraç) ve ganimetlerin beşte biri oranında alınan aynı ve nakdi kazançlar olmak üzere çeşitlendirilmiştir⁵³. Emeviler döneminde savafî

⁴⁹ Mustafa Ahmet Ez-Zerka, "Mülk'ün Çeşitleri ve Sebepleri", (Çev: Servet Armağan), *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, No:18, (143-150), (1990), 145.

⁵⁰ Mustafa Demirci, "İlk Devir İslam Tarihinde Fey Kavramının Gelişimi Bağlamında İktisadi Kaynakların Paylaşımı Tartışmaları", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C.16, S.4, (596-606), (2003), 596.

⁵¹ Remzi Kaya, "Kur'anı Kerim'de Fey Gelirleri ve Dağıtımı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S.2, (67-86), (2001), 69.

⁵² Demirci, *İlk Devir İslam Tarihinde Fey Kavramının Gelişimi Bağlamında İktisadi Kaynakların Paylaşımı Tartışmaları*, 597.

⁵³ A.g.e., 598.

toprakları hanedan mülkiyetine alınsa da fey uygulamasına aynen devam edilmiş, Abbasiler dönemindeyse gelirleri doğrudan devlete aktarılan arazilere dönüşmüştür⁵⁴.

Erken dönem İslam toplumlarında Müslüman olmayan tebaya ait araziyle ilgili ikinci mülkiyet çeşidiyse *Haraci Arazileridir*. Savaş sonunda ele geçirilen, ancak belirli bir haraç ödenmek suretiyle devletin kullanım hakkını bıraktığı topraklara denir. Diğer ismi *Anvaten Arazi* olan bu arazi çeşidinin Fey’den farkı, savaş yoluyla ele geçirilmesi, toprak sahibine belli bir kullanım bedeli çerçevesinde tahsis edilmesi ve miras bırakılmamasıdır. Genel olarak Haraci arazilerden alınan vergiler ekim şartlarına bağlı olarak yıllık 1/2 ile 1/5 arasında hesaplanmıştır⁵⁵. Devlet mülkünün dışında sayılan bu arazilerden daha sonraki dönemlerde üretilen malın 1/10’unu öşür vergisi adı altında doğrudan devlete kaynak aktarmak biçiminde uygulandığı örnekler bulunmaktadır⁵⁶.

Bir başka arazi çeşidi olan *Savafi Arazileri* ise Halife (devlet başkanı)’nin özel olarak kendisi için ayırdığı mülklere denilen bir ifade biçimidir⁵⁷. Halife’nin burada yaptığı ayırma fiili, doğrudan tasarruf yetkisi üzerindedir. Bir başka deyişle fethedilen savafiler gazilere dağıtılmaksızın devlet yararına ayrılarak ayrılır. Bu araziler hükümdarında olmayıp, ümmet menfaatine ayrılmıştır. İlk uygulamanın Hz. Muhammet ile başladığı bu arazi biçiminde tasarruf yetkisi kiralama, satma, doğrudan devlet geliri içine alınma gibi çeşitli yöntemlerle kullanılır. Erken dönem İslam devletlerinde Savafi arazileri sel veya taşkın gibi sahibi kaybolan araziler üzerinde de uygulanmıştır.

Dördüncü arazi çeşidi olan *Mevat (veya Ölü) Arazileri*yse köylülerin ortak kullanımına ayrılmış olan mera, mezarlık, harman alanı, yaylak gibi belirli bir büyüklükte olan araziler için kullanılmıştır⁵⁸. Kamu arazilerinden farklı olarak mevat arazileri, iktâ veya ihya yöntemleriyle özel mülkiyete alınabilir⁵⁹. Çoğunlukla ihya yöntemiyle sahiplenilen bu araziler, Arapların İslamiyet öncesi geleneklerinden getirdiği bir yöntem biçimidir. İslamiyet sonrasında giderek yaygınlaşan bir mülkiyet biçimi olan Mevat

⁵⁴ A.g.e., 605.

⁵⁵ Oğuz Bal , “İslam İktisadının Kilometre Taşlarından Ebu Yusuf’un İktisadi Düşüncesi”, *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, C. 1, S.2, (1-41), (Ağustos, 2014),10.

⁵⁶ Halil Cin, “Arazi”, *İslam Ansiklopedisi*, C.3, , (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), (342-346), 344.

⁵⁷ M. Mahfuz Söylemez, “Hz. Osman Döneminde Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi-Kufe Örneği”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.II, S.3, (2003), (63-86.), 70-71.

⁵⁸ Cin, *Arazi*, 345.

⁵⁹ Hamza Aktan , “İhya”, *İslam Ansiklopedisi*, C.22, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), (7-10),7.

arazilerinde kullanılan belirli bir yöntem de bulunmaz. Aksine pratik yöntemlerle bir düzenleme içine girilmiştir. Ancak genel eğilim bu arazilerin üç yıl için kiralanmasıdır.

Müslüman tebanın kullanımına bırakılan toprak arazileriye *Öşür, Kati'a (İkta) ve Day'a, Mevkufe, İrfak ve Harim, Memluke* olarak tasnif edilebilir. Erken dönem İslam toplumlarında Müslüman tebaya ait arazilerin büyük çoğunluğunu *Öşür arazileri* oluşturmuştur. Bu arazi biçimi erken dönemlerden Ortaçağ sonuna kadar, hatta 20. Yüzyılın başlarına kadar İslam dünyasında Müslüman ahaliye bırakılan en köklü toprak biçimi halini almıştır. Genel olarak *Öşür arazileri*, Müslüman tebanın özel mülkiyetine bırakılan toprakları ifade eder. Devletin bu topraklar üzerinde herhangi bir tasarruf veya mülkiyet hakkı bulunmaz. Sadece öşür adı verilen ve tüm ürün üzerinden “onda bir” verginin ödendiği bu araziler, miras olarak da bırakılabilir.

Öşür arazilerinin dışında Müslümanların kullanımına tahsis edilen bir başka arazi çeşidi olan *Kati'a* ve *Day'a* arazileriye devlet veya hanedan çiftlikleri olarak tanımlanmıştır. Selçuklulardan itibaren *İkta* olarak da bilinen *Kati'a arazileri* devlet mülkünden pay edilen hanedan, bürokrasi veya eski sahiplerinin terkettiği toprakların, bir başka deyişle mevat arazilerin devlet başkanının onayı ve belli bir vergi veya hizmet karşılığında işletildiği topraklardır⁶⁰. Belli bir zamana bırakılmadan verilen bu araziler, keyfe bağlı kalmaksızın belirli kurallar dahilinde verilirler ve sahibinin keyfi kullanımına müsaade edilmez. *Day'a arazileriye* bakımının sürekli olarak yapılması gerektiği, devlete ait olan çiftliklerdir. Kira veya yükümlülük gibi konularda *Kati'a arazilerine* çok benzeyen *day'a*'lar, genelde üst düzey devlet görevlilerine tahsis edilmiştir⁶¹. Araziyi alanlar Haraç veya *Öşür* gibi aynı veya nakdi vergiyle yükümlü tutulmuşlardır.

Yukarıdakilerden başka Erken Dönem İslam toplumlarında koruluk ve meralardan oluşan *Hima arazileri*, su kaynaklarının bulunduğu ve dokunulmazlığa sahip *Harim arazileri*, halkın ortak kullanımına ayrılan *İrfak arazileri*, vakıfların kullanımına ayrılan *Vakfiyeler* bulunmaktadır.

Mezhepler üzerinden başlayan bölünme süreci, İslam coğrafyasında Arap unsurunun giderek azınlığa düşmesiyle birlikte yerini farklı Müslüman kavimlerin

⁶⁰ Yusuf Arifoğlu, “Horasan’da Toprak Mülkiyeti: İslamiyet’in Bölgede Yerleşmesinden Büveyhîlerin Hâkimiyetine Kadar”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C.3, S.2, (Ağustos 2017), (139-155), 146-147.

⁶¹ Asri Çubukçu, “Day’a”, *İslam Ansiklopedisi*, C.9, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), (57-59), 57.

iktidarlarına bırakmaya başlamıştır. Özellikle 8. Yüzyıldan itibaren önce Horasan bölgesi ardından İran coğrafyası üzerinde birbiri ardına Arap olmayan Müslüman topluluklar kendi siyasi otoritelerini kurmaya başladılar. Bu yeni gelişme Abbasi devletinin de sonu anlamına geliyordu. Her ne kadar Abbasiler 16. Yüzyıla kadar varlıklarını sürdürseler de 13. Yüzyılın başından itibaren siyasi nüfuzlarını kaybetmişler ve yerini birbiri ardına kurulan Türk ve İranlı müslüman devletlere bırakmışlardır⁶². Abbasilerin zayıflamasıyla başlayan siyasi bölünme süreci, Ortaçağ İslam dünyasının karşılamak zorunda kaldığı tek bir sorunu değildir. Buna ilaveten 11. Yüzyılın başında başlayan ve aralıklarla devam eden Haçlı seferleri ciddi bir kaos ve krizler dönemini başlatmıştır. Dahası bu krizlere 13. yüzyılın ortalarından itibaren de Moğol istilasının yarattığı sorunlar eklenmiştir. Bir yandan siyasi ve askeri krizler, diğer yandan birbirine karışan göç dalgalarının ortaya çıkardığı kültürel karmaşa Ortaçağ İslam Dünyasını sanılanın aksine çok büyük sorunlar yumağının içine itmiştir. Ortaçağ'da bu kadar siyasi ve toplumsal krizin atlatılmasını sağlayan en önemli kurtarıcılar ise toprak sistemi ve kültürel alanlardaki gelişmeler olmuştur.

---

⁶² Bu dönemde kurulan diğer Müslüman devletlerinden bazıları şunlardır: Beni Ahmer Devleti, Tolunoğulları, Sacoğulları, İhşidler, İtil Bulgar Hanlığı, Büveyhiler, Fatımiler, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Eyyübiler, Memlûklüler.

İKİNCİ BÖLÜM

KURULUŞUNDAN 15. YÜZYILA KADAR OSMANLILAR

2.1. OSMANLI DEVLETİNİN KURULUŞU

Osmanlıların ortaya çıkışıyla ilgili literatürde en geçerli söylem 1299 yılında kurulduğu, kurucusunun Osman Bey olduğu ve kurulduğu dönemde sadece dört yüz çadırlık küçük bir uç beyliği olduğu üzerinedir. Beylikten kısa sürede büyük bir imparatorluğa dönüşebildiği üzerinedir. Tarihçilerin üzerine ittifak yaptıkları, bu söylem doğru olarak kabul edilse de ne yazık ki devletin kuruluşuyla ilgili doğrudan kaynaklara ulaşmak imkansız görünmektedir. Bunun sebebiyse Osmanlılara ait en yakın kroniklerin en erken 15. Yüzyılda başlamasıdır⁶³. Osmanlıların kuruluş süreciyle ilgili kesin bir gerçeklik vardır ki o da kurulduktan neredeyse yüzyıl içinde coğrafyasında dikkat çekici, güçlü ve etkin bir siyasi otorite olabilmesidir.

Osmanlıların kuruluşuyla ilgili sorunlar iki ana tartışma çerçevesi içinde ele alınmaktadır. Bunlardan ilki kökeniyle ilgili tartışmalardır. Osmanlının kurucusu ve imparatorluğuna adını veren Osman Bey'in babası Ertuğrul Gazi'nin ve ailesinin kökeninin Kayı Boyu olduğu üzerine yapılan kabuller, dönemin Oğuz damgalarında ve bu dönemde kullandıkları sikkelerin (paraların) üzerindeki sembol ve simgelere dayanır. Bu simge ve sembollerden yola çıkıldığında Kayı'ların Oğuzların Günhan koluna mensup oldukları belirlenmiştir⁶⁴. Kayılar, sadece Ertuğrul Bey ve ailesinden mensup küçük bir aşiret de değildir. Yapılan araştırmalarda Kayı aşiretinin Konya, Ankara, Menteşe Yöresi, Denizli ve yöresi ile Kütahya'ya kadar yayılan çok geniş bir aşiret olduğunu göstermektedir⁶⁵. Buradan yola çıkıldığında Ertuğrul Bey ve ailesinin bu büyük aşiretin sadece bir kolu olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Çeşitli kaynaklarda Ertuğrul Gazi'nin babasının Kaya Alp oğlu Süleyman Şah (bazı kaynaklarda Gündüz Alp olarak da adlandırılır) olduğunu belirtilmektedir. Anadolu'nun fethi sürecinde Süleymanşah'ın Sultan Tuğrul ve Alparslan'ın emirleriyle Ahlat'a geldiğini ve Anadolu'nun Türkleştirilmesi hareketine katıldığı ileri sürülmektedir⁶⁶. Uzunca bir süre Ahlat ve yöresinde kalan Süleymanşah ve aşireti Gürcü ve Trabzon Rum İmparatorluğuyla mücadele etmiş, Moğol istilası başladıktan sonra yöreden ayrılarak önce Mardin'e inip Artukoğulları Beyliği'ne bağlanmış, daha sonra da yine Moğollar yüzünden Anadolu'nun

⁶³ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Müesseseleri Tarihi", 1.bs, (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1998), 3-4.

⁶⁴ Faruk Demirtaş, (1948), "Osmanlı Devleti'nde Anadolu'da Kayılar" *Belleten*, S. 47, (1948), (575-615), 600-604.

⁶⁵ A.g.e., 577-596

⁶⁶ Galip Demir, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Ahilik*, 2.bs, (İstanbul: Sade Ofset Matbaası, 2000), 107.

batısına doğru göçmek zorunda kalmıştır⁶⁷. Süleyman Şah'ın göç sırasında Fırat Nehri'ni geçmeye çalışırken vefat etmesi üzerine Kayı ailesi ikiye bölünmüştür. Oğullarından Sungur Tekin ile Gündoğdu Bey Ahlat'a yeniden dönerken, Ertuğrul ve Dündar Bey'ler Erzurum yakınlarındaki Pasinler Ovasına geçmiştir⁶⁸. İkiye bölünen ailenin aynı zamanda başı olan Ertuğrul Bey, bölgede yaklaşık yedi yıl kaldıktan sonra Erzincan yöresine göç etti. Yassıçimen Savaşı'na Anadolu Selçuklularının safında katılan Ertuğrul Bey, bu savaşın Anadolu Selçukluları lehine bitmesiyle "gazi" unvanını aldı. Bu olaydan sonra Ertuğrul Gazi ve ailesinin şöhreti yükselmiş ve kendisine Ankara yakınlarındaki Karacadağ yöresi mesken olarak verilmiştir. Belli bir süre Karacadağ yöresini mesken tutan Kayılar, Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubat'tan izin alarak daha batıya doğru göç ettiler⁶⁹. Aşağı Sakarya yöresindeki Söğüt bölgesine yerleşen Kayılar, 1231 yılında Sultanhöyüğü (Eskişehir) yakınlarında Selçuklu ordusuna katılarak Bizans ordularının yenilmesinde önemli rol üstlendiler. Bu zaferin sonunda Eskişehir ve civarı Ertuğrul Gazi'ye yurtluk olarak verilmiş, Karacahisar'dan Söğüt'e oradan da Eskişehir'e uzanan oldukça geniş bir bölgenin hakimi olmuştur⁷⁰.

Ertuğrul Gazi'nin topraklar dışında en önemli kazanımıysa dönemin Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat tarafından verilen uç beyliği unvanıdır⁷¹. Bu unvanla artık beylik haline gelen Kayıların hem bölgedeki diğer Türkmen aşiretleri üzerindeki şöhreti ve etkisi artmış, hem de kurumsal bir kimlik edinmeleri konusunda önemli bir adım olmuştur. Nitekim bu aşamadan sonra Söğüt yöresini merkez edinen Ertuğrul Gazi, bir taraftan Bizans'a karşı diğer Türkmen obalarını alarak gazaya başlamış, diğer taraftan da Bizans tekfurlarıyla resmi ilişkiler geliştirebilmiştir. Ertuğrul Gazi'nin Bizans merkezi otoritesine başkaldıran tekfurlarla ilişkileri başlangıçta hep dostane olmuştur. Zira halen hayvancılıkla uğraşan ve göçer bir aşiret olan Kayılar için kışları Söğüt'de yazları da Domaniç yaylalarında geçirmek oldukça önemlidir. Bu göçer yaşam hem ekonomik hem de siyasi bir amaç taşımaktadır. Esasen Kayı aşiretinin ekonomik geçim kaynağı halen hayvancılık üzerinedir. Bu nedenle hayvanlara otlak bulmak önemlidir. Göçerliğin siyasi nedeniyse bölgeye sürekli olarak gelmekte olan diğer Türkmen oba ve aşiretlerin

⁶⁷ M.Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 4.bs.(Ankara: Akçağ Yayınları, 1984), 72-73.

⁶⁸ Uğur Kurtaran, "Bir İmparatorluğun Doğuşu Osmanlı Kuruluş Dönemi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, S.5, (Ocak 2012), (244-265), 249.

⁶⁹ A.g.e., 249-250,

⁷⁰ A.g.e., 250

⁷¹ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* , 98.

kendileriyle işbirliği yapmasıdır. Selçuklu Sultanından yetki alan Ertuğrul Gazi bu gücünü bölgeye gelen Türkmen obalarına yer göstermek ve böylece üzerlerinde otorite olma amacını gütmektedir. Bu amaç bir yandan siyasi nüfuzunu artırırken, diğer yandan da bölgenin hızla Türkleşmesinde katkıda bulunmaktadır.

Kayı aşiretinin güçlü ve karizmatik lideri olan Ertuğrul Gazi'nin 1281'de vefat ettiği düşünülmektedir⁷². Ne var ki, Ertuğrul Gazi, sağlığında aşiretin kendisinden sonra başına geçecek kişiyi açıkça söylememiştir. Ancak kaynaklarda en büyük oğlu Dündar Bey'i işaret ettiği de söylenir⁷³. Ancak aşiretin ileri gelenleri daha çok Osman Bey'i tercih ettiler. Zira Osman Bey oldukça atak, gözüpek ve lider ruhlu biriydi. Babasının sağlığında Kastamonu yakınlarında Çobanoğulları Beyliği'nin yanında gazalarda bulunuyordu. Bu nedenle de yöredeki Türkmen aşiretleri tarafından da oldukça saygın biri olarak tanınıyordu⁷⁴. Özellikle (yakın bir gelecekte kayınpederi olacak) Şeyh Edebalı'nın da desteğiyle Kayı'ların başına geçirilen Osman Bey, öncelikle Karacahisar yöresini 1290 civarında fethetti⁷⁵. Karacahisar Kalesinde adına ilk kez hutbe okutan Osman Bey, beyliğin başına geçmiştir. Bu aşamadan sonra hızla bölgeyi topraklarına katan Osman Gazi, 1299'a gelindiğinde Eskişehir'den Bilecik ve Bursa hattına kadar oldukça geniş bir alanda egemenliğini ilan etmişti. Ele geçirdiği bölgeleri başta oğulları ve aşiretin ileri gelenlerinin yönetimine bırakan Osman Bey, asıl şöhretini 1302 yılında Bizanslılarla giriştiği Bapheus (Koyunhisar) Savaşı ile elde etmiştir⁷⁶. Bu savaşla birlikte Güney Marmara Bölgesi (Bhitinia) Osmanlı Beyliği'nin yayılma alanı olarak seçilmiş ve Osman Bey'in ilk hedefi İznik'i kuşatmak olmuştur. Bu amaçla önce Yarhisar (Bilecik) ardından Melengia (Yenişehir) kalelerini alan Osmanlı orduları diğer taraftan Bursa'yı da kuşatmışlardır. 1324 yılında (veya 1326'da) ve altmış dokuz yaşındayken vefat ettiğinde Bizans'ın Karadeniz kıyıları dışında Anadolu ile karadan bağını kesecek kadar hatırı sayılır bir beylik bırakan Osmangazi, çok yönlü bir lider ve devlet adamı olarak tarihe geçmiştir.

⁷² Tayyip Gökbilgin, "Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (79-90), (1974), 89. Ayrıca Aşıkoğlu Ahmed, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Aşık paşazâde Tarihi (Neşr. Ali Bey), 1.bs, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332), 15.

⁷³ Aşıkoğlu Ahmed, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Aşık paşazâde Tarihi, 15.

⁷⁴ Kurtaran, *Bir İmparatorluğun Doğuşu Osmanlı Kuruluş Dönemi*, 251.

⁷⁵ Aşıkoğlu Ahmed, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Aşık paşazâde Tarihi, 18.

⁷⁶ Halil İnalçık, "Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus", (Ed.Elizabeth Zachariadou), *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, (Rethymnon: Crete University Press, 1993), (55-81), 72.

Devletin kurucusu ve banisi olan Osman Beyin güçlü ve baskın bir lider olarak tarihte yer aldığı açıktır. Pek çok kaynakta Osman Gazi'nin avcı, yiğit, gözü kara, atılgan ve güçlü bir savaşçı olduğuna dair sıfatlara rastlanmıştır⁷⁷. Bunlardan başka Osman Bey, etrafına topladığı aşiretlere ve diğer savaşçılara fethettiği bölgelerdeki toprakları cömertçe bağışlayan bir karaktere de sahiptir⁷⁸. Bu yönüyle de toprak hırsı olmayan, paylaşmayı bilen, *gaza* yönü ağır basan bir lider görünümü içindedir. Oldukça atak bir kişilik olan Osman Bey, sadece Türkmen aşiretleriyle değil, bölgesindeki Bizans tekfurlarıyla da dostluklar kurabilen bir kişiydi. Özellikle Harmankaya (Bilecik) Tekfuru Köse Mihâl ile olan ilişkisinden Rumca'yı iyi derecede konuştuğu düşünülmektedir⁷⁹. Hem Türkmen aşiretleriyle olan diyalogu, hem de Bizans tekfurlarıyla olan diplomatik ilişkileri kendisine dönemin en büyük devlet adamı olma unvanını vermiştir. Özellikle Türkmen aşiretleri arasındaki adaletli tutumu ve işbiriciliği yüzünden haklı *uluğ bir kişilik* kazanmıştır. Ele geçirdiği kentlerin yönetiminde de gösterdiği maharet, beyliğini göçebe bir hayattan çok kısa bir sürede yerleşik yaşama ikna etmiş olması dikkat çekicidir. Kendi aşireti başta olmak üzere, yöredeki diğer Türkmenleri İznik'in yeniden fethi gibi ortak bazı ülküler etrafında birleştirmeyi başarması da kendisini vizyoner bir lider kategorisine sokmaktadır⁸⁰. Dolayısıyla Osman Gazi'nin liderlik ve devlet adamlığı özelliklerini "*big man paradoksu*"yla açıklamak yanlış olmaz⁸¹. Divitçioğlu⁸²'nun da belirttiği üzere *big man paradoksu*, tipik bir Kral veya başkandan bahsedilirken kullanılan bir kavramın dışında, esasen bir devletin kurucu liderlik vasıflarını tanımlamaktadır. *Big man*, yanına yandaş toplar, kişisel güç ve zekasını kendisine bağlı olan tebasının mutluluğu için feda etmekten çekinmez. En önemli vasfı ise paylaşımcıdır. Elde ettiği tüm toprak ve ganimetleri eşit biçimde etrafına dağıtır. İşte Osman Bey'in bu özelliği kendisine çok büyük bir şöhret kazandırmış, bölgeye gelen diğer Türkmen Aşiretlerinin Osmanlılara katılmasını sağlamıştır. Osman Bey'in bu stratejisi, beyliğin idari yönden

⁷⁷ Sencer Divitçioğlu, "Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu", (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996), 61-67.

⁷⁸ A.g.e., 67-69.

⁷⁹ A.g.e., 69.

⁸⁰ A.g.e., 73.

⁸¹ A.g.e., 70.

⁸² A.g.e., 69.

teşkilatlandırılması ve kurmay heyetine de yansımıştır. Adalet ve liyakata oldukça önem veren Osman Bey yakınında yetenekli kişilerin bulunmasına özel önem göstermiştir⁸³.

Nitekim Osman Gazi vefatından önce yerine büyük oğlu Orhan Gazi'yi bırakmıştır. Orhan Gazi, Osman Bey'in dört oğlundan en büyüğüdü ve en önemli yardımcılardanındı⁸⁴. Babasının izinden giden Orhan Gazi'nin ilk işi babasının yarım bıraktığı Bursa ve İznik kentlerini fethetmek olmuştur. Nitekim 1326'da önce Bursa, 1331'de de İznik, Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bursa'nın fethinden sonra beyliğin merkezi olarak Bursa seçildi. Böylece Osmanlı Beyliği devlete dönüşmüştür. Şehri yeniden imar eden Orhan Gazi ilk Osmanlı akçesini de kestirmeyi ihmal etmemiştir⁸⁵. Osmanlı Beyliği'ni devlet haline dönüştüren bir başka gelişme ise İznik'in kuşatılmasından sonra yaşanmıştır. Osmanlı'ların bölgede daha fazla yayılmasına kayıtsız kalamayan Bizans bölgeye asker göndermiş ve Osmanlı fetihlerinin önüne geçmeye çalışmıştır. Nitekim 1329 yılında Pelekanon (Maltepe) Ovasında yapılan savaşın galibi Osmanlılar olmuştur. Yaklaşık beşbin kişilik bir kuvvetle Bizans ordularını mağlup eden Orhangazi, savaştan iki yıl sonra yani 1331'de de İznik kuşatmasında başarıya ulaşarak şehri zaptetmiştir⁸⁶. İznik'in düşmesinden sonra Güney Marmara yönünde hızla ilerleyen Osmanlılar, İzmit önlerine kadar ilerlediler. Aynı yıl Bizans İmparatorluğu ile bir barış antlaşması imzalanca da Osmanlı ilerleyişi devam etti. Nihayetinde de 1337'de İzmit ve yöresi Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bizans'a karşı fetih hareketlerine devam eden Orhangazi, diğer yandan Anadolu beyliklerinin üzerine de yürümeyi ihmal etmemiştir. Karesi Beyliğinden Bergama ve yöresini, Gelibolu'yu, Ahiler'den Ankara ve civarını kendi topraklarına katmayı başarmıştır.

Orhan Gazi dönemin bir başka önemli gelişmesi ise ilk defa Rumeli'ye ayak basılmasıdır. Bizans taht kavgalarında etkin bir rol oynayan Orhan Gazi, imparator iktidarın Kantakuzen'e yardım ederek karşılığında Çimpe Kalesi'ni almıştır. Çimpe'nin Osmanlı toprağı sayılmasının ardından Rumeli'nde yayılmaya başlayan Osmanlılar, 1354'te Gelibolu'yu, 1356 yılında da Çorlu ve Keşan'ı topraklarına kattılar. Orhan Gazi

⁸³ Hüseyin Algül, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Temel Dinamikler", II. Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 3-5 Nisan 2015, (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2015), (365-373), 365.

⁸⁴ Halil İnalçık, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Beg", (<http://www.inalcik.com/images/pdfs/30685861OSMANBEG.pdf>, (01.01.2017),485.

⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi I, (Birinci Baskı), (Ankara: TTK. Yayınları, 1994), 117-118.

⁸⁶ Kurtaran, *Bir İmparatorluğun Doğuşu Osmanlı Kuruluş Dönemi*, 253.

1360 yılında vefat ettiğinde Bizans'ı üç taraftan kuşatan ve diğer Anadolu Beylikleri üzerinde hatırı sayılı bir nüfuza sahip siyasi güç olmayı başarmıştır.

Babasının kurduğu beyliği, idari bir teşkilata dönüştürerek, güçlü bir devlet haline getiren Orhan Beyi, babası gibi önemli bir hükümdar ve kurucu olarak görmek gerekir. Babasından aldığı *gaza* yeteneğini, devlet adamı bilinciyle bütünleştiren Orhan Bey, aynı şekilde bu bilinci güçlü bir idari teşkilata dönüştürebilmiştir. Hiç kuşkusuz güçlü idari teşkilatın temelini de sosyo-ekonomik düzenlemeler almaktadır. Osman ve Orhan Beylerin döneminde ele geçirilen bölgeler mülkiyet ve üretim ilişkileri korunarak ve vergiye bağlamak şeklinde düzenlenmiştir. Bu uygulama yerleşik Hristiyan topluluklarının Osmanlı Beyliğine sadakatini sağlarken, hoşgörü temeli üzerine inşa edilen bir imparatorluk düşüncesinin temelleri daha bu dönemden atılmaya başlanmıştır. Sadece boş olan topraklar fetihe katkıda bulunan gazi ve beylere dirlik olarak bırakılmıştır. Böylece bir yandan toprakların güvenliği sağlanmış, öte yandan da iskan ve tarıma açılabilmiştir. Üstelik bu uygulama diğer Türkmen boylarının katılımını da sağlamış bir anlamda teşvik edici bir durum olmuştur. Dirlik sisteminin özellikle Orhan Bey döneminde geliştirildiği ve Selçuklu toprak sisteminden esas alındığı görülmektedir. Hristiyan unsura zimmetlenen toprakların dışında kalan dirlik arazilerinin belirli yükümlülüklerle dağıtılmıştır. Bu yükümlülüklerden ilki bölgeye iskan zorunluluğudur. Böylece göçebe Türkmen obalarının yerleşik düzene geçmesi de kolaylaştırılmış ve bölgelerin hızla Türkleştirilmesi sağlanmıştır⁸⁷.

Orhan Gazi'nin başarıyla kurguladığı bir başka temel ise hukuk sisteminin oluşturulmasıdır. Temelde İslam hukukunun etkisi altında gelişme gösteren Kuruluş Dönemi Abbasi ve Selçukluların hukuk sistemini büyük ölçüde benimsediler. Böylece devlet olma yolunda önemli bir adım atılmıştır. İlk dönem Osmanlı hukuk sistemi Şer'i ve Örfi olmak üzere iki ana grupta düzenlenmiştir⁸⁸. Bu grupların uygulandığı yerler ve konularıyla farklıdır. Şer'i kanunlar dönemin fıkıh usullerine göre, kadılar tarafından çoğunlukla toplumsal ilişkilerin belirlenmesi sürecinde uygulanan veya yeniden üretilen düzenlemelerdir. Kaynağını doğrudan Kur'an'dan alan fıkıh yöntemi, özel konuları

⁸⁷ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı-Destanları*, 5.bs, (İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999), 11.

⁸⁸ Yunus Koç, "Erken Dönem Osmanlı Hukuku: Temel Sorunlar, Yaklaşımlar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.16, (115-126), (1999), 115.

kazüstik metodlarla ele alıp, buradan bütün toplumu bağlayıcı hükümler oluşturmayı amaçlar⁸⁹. Ne var ki Osmanlıların ilk dönemlerinde şer’i hukukun tam anlamıyla gelişme göstermediği de ortadadır. Unsurları geniş oranda göçebelige dayanan ve henüz toplumsal kültürün çok dağınık olduğu bu dönemde fıkıh kuralı üretebilecek din alimleri de sayıca çok azdır. Bir başka deyişle hem toplumsal kültür hem de beyliğin alt yapısı şer’i hukukun kolayca üretilip yayılabilmesinde yeterli olmadığı düşünülmelidir. Örfi hukuk ise daha çok hayatın doğal akışından kaynaklanan sorunların pratik biçimde çözülmesine yönelik oluşturulan kurallardır. Töreler, gelenek ve görenekler, ataların benzer konulara yaklaşımları örfi hukukun kaynağı sayılmaktadır. Kuruluş Dönemi Osmanlı toplumsal yapısı ve devlet anlayışı örfi hukukun geliştirilebilmesi için ideal bir zemin hazırlamıştır. Her ne kadarda Kuruluş Dönemi Osmanlı hukuk sistemi için pek fazla bir şey söylenemese de Şer’i hukuka dayalı bir sosyal yaşamın kurgulandığı ileri sürülebilir. Buna ilaveten devletin büyümesi devam ettikçe, örfi hukuk kamu hukuku olarak töreler ve gelenekler çerçevesinde gelişme göstermiştir. Ayrıca örfi hukuk Selçuklu hukuk sisteminden derinden etkilenmiş, dönemin diğer güçlü Anadolu beyliklerinden örnek alınarak özgün biçimde gerçekleştirilmiştir. Örfi hukukun toprak yönetiminde doğrudan uygulandığı da açıktır. Selçuklu ikta sistemi örfi hukuk çerçevesinde değerlendirilmiş ve kullanılmıştır. Bizans’ın özgün toprak sistemi olan “therma” ise yükseliş döneminde kullanılmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti’nin ikinci hükümdarı olan Orhan Gazi 1362’de seksen yaşlarındayken hayatını kaybetti. Yerine sağlığında halefi olarak bıraktığı Murat Hüdavendigâr üçüncü hükümdar olarak tahta geçmiştir. I. Murad (veya Murad Hüdavendigâr) gençliğinde Balkanlarda ağabeyi Süleyman ile seferlere katılan oldukça becerikli bir Şehzade görünümündeydi. Nitekim tahta geçer geçmez ilk başarısı 1363’te Bizansla yaptığı Sazlıdere Savaşıydı. Savaşın sonunda Edirne Osmanlı topraklarına katılıyordu. Edirne ile yetinmeyen Murad Hüdavendigâr Filibe ve Gümülcine üzerine yürüyerek Bizans’ı karadan kuşatmış oluyordu. Kısa zamanda elde ettiği bu başarılar kendisine *Hüdavendigâr* yani *Sultan*⁹⁰ unvanı kazanmasına yol açmıştır. Edirne’nin

⁸⁹ A.g.e., 118

⁹⁰ Farsça *hudâ* (Tanrı) kelimesine mülkiyet ve aidiyet atfeden -vend ile yine benzerlik, nisbet ve mübalağa ifade eden -gâr eklerinin getirilmesiyle oluşturulan bir kavramdır. Bu terim Farsça ve Arapça’da Tanrı, hâkim, hükümdar, âmir, efendi, sahip, bey” gibi anlamlara da gelmektedir. Tarih boyunca bu terimi sıklıkla kullanan Türk ve İslam devletleri bulunmaktadır. Gazneliler, Selçuklular, Hârizmşahlar, Celâyirli, Akkoyunlu ve Karakoyunlular bu unvanı kullanan Türk devletleri arasındadır. Osmanlılar’da ise

Osmanlılar eline geçmesi, Papa V. Urban'ın çağrısıyla Sırp Despotluğu, Macar, Bulgar, Eflak Krallıklarıyla Bosna Prenslüğünü harekete geçirmişti. Osmanlılara karşı düzenlenen ve aynı zamanda ilk Haçlı Seferi olarak literatürde yerini alan *Sırpsındığı Savaşı* 1364 yılında gerçekleşti⁹¹. Meriç Ovasında konuşlanan Haçlı ittifakını bir gece baskınıyla dağıtan Osmanlılar, Edirne'nin güvenliğini sağlama almakla birlikte karşılarındaki Balkan ordularını da ortadan kaldırmıştı. Böylece Balkanlar önünde Osmanlıların karşısına çıkacak bir güç kalmamıştır. Nitekim 1375 yılına kadar Osmanlılar Selanik, Niş, Sofya ve Mora yarımadasına kadar neredeyse bütün Balkanları ellerine geçirdiler. Sırp Despotluğu, Bulgar Krallığı vasalet devlet olarak vergi kaydıyla Osmanlıya bağlandı.

Murad Hüdevandigar'ın Balkan seferleri yıllarında Osmanlı tarihi için aynı zamanda bir ilk sayılabilecek bir krize de yol açmıştır. Tarihte *Savcı Bey İsyanı* olarak bilinen bu hadise seferlerdeyken taht naibi olarak bıraktığı oğlu tarafından çıkarılan bir ayaklanmadır. Esasen Bizans İmparatorluğunda yaşanan taht mücadelelerinin⁹² Osmanlı'ya yansması olan bu isyan Şehzade Savcı'nın IV.Andronikos kuvvetleriyle bir araya gelerek hem babası I. Murad'ın hem de Bizans İmparatoru V.İoannis'in ordularının karşısına çıkmıştır. Bu durum üzerine hızla Rumeli'ye gelen I.Murad Mayıs 1373 tarihinde İstanbul yakınlarında "Apikridium" mevkiinde isyancılarla tuttuğu savaşı kazandı. Osmanlı tarihinde ilk evlat katli olarak bilinen bu hadise sonucunda Sultan I. Murad oğlunu önce gözlerine mil çekerek cezalandırmış, ardından da Bursa'da boğdurarak idam etmiştir⁹³. Bu olaydan oldukça etkilenen Sultan I. Murad yaklaşık beş yıl Edirne Sarayı'na çekilmiştir.

Balkanların Osmanlı eline geçmesinden sonra Sultan I. Murad yönünü bu kez Anadolu'ya çevirdi. 1381 yılında Oğlu Beyazıd (Yıldırım, veya I. Beyazıd)'ı Germiyanogulları Beyliği'nin kızıyla evlendiren I. Murad, Kütahya ve çevresini çeyiz olarak sınırları içine kattı. Hamitoğullarından ise Beyşehir, Seydişehir, Eğirdir ve Isparta yörelerini satın aldı. Böylece devletin sınırları Konya merkezli Karamanoğulları ile

---

"padişah" öncesinde hudâvendigâr terimi kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şebnem Akalın (1998), *Hüdavendigar*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul Cilt:18, (285) ss.285

⁹¹ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev.Server Tanilli), (İstanbul: Cem Yayınevi, İstanbul, 1995), 44-45.

⁹² İmparator V.İoannis'in sultan I. Murad ile birlikte Balkan seferine çıkmasıyla başlayan Bizans taht mücadelesi oğulları IV.Andronikos ve II.Manuil'in tepkisini çekmiştir. Kendi aralarında da geçinemeyen kardeşlerden büyük olan Andronikos saray darbesi yapıp saltanatını ilan etmiştir.

⁹³ Nilgün Elam, "Babalar ve Oğullar: IV. Andronikos Palaiologos ve Savcı Çelebi'nin İsyanı (1373)", *Ankara Üniversitesi, DTCF Dergisi*, C.30, S.49, (29-71),(2011), 65-67.

komşu olacak kadar genişlemiş oluyordu. Anadolu seferleri devam ederken Osmanlı birliklerinin Sofya, Niş ve Manastır kentlerini kaybetmesi yüzünden Edirne üzerinden tekrar bölgeye geçti. 1389'da Sırp ve Macar birliklerinden oluşan ikinci Haçlı ordusu ile Kosova önlerinde karşılaştı. Gün boyu süren savaşın sonunda Osmanlılar bir kere daha galip gelmeyi başarmıştır. Ne var ki bu savaş Sultan I. Murad'ın da ölümü demektir. Savaş meydanını dolaşırken bir Sırp askeri tarafından hançerlenerek şehid edilmiştir. Sultan I. Murad dönemi pek çok yönden Osmanlı tarihinde ilklerin yaşandığı bir dönem olarak kayıtlara geçmiştir. Edirne'nin fethiyle Balkanlar'ın kapısını açan ilk hükümdar olmanın yanı sıra Osmanlı tarihinde ilk baba-evlat taht kavgası Onun döneminde yaşanmış, ve aynı zamanda büyük oğlunu isyan sebebiyle boğduran ilk hükümdar olarak tarihe geçmiştir. Ayrıca I. Murad savaş meydanında şehit edilen ilk ve tek Osmanlı hükümdarıdır. Sultan I. Murad'a atfedilen bu ilklerin sebebiyse kuşkusuz devletin artık yükseliş sürecine geçmesidir. Nitekim Sultan I. Murad dedesi ve babasından kalan Osmanlı mirasını dönüştürmede oldukça başarılı bir hükümdar olarak tarihteki yerini almıştır. Fetihçi kişiliğinin yanı sıra teşkilatçı bir hükümdar da olan I. Murad, herşeyden önce babasından kalan beyliği devlet haline getirmiş bir kişiliktir. Hudavendigâr unvanını almış olması bunun önemli bir göstergesidir. Yaklaşık yirmi yedi yıl ülkeyi yöneten hükümdar olarak yaptığı en önemli iş, devlet teşkilatını özgün bir şekilde kurabilmesidir⁹⁴. Bu bağlamda ilk önce devletin *hükümdar ve sülalesinin ortak malıdır anlayışını* değiştirmiş, yerine *hükümdar ve oğullarının malı anlayışına* dönüştürmüştür⁹⁵. Ayrıca Edirne'yi ikinci başkent yapan I. Murad, Rumeli Beylerbeyliğini kurarak Osmanlı idaresini eyalet sistemine geçirmiştir⁹⁶. Rumeli Eyaletinin kurulması gerçekte stratejik bir karardır ve Osmanlı yayılmasını sağlayacak bir yapıdan ibarettir. Nitekim sınır bölgelerinde kurulan *uc*'lar, Rumeli eyaletine mahsustur. *Uc* sistemi Sultan'ın fetihlerine katılmadığı, ancak Hristiyanlarla mücadelenin gerekli olduğu coğrafi bölgelere verilen bir tanımlamadır⁹⁷. Çoğunlukla devlete katılan Türkmen obalarına bırakılan bu topraklar hem güvenlik hem de genişleme amacını taşımıştır. Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar varlıklarını sürdüren ve adeta yarı bağımsız olarak hareket eden *uc*'lar devletin özel

⁹⁴ Abdüllatif Armağan, "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, C. 5, S.9, (139-156), (2011), 152.

⁹⁵ A.g.e., 150-152.

⁹⁶ Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, 53.

⁹⁷ M. Hüdayi Şentürk, "Osmanlı Devletinin Rumelide Uyguladığı İskan Siyaseti", *Belleten*, C.LVII, S.18, (89-112), (1993), 94-95.

önem gösterdiği birimler olmuştur. Sultan I. Murad'ın reformları sadece toprakların genişlemesiyle sınırlı değildir. Askeri alanda çok önemli düzenlemelere gidilmiştir. Topçu ocağı ilk defa I. Murad döneminde kurulurken, 1364 yılında da dünyanın en eski düzenli orduları arasında sayılan *Yeniçeri* sistemine geçmiştir⁹⁸. Yeniçerilik sistemi yine I. Murad döneminde kavramı ve kapsamı itibariyle genişletilmiş ve Enderun'a dönüşecek sivil kamu görevlilerinin de belirlendiği *devşirme sistemine* kadar genişletilmiştir⁹⁹. Vezir-i azamlık kurumunun ilk defa I. Murad döneminde kurulduğu da bilinmektedir. Bu zamana kadar Bursa Kadısı'nın en büyük hukuk mercii olduğu Osmanlılarda Sultan I. Murad'la birlikte merkezi Edirne'ye alınan Kazaskerlik sistemi geliştirilmiştir¹⁰⁰.

2.2. KURULUŞUNDAN İMPARATORLUK SÜRECİNE OSMANLILAR

Sultan Murad'ın vefatı Osmanlılar için aynı zamanda bir dönemin sonu anlamına geliyordu. Nitekim Sultan I. Murad'ın şehadeti üzerine Şehzade Beyazıd savaş meydanına çağrılarak, Yeniçeri ve devlet erkanının biatıyla Osmanlı tahtına geçti. Ne var ki tarihe I. Beyazıd veya Yıldırım Beyazıd olarak geçen Osmanlı'nın dördüncü hükümdarının dönemi oldukça kısa sürmüştür. Kişiliği ve askeri bilgisi oldukça kuvvetli bir padişah olan I. Beyazıd'ın tahta geçer geçmez ilk işi Rumeli'ye yönelmek olmuştur. Sırp Kralı Lazaroviç ile yeni bir anlaşma yaparak Rumeli sınırlarını garantiye alan I. Beyazıd yeni bir Haçlı ittifakının önüne geçmek maksadıyla Vidin, Eflak ve Bosna civarına askeri takviyelerde bulundu. Edirne'yi tam anlamıyla bir başkent yapmak için imar faaliyetlerine girişen I. Beyazıd Venedik ile de ticari imtiyazlara dayanan bir antlaşma yaptı. 1391 yılında Kastamonu üzerine askeri sefere çıkarken Eflak Voyvodası Mirca'nın Tuna önlerinde olduğunu haber alması üzerine Rumeliye yöneldi. Arkus Ovası'nda Eflak birlikleriyle yaptığı savaşı kazanan I. Beyazıd, Eflak voyvodası Mirce'yi esir alarak, Eflak bölgesini Osmanlı vasalı olarak kendisine bağladı. Daha sonra yönünü bir kere daha Anadolu'ya çeviren I. Beyazıd, Amasya'ya kadar ilerlemiş ve Kuzey Anadolu bölgelerini Osmanlı topraklarına katmıştır. I. Beyazıd'ın Amasya seferi sırasında beklenmeyen bir hadise kendisine "Yıldırım" lakabının kazanmasını

⁹⁸ Armağan, *Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler*, 152.

⁹⁹ Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, 54.

¹⁰⁰ Ernest Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, (Çev.Orhan Esen ve Yılmaz Öner), (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1966), 212-213.

sağlamıştır. 1393 yılına rastgelen bu hadise Macarların Fransız, İspanyol, İngiliz, Alman, Rodos ve bazı İtalyan (Venedik, Ceneviz) prensliklerinden topladığı yaklaşık 100 bin kişilik Haçlı ordusunun peyderpey Balkanlarda harekete geçirmesi ve Bulgaristan'a kadar ilerlemesidir¹⁰¹. 1396 yılında Niğbolu Savaşı ile sonuçlanacak bu yaklaşık üç yıllık çatışmalar dizisi I. Bayezid'i erkenden tedbir almaya yöneltmiş ve Balkanlarda Bulgaristan'ın Tırnova, Yunanistan'ın Teselya ve Mora bölgeleri ile Arnavutluk'a kadar geniş bir bölgeyi hakimiyeti altına almasını sağlamıştır. Yapılan savaşlar dizisi 23 Eylül 1396'da Niğbolu Kalesi önünde yapılan yaklaşık 100 bin kişiden oluşan birleşik Haçlı ordusuyla kesin bir sonuca ulaştırılmıştır¹⁰². Niğbolu Savaşı bir yandan Osmanlıların Balkanlara kalıcı olarak yerleşmesini sağlarken, diğer yandan da devletin güçlenmesine yol açmıştı. İmparatorluk sürecine geçişin en önemli adımı olarak görülen bu savaş sonrasında Anadolu'dan fethedilen bölgelere doğru Türkmen nüfusu hızlı bir iskan politikasıyla kaydırıldı. Böylece Balkanların Türkleştirilmesi sağlanmış oluyordu.

Sultan Yıldırım Bayezid, Niğbolu zaferinin ardından hızlı bir şekilde öteden beri bir türlü ilgilenemediği Anadolu seferi için hazırlıklara başladı. Zira tahta geçtiği 1389'da kardeşi Yakup Çelebi'yi boğdurtması Anadolu beyliklerini rahatsız etmişti¹⁰³. Bu beyliklerin gerçek niyetleriyse 1390'da düzenlediği ve kendisine bağladığı Batı Anadolu beyliklerinin kaybettikleri toprakları geri almak olarak belirtilebilir. Üstelik 1394'ten itibaren Anadolu'nun doğusunda zuhur eden Timur ve orduları ile aynı zamanda Sultan I. Beyazid'in eniştesi olan Karamanoğlu Alaeddin Bey'in bir süredir egemenliği altındaki topraklarında topladığı ordunun meydana getirdiği tehdit böyle bir tedbiri almayı zorunlu hale getirmiştir. Nitekim Yıldırım'ın öngördüğü sorun 1397 yılında kendisini göstermiştir. Aynı yıl Alaeddin Bey, Osmanlı kenti olan Ankara'yı basmış ve Sancak Bey'i Timurtaş Paşayı esir almıştır. Derhal bölgeye hareket eden Yıldırım, Akçay Ovası'nda Karamanoğulları ordularıyla savaşa tutuştu. Yaklaşık iki gün kadar süren savaş sonunda Karamanoğlu Alaeddin Bey, Konya'ya kaçmak zorunda kaldı. Konya üzerine yürüyen Yıldırım kısa bir kuşatmadan sonra Konya'ya girerek Alaeddin Bey'i idam ettirdi¹⁰⁴. Anadolu seferlerini sürdüren Sultan I. Bayezid, 1398 baharında Samsun ve

¹⁰¹ Feridun Emecen, "Niğbolu Savaşı", *İslam Ansiklopedisi*, C.33, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 2007), 90.

¹⁰² Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, 61-62.

¹⁰³ Bu beylikler Germiyan, Aydın, Saruhan, Menteşe, Hamitoğulları ile Sivas'taki Kadı Burhaneddin ülkesidir. Geçen zaman içinde bu beyliklere Karamanoğulları da eklenmiştir.

¹⁰⁴ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Sultan Yıldırım Bayezid*, (İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 1986), 5-147.

civarına yöneldi. Bölgedeki toprakları Osmanlı coğrafyasına kattı. Aynı yılın yaz aylarında da Kırşehir, Sivas ve çevresini Osmanlı topraklarına katıp, Başkent Bursa'ya dönmüştür. 1399 yılındaysa bir başka Anadolu seferine katılan Sultan, Memlük Sultanı Berkyaruk'un ölümüyle ortaya çıkan taht mücadelelerini lehine döndürmeyi amaçlamıştır. Memlük kalesi olarak sayılan Divriği, Darende ve Malatya yörelerini Osmanlı topraklarına katarak Dülkadiroğulları topraklarına yöneldi. Yıldırım'ın bu seferi aynı zamanda Timur İmparatorluğuyla karşı karşıya kalması anlamına gelmektedir. Nitekim 1401'de Timur'un Bağdat'a yöneldiğini haber alan Sultan, Erzincan ve Kemah dolaylarına sefere çıkmıştır. Timur ile diplomatik ilişkiler de bu seferle kurulmaya başlanmıştır. Ancak bu ilişkiler dostluk ilişkisinden çok yakın bir dönemde yapılacak savaşın işaretlerini vermektedir. Karşılıklı tehdit ve hakaret dolu yazışmalarla¹⁰⁵ geçen bir yılın ardından Osmanlı ve Timur orduları 28 Temmuz 1402'de Ankara'nın Çubuk Ovasında karşı karşıya geldiler¹⁰⁶. Uzun sürmeyen savaşın neticesi Osmanlılar ve Sultan I. Bayezid için çok ağır olmuştur. Savaş öncesinde Anadolu beylerini yanına çeken Emir Timur, parlak bir zafer kazanmıştır. Osmanlı orduları dağılırken, Yıldırım Bayezid esir düşmüş ve devletin ilk imparatorluk süreci de kesintiye uğramıştır. Esasen Ankara Savaşı hem doğrudan tarafları hem de dolaylı yoldan Bizans ve Anadolu beylikleri için farklı sonuçlar yaratan, çok boyutlu bir hadisedir. Öncelikle bu savaşın tek mağlubu Osmanlılar ve Yıldırım Bayezid'dir. Kendisi esir düşmekle birlikte Osmanlılar için adına "Fetret Devri" denilen yükseliş sürecinin ciddi bir kesintiye uğradığı bir dönem başlamıştır. Anadolu hukuken ve uygulamada kaybedilmiş, devlet aynı zamanda Düzmece Mustafa Olayı, Börklüce, Torlak Kemal, Kalenderi ve Şeyh Bedrettin isyanlarıyla uğraşmak durumunda kalmıştır¹⁰⁷. Savaşın kazananı gibi gözükse de esasen Anadolu'da bütünlüğü sağlayamayan Timur devletiyse Anadolu'daki zenginlikleri kendi ülkesine götürme fırsatı yakalamış, İran coğrafyasındaki gücünü pekiştirmiş, Moğol ve Arap istilasının önüne geçmiştir. Zaman içinde kendi coğrafyasına çekilen Emir Timur'un vefatına kadar doğu ve batının muzaffer hakanı olarak anılmakla birlikte, ölümünden sonra ülke taht kavgaları içine düşmüştür. Savaşın asıl kazananlarıysa Bizans ve Anadolu Beylikleri

¹⁰⁵ Söz konusu yazışmalar için ayrıca bkz. Abdurrahman Daş (2004), Ankara Savaşı Öncesi Timur İle Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:15, (142-167)

¹⁰⁶ Halil Çetin, "Timurun Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,2005), 134.

¹⁰⁷ Çetin, *Timurun Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 135.

olmuştur. Savaş sonrasında Karamanoğulları, Germiyanogulları, Aydınoğulları, Saruhanogulları ve Hamidoğulları beylikleri Osmanlıya karşı kaybettikleri toprakları geri almayı başarmışlardır. Anadolu'daki siyasal birliğin bozulmasına yol açan bu durum ekonomiyi doğrudan etkilerken, orta vadede Bizans İmparatorluğuna yaramış ve ömrü uzamıştır. Ayrıca Balkanlardaki Türk egemenliği de kesintiye uğramış ve neticede Balkanlar üzerinden Haçlı istilası tehlikesi başgöstermiştir.

Ankara Savaşının hemen sonunda Yıldırım Bayezid'in esir düştüğü görülmektedir. 8 Mart 1403'te Emir Timur'un esiriyken Akşehir civarında öldüğü bilinmektedir. Oğulları Emir Süleyman, İsa Çelebi, Musa Çelebi ve Çelebi Mehmed ise aralarında taht kavgalarına tutuşmuşlardır. Nitekim bu mücadeleyi Timur tarafından 1403-1413 arasında Amasya merkezli Rumiye-i Suğra emirliğine atanan Çelebi Mehmed kazanacaktır. Çelebi Mehmed'in kardeşi Musa Çelebiyi Vize ve Çamurlu Derbent Savaşlarında yenilgiye uğratması üzerine Edirne'de Osmanlı tahtına çıkmış ve I. Mehmed namıyla 1421 yılına kadar hükümdar olmayı başarmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun ikinci kurucusu olarak bilinen I. Mehmed'in ilk işi kardeşi Musa Çelebi tarafından Bizans'tan alınan toprakları geri vererek ülkesinin sınırlarını sağlama almak olmuştur. Ardından Anadolu üzerine yürüyerek önce Düzmece Mustafa ve Şeyh Bedrettin isyanlarını bastırdı. Ardından Anadolu beyliklerine yöneldi. Aydınoğullarından İzmir ve Nif'i tekrar geri aldı. Saruhan, Menteşe ve Teke beylikleri tamamen ortadan kaldırıldı. Ardından Karamanoğulları üzerine yürüyerek Sivrihisar, Akşehir ve Beyşehir yörelerini egemenliğe katarak, tekrar biati sağlandı. Eflak seferi sonrasında İsfandiyoğulları ve Candaroğulları'na yönelerek Kastamonu ve Çankırı yörelerini tekrar eline geçirdi. 1416-1420 arasında tekrar Balkanlar üzerine seferlere çıktı. Osmanlılar tarihlerinde ilk defa I. Mehmed komutasında Tuna Nehri'ni geçerek Beserebya bölgesini ellerine geçirdiler¹⁰⁸. Çelebi Mehmed döneminde yaşanan bir başka yenilik ise ilk defa Osmanlı donanmasının kurulmasıdır. Venedik ve Naksos Dükalığına karşı Gelibolu'da kurulan bu ilk donanma, kesin başarılar kazanamasa da Osmanlıların denizlere açılması alanında önemli bir adımdır. Ne var ki I. Mehmed Çelebi'nin saltanatı ve ömrü kısa olmuştur. Edirne'de bir süre avında atından düşerek felç geçiren Sultan, ölmeden önce tahtı üçüncü oğlu Murad'a bırakarak 26 Mayıs 1421 tarihinde vefat etmiştir.

¹⁰⁸ Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, 75-79.

II. Murad'ın iktidarının ilk üç yılı Bizans'ın dahil olduğu taht kavgalarının geçtiği bunalımlı bir dönem olarak bilinmektedir. Nitekim ilk sorun amcası Mustafa Çelebi ile yaşanmıştır. Öteden beri Bizans toprağı sayılan Limni adasında esir tutulan amcası Mustafa Çelebi, taht iddiasında bulundu. Üstelik İzmiroğlu Cüneyd Bey'in desteğini alan Mustafa Çelebi ile yapılan Sazlıdere Muharebesi sonucunda II. Murad güçleri ağır bir yenilgi aldılar. Bunun üzerine Mustafa Çelebi Edirne'ye gelerek kendisini padişah ilan etti. Ne var ki Mustafa Çelebi'nin hükümranlığı kısa sürmüştür. Ardı ardına yaptığı siyasi hatalarla zor duruma düşen Mustafa Çelebi, II. Murad kuvvelerine 1422'de Gelibolu Savaşında yenilmiş ve idam edilerek kellesi Edirne Sarayı'na asılmıştır¹⁰⁹. Tarihte ilk *Düzmece Mustafa Olayı* olarak adlandırılan bu durum halihazırda devletin Fetret Devrini aşamaması bakımından önemli bir hadise olarak değerlendirilmektedir.

Amcası Mustafa'ya verdiği destekten dolayı Bizans'ı cezalandırmak isteyen Sıultan II.Murad, İstanbul üzerine yönelerek kenti kuşatma altına almıştır. Ne var ki bu durum bir başka Mustafa krizine yol açacaktır. Abisinin Bizans üzerine yürümesini fırsat gören küçük kardeşi Mustafa Karamanoğulları, Germiyanogulları ve İsfendiyarogulları beylerinin desteğini alarak Bursa'yı kuşattı. Üstelik kardeşi Eflak, Macar ve Venedik gibi dış güçlerden de destek almıştı. Durumun vehameti üzerine II. Murad İstanbul kuşatmasını yarıda keserek kardeşi üzerine yürümek zorunda kaldı. Kısa zamanda kardeşinin güçlerini mağlup eden II. Murad İznik'de kardeşini yakalayarak idam ettirdi. Bu olay Osmanlı tarihine *Küçük Mustafa Olayı* olarak geçmiştir¹¹⁰. Her iki Mustafa olaylarını bertaraf ederek iktidarını yeniden tesis eden II. Murad, kaybettiği toprakları almak ve devleti yeniden güçlendirmek üzere 1423'ten itibaren bir dizi sefere başlamıştır. Önce Çandarogulları, ardından İsfendiyarogulları üzerine yürüyen Sultan II. Murad, Aydın'dan Safranbolu'ya hatta Antakya'ya kadar geniş bir alanı üç yıl içinde Osmanlı topraklarına kattı.

Anadolu'daki sükuneti sağlamayı başardıktan sonra bu kez yönünü Balkanlar üzerindeki rakiplerine çeviren Sultan II. Murad 1426 yılından itibaren Rumeli üzerine seferlere çıktı. Venedik kuşatması altındaki Gelibolu'ya geçen Osmanlı kuvvetleri, önce Sofya, ardından Vidin'e kadar ilerledi. Bosna topraklarında bir dizi askeri hareket yaptıktan sonra Hırvatistan topraklarına girdiler. 1428-1429 arasında ülkede başlayan

¹⁰⁹ Sabahattin Doğuş ve Ubeyd Öğretmen, "Düzmece Mustafa İsyanı", *Analitik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.I,S. 1, (1-9), (2018), 5-7.

¹¹⁰ A.g.e., 7

veba salgını nedeniyle seferler bir süre dursa da Selanik ve Yanya bölgeleri yeniden devletin topraklarına katıldı. Bu arada Germiyanogulları Beyliği’de II. Yakup Bey’in vasiyeti gereği Osmanlı topraklarına miras bırakılmıştır. 1430 tarihinde Venedik ile barış antlaşması imzalayan II. Murad, bir yandan Gelibolu’daki ablukayı kaldırmayı, diğer yandan da Yunanistan’da bir dönem kaybettiği toprakları geri almayı başarmıştır. Anadolu’da ve Rumeli’nde Osmanlı iktidarı yeniden tesis edilirken, Fetret Dönemindeki iç çekişmelerden yararlanan Macaristan Sırp Krallığı üzerindeki etkinliğini artırmış ve bölgeyi kendisine bağlamıştı¹¹¹. 1427’de Sırp Despotu Lazereviç’in ölümüyle Osmanlı-Macar rekabeti yeniden gündeme gelmiştir.1428 yılında Macarlarla kısmi ve süreli bir antlaşma sağlansa da 1434’te bu antlaşmanın bitmesi üzerine Macar Kralı Sigismund II. Murad’a elçi yollayarak Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan üzerindeki egemenliğini tanımasını istedi. Macar tehdidi giderek yükselirken, Doğuda da Timur’un torunu Şahruh’un Anadolu topraklarını tehdit etmiştir. Anadolu’daki tehditi daha tehlikeli gören II. Murad yeni bir seferler dizisi başlatmıştır.1435-1436 arasında Doğu Anadoluya giren II. Murad, Karakoyunlu hükümdarı İskender Bey’i tahdından indirdi. 1437 yılında Macar Krallığında başgösteren veraset krizini fırsat bilen Sultan II. Murad Sırbistan ve Eflak Voyvadalıklarının kendisine bağlı kalması için bir dizi diplomatik ataklarda bulundu. Ardından 1438’de ilk Macar seferine çıkarak Erdel ve Eflak topraklarını Osmanlı idaresine kattı ve Bosna’da Osmanlı hakimiyetini tesis etmeyi başardı.

Ne var ki Osmanlıların Balkanlardaki bu hakimiyeti geçici olmuştur. Osmanlıların bölgedeki fetih hareketlerinin başladığı sırada Macar Kralı olarak tahta geçen Janos Hunyadi, bir dizi savaşlarla Osmanlıların bölgedeki etkinliğini ciddi tehlikeye atmıştır. Nitekim II. Murad Macar tehdidini ortadan kaldırmak üzere 1440 tarihinde Belgrad’ı kuşatma altına alsada kesin bir başarıya ulaşılmasadan geri çekilmek zorunda kalmıştır¹¹². II. Murad’ın Belgrad başarısızlığı Balkanlardaki Osmanlı karşıtlığını güçlendirmiştir. Başta Macarlar olmak üzere Balkanlarda kurulan karşı ittifak Osmanlı topraklarına peyderpey hücumla başladılar. Önce 1441’de Erdel’i ele geçiren Haçlı ittifakı Vazag Savaşı’nda ağır bir yenilgiye uğradılar. Balkanlardaki mağlubiyetler Anadolu’daki Osmanlı karşıtlığını da artırmıştır. Bizans İmparatorluğu ve Karamanoğullarının başını çektiği bu ittifak Anadolu’da kesin bir başarı sağlayamasa da

¹¹¹ Haldun Eroğlu, “Osmanlı Sırp İlişkileri 1347-1521”, *OTAM*, S.41, (79-106), (Bahar 2017), 92-93.

¹¹² İlhan Türkmen (2014), “II. Murad’ın Belgrad Muharasası”, *History Studies*, Vol:6, Is.1, (189-198), (January 2014), 196.

Macar ve Sırp ordularından oluşan Haçlı orduları Tuna Nehri'ni geçerek Niş ve Sofya'yı ele geçirdiler. 1443 yılında yapılan İzladi Savaşında ağır kayıplar veren Osmanlı birlikleri 1444 Haziran ayında Haçlı ittifakıyla Segedin Antlaşması yapmaya zorlanmıştır. Antlaşmaya göre Sırlara kendi toprakları verilecek ancak Sırlar Osmanlıya vergi vermeye devam edecek, Bulgaristan'daki Osmanlı toprakları tanınacak, Eflak Macarlara bağlanacak ama Osmanlıya vergi vermeye devam edecek, Tuna Nehri Macarlarla sınır kabul edilecek ve on yıl boyunca savaş yapılmayacaktı¹¹³. Balkanlarda Osmanlı ilerlemesini durduran antlaşma imzalanır imzalanmaz II. Murad Karamanoğulları üzerine yürüyerek Akşehir, Beyşehir ve Konya'yı Osmanlı topraklarına kattıktan sonra tahtı en küçük oğlu II. Mehmet (Fatih Sultan Mehmet)'e bırakarak Manisa'ya çekilmiştir. Ne var ki Macarlar II. Murad'ın tahtı oğluna bırakmasını fırsat kollayarak antlaşmanın şartlarına uymamışlardır. Padişahın tahttan feraget ettiğini duyar duymaz Macarların başını çektiği (Eflak, Erdel ve Leh askerlerinden oluşan) yeni bir Haçlı ordusu Tuna Nehri'ni aşarak Osmanlı topraklarına saldırdılar. Bu gelişme üzerine II. Mehmet Manisadaki babasına bir mektup yazarak ordunun başına geçmesini istedi.

Sultan II. Murad ordusunun başında yeniden Balkanlara yönelmiş ve 1444 yılının 19 Aralık tarihinde iki ordu, Varna önlerinde karşılaşmıştır. Oldukça istekli savaşan Osmanlı birlikleri kısa sürede savaşı kazanmayı bildiler. Haçlı orduları beklemedikleri bir yenilgi aldılar. Böylece son Haçlı Seferi olarak tarihteki yerini alan savaş Osmanlıların başarısıyla sonuçlanmış oluyordu. Varna Savaşı sadece savaş yönünden önemli bir muharebe değildir. Aynı zamanda sonuçları bakımından da önemlidir. Bu savaş sonunda Batılı Haçlı ittifakı yüzlerce yıl sonra nihayet sona ermiştir. Ayrıca Osmanlıların Balkanlardaki üstünlükleri perçinlenmiş ve Mora'dan Viyana'ya kadar bütün Balkanlarda önünde güçlü bir engel kalmamıştır¹¹⁴. Varna zaferinden yaklaşık on gün içinde Mora Osmanlı topraklarına katılırken, kaybedilen toprakların önemli bir bölümünde Osmanlı egemenliği yeniden tesis edilmiş oldu. Ancak Osmanlıların Balkanlardaki nüfuz mücadelesi devam etmekteydi. 1443 yılında Osmanlılardan kaçan Arnavut Bey'i İskender 1447 yılında Kroya şehrinde ayaklanma başlattı. İsyan üzerine aynı yıl harekete geçen Osmanlılar, kenti kuşattılar. Ancak kuşatma yeni bir Haçlı ittifakının birleşmesine neden olmuştur. Sırp Despotluğu, Macaristan ve Erdel

¹¹³ Eroğlu, Osmanlı Sırp İlişkileri, 97.

¹¹⁴ Muhittin Kapaşahin, "Sultan II. Murad'ın Haçlılarla Mücadelesi- Varna ve Kosova Savaşları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.4, S.28, (14-28), (Temmuz 2016), 24.

ordularından oluşan bir başka Haçlı ittifakı Osmanlı toprakları üzerine yönelmeye başladılar. Söz konusu ittifaka daha sonra Leh ve Alman birlikleri de katılmıştır¹¹⁵. Yaklaşık 90 bin kişiye ulaşan Haçlı ittifak orduları 1448 Ekim ayında Kosova meydanına geldi. Sultan II. Murad toplamda 100 bin kişiye ulaşan Osmanlı birlikleriyle Haçlı ordusunu karşılaşmıştır. İki ordu arasında yapılan görüşmeler bir netice vermeyince üç gün üç gece savaşa tutuştular. İlk defa top ve tüfeğin kullanıldığı II. Kosova Meydan Savaşı sonucunda Osmanlı birlikleri kesin bir savaş kazandı. Savaşın sonunda Erdel bölgesi Osmanlı akınlarına karşı açılmış, Arnavutluk yeniden Osmanlı egemenliğine bağlanmıştır. Savaştan sonra Edirne'ye çekilen Sultan II. Murad, 3 Şubat 1451 tarihinde felç geçirerek hayata gözlerini kapamıştır. Ölümüyle birlikte Osmanlı devletinde yeni bir dönem başlamıştır. Fetret devri sona ermiş, Osmanlı 1402'de kaybettiği toprakları yeniden almayı başarmış ve yükseliş sürecinde yeni bir dönem başlamıştır.

Sultan II. Murad'ın ölümüyle taht, bu kez oğlu II. Mehmed'e geçmiştir. Kaynaklarda Fatih Sultan Mehmed olarak bilinen II. Mehmed dönemi aynı zamanda Osmanlıların devletten imparatorluğa geçişi olarak belirtilmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı literatürde iki dönem içinde incelenmektedir. İlki 1444-1446 arasında babasının kısa süreli olarak tahtı bıraktığı dönem, ikincisi de babasının ölümünden sonra başlayan ve 1481 yılında ölümüne kadar devam eden dönemdir. II. Mehmed'in ilk dönemi çocukluk yıllarına denk gelir. Babasının tahtı bırakmaya karar vermesinden kısa bir süre sonra bir araya gelen Haçlı ittifakının Osmanlı topraklarına baskınlar vermesi yüzünden başlayan 1444 Varna Savaşı ve sonrasındaki kriz dönemi II. Mehmed'in tahtının oldukça kısa sürmesine yol açmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in asıl saltanatı ise babası II. Murad'ın vefatından sonra başlamıştır. Deha denilebilecek kapasitedeki zekası, uzak görüşlülüğü, ileri düzeyde entelektüel bilinci, aynı zamanda iyi bir mimar, bilim adamı, siyaset ve devlet adamı olarak tarihteki yerini alan Sultan II. Mehmed dönemi oldukça hareketlidir. İkinci defa tahta geçtiğinde 19 yaşında olan II. Mehmed, iktidarının ilk yıllarını otoritesini korumak, kendisini kanıtlamak ve yeniden başkaldıran Anadolu beyleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu amaçla Karamanoğulları üzerine sefere çıkan II. Mehmed, aynı zamanda artık sadece başkent Konstantiniyye'den ibaret olan Bizans İmparatorluğunu kuşatma altına aldı. Yaklaşık iki yıl süren kuşatmanın ardından 29 Mayıs 1453'te Bizans'ın başkenti olan Konstantiniyye fethedilmiş ve

---

¹¹⁵ A.g.e., 25.

binlerce yıllık Roma İmparatorluğu ortadan kaldırılmıştır. Oldukça güç ve meşakkatli bir süreç olan Konstantiniyye'nin fethi Sultan II. Mehmed'e "Fatih" unvanını kazandırmıştır. Büyük bir imparatorluk kurma çabası içinde olan Fatih Sultan Mehmet, bir yandan İstanbul'un imarı için uğraşırken, diğer yandan da seferlere yöneldi. Bu bağlamda 1454-1457 arasında üç defa Sırbistan seferine çıkarak Belgrad dışında bütün Sırp topraklarını fethetti. Oradan Mora Yarımadası'na yönelerek Venedik ordusunu bozguna uğrattı. 1462'de Eflak ve Boğdan ile 1463 yılında Bosna'ya giren Osmanlı kuvvetleri 1483 yılına kadar bu bölgeleri ele geçirdiler. Fatih'in özellikle Eflak seferi Kazıklı Voyvoda olarak bilinen III. Vlad'ın öldürülmesi bakımından önemlidir. Aynı tarihlerde eş zamanlı olarak Arnavutluk üzerine de üç sefer yapan Fatih 1479'da bölgenin tamamını Osmanlı topraklarına katmayı başarmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in komutasındaki seferler Anadolu üzerinde de görülür. 1461 tarihinde Trabzon Rum Devletini yıkan Fatih, 1466'da Anadolu seferine çıkarak Karamanoğullarının başkenti olan Konya'yı aldı. Ancak Osmanlı orduları bölgeden çekilince yeniden Konya'ya yerleşen Karamanoğulları 1471'de bir kere daha mağlup edildi. Ardından Akkoyunlular üzerine yönelen Fatih Sultan Mehmet, 1473 tarihinde Otlukbeli'nde Uzun Hasan'ı ağır bir yenilgiye uğrattı. Böylece hem Karamanoğulları hem de Akkoyunlular tarihe karışmış oluyordu¹¹⁶. Anadolu seferinden sonra Konstantiniyye'ye dönen Sultan, bir yandan şehrin imarına bir yandan da imparatorluğa dönüşmeye başlayan devletin yeniden yapılanmasına ağırlık vermiştir. Güçlü bir tarih merakı olan Sultan, aynı zamanda bilime ve felsefeye yönelik olarak çalışmalar yaparak Fatih Külliyesi çatısı altında dönemin önemli bilim adamlarıyla şairlerini istihdam etti. 1479'da İtalyan ressam Bellini'yi başkente davet ederek kendi resmini de yaptıran Sultan, ülke geneline yayılan beş yüzden fazla eseri kazandırmıştır. Fatih'in yaptıkları arasında belki de en önemli faaliyet ise kuşkusuz yönetim, hukuk ve maliye konularında gerçekleştirdiği "Kanunname-i Ali Osman (Fatih Kanunnameleri)"dir¹¹⁷. Üç kısımdan meydana gelen kanunun ilk bölümü merkezi yönetim içinde üst düzey kamu

¹¹⁶ Remzi Kılıç, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S.14, (95-118), (2003), 112-113.

¹¹⁷ Fatih kanunnameleri tek bir metinden oluşmaz. Aksine zaman içinde pek çok konuda ve alanda çıkarılmış bir dizi kanunlardan meydana gelmektedir. Bu kanunnameler ilk kez 1914 yılında topralanarak yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkznz. M.Tayyib Gökbilgin (1952), "Fatih kanunnameleri", *Bilgi, Temmuz*, Sayı: 63, <http://tayyibgokbilgin.info/wp-content/uploads/2013/01/Article-54-Text.pdf> (04.05.2016)

görevlileriyle saray görevlilerinin isim ve unvanları, protokoldeki yerleri; ikinci bölümde saltanat işlerinin hangi esaslar ve teşkilatlar eliyle yürütüleceği, üçüncü bölümde de ceza hukukuyla maliye yönetimine ait hususlar yer almıştır. Ayrıca kanunname içinde devletin dayandığı emeller ile iktidara geliş yolları (kardeş katli)'na dair kesin hükümler de yer almaktadır¹¹⁸. İkinci olarak Fatih kanunnameleri içinde taşra teşkilatına yönelik düzenlemelere de rastlanmaktadır. Sancak Kanunnameleri olarak adlandırılan bu tür düzenlemeler, halka yükümlü tutulan vergiler ile arazilerin dağıtılması alanlarında yapılmıştır. İlki Yıldırım Beyazıt tarafından yapılmış olan Sancak kanunnamelerini bütün imparatorluk toprakları için detaylı olarak düzenleyen hükümdar Fatih'dir¹¹⁹. Fatih döneminde yapılan bir başka kanunname türü de ceza hukukuna yönelik olanlardır. Tanzimata kadar yürürlükte kalan bu kanunlar Kanuni döneminde genişletilerek sistematize edilmiştir¹²⁰.

Osmanlı tarihinin en büyük hükümdarlarından birisi olarak tarihe geçen Fatih Sultan Mehmed, 1481 yılında yeni bir sefer için Anadolu'ya yönelmiş ancak Gebze yakınlarında hayatını kaybetmiştir. Kendisinin vefatı üzerine II. Bayezid 22 Mayıs 1481'de tahta çıkmıştır.

II. Bayezid döneminin ilk siyasi olayı ise kuşkusuz kardeşi Cem Sultan olayıdır. Batının ve Memlûkluların desteğini alarak tahta hak iddia eden Cem Sultan Haziran ayında topladığı orduyla II. Bayezid'in karşısına çıkmış ancak yenilmiştir. Yenişehir Savaşı olarak bilinen bu savaş sonunda önce Konya'ya ardından da Rodos'a sığınan Cem Sultan, aynı zamanda Osmanlı tahtının uluslararası bir soruna dönüşmesine yol açmıştır. 1483 yılında Edirne'den Sofya'ya sefere çıkan II. Bayezid, Belgrad civarındaki kaleleri fethettikten sonra İstanbul'a dönmüştür. Daha sonra aralıklarla Boğdan, Bosna, Lehistan, Mora olmak üzere toplamda beş adet Sefer-i Humayun'a çıkan II. Bayezid, Karamanoğulları'nın son hamlesini de boşa çıkarttıktan sonra İtalya dışında Osmanlı sınırlarını sağlamlaştırmayı başarmıştır. Sultan II. Bayezid dönemi Osmanlılar açısından aynı zamanda doğu sorununun ortaya çıktığı bir dönem olma özelliğini göstermektedir. Babası Fatih'in Akkoyunlu devletini ortadan kaldırmasıyla başlayan bu sorun, 17. Yüzyıla kadar sürekli olarak Osmanlı dış politikasını etkileyecek olaylar dizisinin

¹¹⁸ Osman Kaşıkçı, "Anayasal Açıdan Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi", <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=381945> (04.05.2017)

¹¹⁹ Halil İnalçık, "Kanunname", <https://islamansiklopedisi.org.tr/kanunname> (04.05. 2016).

¹²⁰ A.g.e.(04.05.2016).

başlangıcıdır. Nitekim Osmanlıların doğu sorunu Memlukler ile başladığı kabul edilir. Memluk nüfuzunun Dülkadiroğulları, Ramazanoğulları ve Orta Anadolu'daki bölgelere kadar uzamasından rahatsız olmaya başlayan Osmanlı iktidarı 1485-1490 arasında yapılmıştır. Memlukler tarafından gönderilen hediyelerin yine Memluk gümrüğü tarafından el konulması ve Osmanlı hacılarına saldırılması bahanesiyle başlayan savaşlar dizisi, her iki ordunun birliklerinin ara ara birbiriyle çatışması biçiminde yaklaşık beş yıl kadar devam etmiştir¹²¹. Her iki tarafın da üstünlük sağlayamadığı bu savaşlarda Çukurova Osmanlı egemenliğine geçmiştir. Ancak aynı yıllarda bu kez İran'da tahta geçen Safevilerin de Doğu ve Güneydoğu Anadolu üzerindeki emelleri ortaya çıkınca doğu sorununa Safeviler de eklenmiş; mevcut sorunu çözecek hükümdar ise I. Selim (Yavuz Sultan Selim)'e kalmıştır.

Genel olarak 15. Yüzyıl sona ererken Osmanlı İmparatorluğu için yepyeni bir dönem başladığını belirtmek gerekir. Toprakların genişlemeye başlamasıyla imparatorluk sürecine geçen Osmanlılar için bu yeni sürece uygun olarak politik ve yönetsel yeniden yapılanmanın temelleri atılmak zorunda kalmıştır. Bu yönüyle 15. Yüzyıl Osmanlılar için köklü değişimlerin ve yeniliklerin yüzyılı olma özelliğini gösterir. Bir yandan toplum değişip yenilenirken, genişleyen topraklar için hem ekonomik hem de siyasi düzenlemelerin önü açılmak zorunda kalmıştır. Bir başka deyişle Osmanlılar imparatorluk seviyesine yükselirken, bu yeni düzen içinde idari alanda da yeniden yapılandırma zorunlu hale gelmiştir. Bütün Ortaçağ toplumları için geçerli bir kural olan toprak yönetimi bu zorunlu yeniden yapılandırma sürecinin merkezinde olacaktır.

2.3. GENEL HATLARIYLA KURULUŞ DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLET YÖNETİMİ VE ESASLARI

Osmanlı Devleti'nin idari yapısı incelemelerinde en önemli sorun devletin gelişimi içinde ortaya çıkan siyasi ve idari dinamikleri ele alma yöntemi üzerine odaklanmaktadır. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin devlet teşkilatı ve idari yapısı 16. Yüzyılda olgunlaşmakla birlikte, devletin teşkilat yapısı ve kurumları bu yüzyıla kadar

¹²¹ Fatma Akuş Yiğit, "Osmanlı-Memluk Mücadelesinde Beş Yıl Savaşları", *Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür*, Ed.Musa Şamil Yenel, (236-260), (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2017), 236.

çeşitli aşamalardan ve evrelerden geçmiştir. Bu bağlamda Osmanlı devlet geleneğinin dönüşümünü üç ana döneme ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki Osman Gazi'nin ilk temelleri attığı 13. yüzyıldan Yükselişe kadar (yani 15. Yüzyıla kadar) olan *Kuruluş Dönemi*dir. Bu çalışmanın da konusunu ihtiva eden bu dönem esasen, Yavuz Sultan Selim'in tahta geçmesine kadar devam eden inişli çıkışlı ve aynı zamanda krizlerle dolu bir devredir. 1402 yılında ortaya çıkan Fetret Devri bu dönemin en kritik ve çalkantılı dönemine işaret etmektedir. İkinci devreyse Yavuz Sultan Selim'in tahta geçmesinden 19. Yüzyıla kadar devam eden *Olgunluk Dönemi* olarak tanımlanabilir. Olgunluk döneminin yükseliş aşaması Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatında en üst seviyeye ulaşmış, İmparatorluk haline dönüşmüş, en doğal sınırlarına ulaşmıştır. Ekonomik, askeri ve kültürel anlamda da ciddi bir birikimin sağlandığı bu aşama Sultan I. Ahmet iktidarına kadar devam etmiş; daha sonra duraklama ve gerileme aşamalarına yerini bırakmıştır. Sultan II. Mahmut'un iktidarına kadar duraklama ve gerileme süreci yaşayan imparatorluk 19. yüzyılda tarihinin en radikal dönüşümünü yaşayarak, yeniden toparlanmak istese de yüzyılın ortalarından itibaren yerini üçüncü aşamaya bırakmak durumunda kalmıştır. Osmanlı tarihin son aşamasıysa II. Mahmut iktidarından sonra başlayan ve 1 Kasım 1922'ye kadar devam eden *Çöküş Dönemi* olarak adlandırılabilir. Bu son dönemde Osmanlı iktidarları reform süreçlerine devam etseler de makus talihin tecellesini engelleyememişlerdir.

Ortaçağ'ın klasik monarşilerinden birisi olan Osmanlı İmparatorluğu, Kuruluş yıllarında çağın en geçerli yönetim biçimi olan ve hanedan iktidar anlayışına dayalı bir mutlakiyet rejimiyle yönetilmiştir. Devletin hiyerarşik yönetim sistemi içinde Padişah (ya da genel adıyla Sultan), 14. yüzyıldan itibaren en tepede yer alacak biçimde konumlandırılmıştır. Bununla birlikte I. Murad iktidarına kadar devletin Ortaçağ Doğu derebeyliklerinden birisi olarak gelişme gösterdiği kabul edilmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethine kadar geçen sürede Osmanlı yönetim yapısının merkezîyetçi bir görünüm elde ettiği görülmektedir. Ancak bu görünümün yaklaşık yüz elli yılda gerçekleştiği de unutulmamalıdır. Fatih Sultan Mehmed'in iktidarında güçlü bir merkezi devlet yapısı kesinleşmiştir. Bunda devşirme (kul) sisteminin etkisi büyüktür. II. Murad döneminde kurulan Enderun Mektebi'nin Fatih dönemine kadar işlerlik kazanması

merkeziyetçi yapıyı destekleyen umera (idareci) sınıfının doğmasına neden olmuştur¹²². Belirli dönemlerde Müslüman olmayan ahali arasından toplanan ve sayıları 80-100 arasında olan Enderun öğrencileri Osmanlı umera sınıfının temelini oluşturur. Osmangazi ile I. Murad dönemleri arasında Osmanlı yönetim sisteminin temellerini geleneksel Türk aşiret sisteminden; I. Murad ile Fatih dönemi arasında da Selçuklu yönetim sisteminden alındığı görülmektedir. Osmanlı devlet sisteminin özgünlüğü ise Enderun mektebinin aktif hale getirildiği ve yönetici yetiştirmeye başladığı Fatih döneminde mümkün olmuştur. Bu yönüyle Osmanlı yönetim sisteminde büyük etkileri bulunan toprak sisteminin Selçuklu yönetim sisteminin geliştirilmiş biçimi olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz. Osmanlı'nın kuruluş sürecinde Anadolu'da yaşamış bulunan Mevlana, Ahi evran, Hacı Bektaş Veli, Hacı Bayram, Şeyh Edebali, Yunus Emre gibi değerlerin de kültürel ve felsefi açıdan derin etkilerini de eklemek gerekir. İlâveten bu değerlere Osman Gazi'den itibaren Alp unvanı taşıyan Sungur, Dünder ve Savcı Beyler gibi gazi ve beylerin de fetihçi rolleri de unutulamaz. Fatih Sultan Mehmed ile birlikte yukarıda ifade edilen unsurların tamamı kurumsallaşan bir sistem içinde, doğrudan devlet tarafından yetiştirilmeye başlayan devşirme idarecilere bıraktığı görülmektedir.

Osmanlı yönetim sistemi içinde hukuk ve adalet olgusunun Osman Gazi'yle birlikte geliştiği belirtilmelidir. Bir başka deyişle Osmanlılar daha kurulurken yüksek ölçekte adalet kavramına dayandırılmıştır. Devlet otoritesinin tesis edilmesi ve toplumsal düzenin sağlanması amacıyla daha Osman Gazi döneminde kurulan erken hukuk sistemi kadı ve Subaşılarından oluşturulmuştur¹²³. Oğlu Orhan Gazi döneminde Edirne ve Bursa'da tesis edilmesiyle birlikte yaygınlaşan hukuk ve adalet sistemi yine Fatih döneminde en mükemmel seviyesine ulaştırılmıştır. Osmanlı devlet sisteminin esasları arasında sayılan bir diğer konuya biçimsel anlamda ortaya koyulan düzenlemelerdir. Osman Gazi döneminde uygulamaya sokulan *meşveret sistemi* I. Murad'dan itibaren *Divan sistemine* dönüştürülmüştür. Meşverete katılması uygun görülen kişilerin aynı zamanda devlet görevlisi sayılması, bu nedenle de kılık ve kıyafetlerinin belirli bir çerçeve içine alınması, tahta geçen hükümdarların adına hutbe okutulup, para basılması, sürekli harbe hazır olacak bir askeri sistemin kurulması tespit edilebilen önemli hususlar arasındadır.

¹²² Mustafa Gündüz, "Osmanlıyı Yönetenler Mektebi: Enderun", *Yediköta*, S.105, (20-35), (Mayıs 2017), 21.

¹²³ Koç, *Erken Dönem Osmanlı Hukuku: Temel Sorunlar, Yaklaşımlar*, 120.

Osmanlıların kuruluş döneminden itibaren toprak yönetimine yoğun bir hassasiyet gösterdikleri açıktır. Güçlü bir orduya duyulan ihtiyacın artması, devlet sınırlarının genişlemesi, özgün bir maliye ve vergileme sisteminin kurulması, sağlam bir toprak sisteminin oluşmasını tetiklemiştir. Selçuklulardan alınan İktâ ve Mukaata sisteminin, Bizans toprak yönetimiyle birleştirilerek özgün bir sisteme kavuşturulması hem bir zorunluluk hem de büyük bir isabet olmuştur. Genel olarak Tımar sistemi olarak adlandırılan Osmanlı toprak sistemi, hem askeri teşkilatın sürekli olarak güçlü kılınmasında, hem de etkin bir mali sistemin oluşturulmasında önemli roller üstlenmiştir. Üstelik Tımar sistemi, Kapıkulu olarak adlandırılan askeri ve idari devşirmelerin iâşesinin sağlanmasında etkin olacaktır. Nitekim devşirilen Hristiyan çocukları önce Galata, Edirne ya da Sadrazam saraylarına alınmış, eşkal defterine yazılarak yeteneklerine göre ya Padişah Sarayına, ya Yeniçeri Ocaklarına ya da Bostancı Ocaklarına dağıtılmıştır. Bir süre burada kalan genç devşirmelere Müslümanlık başta olmak üzere Osmanlı gelenek ve göreneklerini benimsetmek için Anadolu ya da Rumeli Tımar sahiplerine verilmiştir. Taşradaki Tımar sahiplerinin yanında tarım ve hayvancılık öğrenerek üretim sistemine katılmaları sağlandıktan sonra da tekrar başkente çağrılarak asker ya da bürokrat yapılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı toprak sisteminin yönetici yetiştirmek gibi özel bir görevi de bulunmaktadır.

Devlet iktidarının biçimsel yönüne bakıldığında Osmanlı yönetim sisteminin babadan oğula geçen patriarkal bir yönetim sistemine sahip olduğu ileri sürülebilir. Kuruluş ve Yükseliş dönemlerinde iktidarın babadan oğula geçme geleneği 17. Yüzyıla kadar istisnasız uygulanmıştır. Bu durum zaman zaman ülke güvenliğini zaafa düşürecek kadar taht kavgaları yaratmış, Fatih Sultan Mehmed döneminde *kardeş katli* uygulamasıyla söz konusu iktidar krizlerinin önüne geçilmek istenmiştir. Bununla birlikte söz konusu düzenlemenin iktidar kavgalarını tamamen ortadan kaldırmadığı da görülmektedir. Kuruluş ve Yükseliş dönemlerinde Osmanlı hükümdarlarının, hükümdarlık unvanı olarak çeşitli adlar kullandığı bilinmektedir. Kuruluş döneminde Osmanlı hükümdarları daha çok *Gazi*, *Bey* ya da *Han* gibi unvanlar kullanmayı tercih ederken, Yükselişe geçişle birlikte *Sultan* unvanını kullandıkları görülür. Devletin kurucusu Osman Gazi kendisini *Gazi* ya da *Bey* olarak tanımlamıştır. Oğlu Orhan'ın da iktidarının ilk yıllarında bu unvanları koruduğu bilinmektedir. Orhan Gazi'nin Bursa'nın fethinden sonra *Bey* unvanının yanı sıra *Han* unvanını da tercih ettiği bilinmektedir.

Orhan Bey'in oğlu I. Murad'tan itibaren ise Osmanlı hükümdarların hükümdarların *Gazi* unvanının yanına *Hünkar* kelimesini ekledikleri görülmektedir. Ayrıca I. Murad Tanrıdan gelen, Tanrının verdiği anlamına gelen *Hudavendigâr* unvanını da kullanmıştır. *Han* unvanının ilk kez Osmanlı paralarında kullanılmasıysa I. Bayezid (Yıldırım Bayezid) dönemine rastlamaktadır. Hükümdar unvanları arasında Allah'a yakın anlamına gelen *Çelebi* unvanına da rastlanılmaktadır. Bu unvanı ilk kullanan hükümdarın ise Yıldırım'ın oğlu I. Mehmed (Çelebi Mehmed)'tir. İlâveten Osmanlı hükümdarlarının kendilerine ayrıca lakaplar taktıkları da bilinmektedir. Nitekim Osman Bey kendisine din adına, erdemli ve şerefli anlamına gelen *Fahrüddin* lakabı taktığı bilinmektedir. Bu minvalde Orhan Bey dinin üstün tuttuğu anlamına gelen *İhtiyarüddin* dinin kılıcı anlamına gelen *Seyfüddin*, güçlü kuvvetli anlamına gelen *Şücaüddin* ya da *Şücaü'd-devle ve'd-din*, Gazilerin sultanı anlamına gelen *Sultan İbn Sultanü'l-Guzat*, Gâzi İbnü'l-Gâzizinin oğlu anlamına gelen *Gâzi İbnü'l-Gâzi* lakaplarını kullanmıştır. Oğlu I. Murad ise cesur yürekli kimse anlamına gelen *Şihabüddin* ile imdada yetişen anlamında *Gıyasüddünya ve'd-din*, maliklerin en adili anlamında *Melikü'l-âdil* veya *Es-Sultanü'l-Âdil*, Müslümanlara yardım eden anlamında *Gıyasü'l-Müslimîn*, İslamın aslanı anlamında *Leysü'l-İslâm*, Gazilerin ve mücahitlerin sultanı anlamına gelen *Sultanü'l-Guzat ve'l-Mücahidîn* lakaplarını tercih etmiştir. Sultan I. Bayezid ise azametli anlamında *Celâlüddin*, Rum diyarının sultanı *Sultan-ı İklîm-i Rum*, hızlı ve çabuk anlamına gelen *Yıldırım*, Sultan 2. Murad hayırların babası anlamına gelen *Ebu'l-Hayrat* lakaplarını kullanmıştır. Oğlu Sultan I. Mehmed ise Rum diyarının Kayzeri anlamında *Kayzer-i Rum*, fetheden anlamında *Fatih* lakabını tercih etmiştir. Oğlu Sultan II. Bayezid ise ermiş olgun anlamına gelen *Veli*, Allah yolunda giden anlamına gelen *Sofu*, lakaplarını kullanmıştır¹²⁴. Padişah unvanıysa Kanuni Sultan Süleyman'ın iktidarının son yıllarında kullanıldığı bilinmektedir¹²⁵.

Osmanlı yönetim sisteminin teşkilat yapısına bakıldığında Osman Gazi'den XV. Yüzyıla kadar teşkilat sisteminin tam oturmadığı, sıklıkla değişme gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu nedenle Osmanlı devlet yönetimi incelenirken dönemsel olarak ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Nitekim Osmanlı devlet teşkilatının

¹²⁴ Mustafa Kaşığıcı, "Osmanlı Sultanlarının Kullandıkları Unvan ve Lakapların Türk Devlet ve Toplum Anlayışıyla İlişkisi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005), 141-150.

¹²⁵ Ömer Göksel İşyar (2017), "Türk Dış Politikası", (Bursa: Dora Yayınları, 2017), 448.

tarihçesine baktığımızda *Kuruluş, Gelişme ve Yükselme* olmak üzere üç döneme ayırmak mümkündür.

Kuruluş dönemi Osmanlı yönetim sistemi Osman Gazi ile başlayan ve I. Murad'ın tahta geçmesine kadar geçen süreyi ifade etmektedir. Bununla birlikte I. Murad döneminde yönetim sisteminin esasları oturtulmuşken; idari teşkilatların tam anlamıyla ortaya çıkmadığını da eklemek gerekir. Osman Gazi'nin 1302 tarihinde Yenişehir'i fethetmesiyle Beyliğin hatırı sayılır bir siyasi otoriteye dönüştüğü görülmektedir. Ancak bu otoritenin tam anlamıyla teşkilatları belirmiş bir devlet olmadığı da açıktır. Osman Gazi'nin fetihlerle birlikte başında bulunduğu beyliği devlete dönüştürmesi sürecinde örnek aldığı siyasi otorite kuşkusuz Anadolu Selçukluları'dır. Ancak Anadolu Selçukluları kadar yerleşik bir siyasal hayata da geçilmediğinden yapılan düzenlemeler, daha çok Selçuklular tarafından uç beyliklerine bahşedilen, *yurtluk* veya *arpalık* olarak kendisini göstermiştir. Bir başka deyişle Anadolu Selçukluları Anadolu'nun diğer coğrafyalarında olduğu gibi Kayı Boyu'na Domaniç ve Söğüt civarlarını bağış olarak vermiş, Osman Gazi de iktidarı boyunca kendisine yapılan uygulamayı, beyliğe katılacak diğer boy ve aşiretlere uygulamıştır¹²⁶. Hiç kuşkusuz Osman Gazi'nin kuracağı devletin idari teşkilatlanmasında böyle bir yöntemi izlemesi tesadüf değildir. Bu yöntem esasen Selçuklu uç beyliği politikaları çerçevesinde uygulanan bir kuraldır. Selçukluların böyle bir yöntemi tercih etmelerinin sebebi bir yandan Anadolu'yu Türkleştirmek ve İslamlaştırmak; diğer yandan da Ortaasya'dan gelen Türkmen aşiretlere kalıcı olarak yurt vermektir¹²⁷. Üstelik *pencik* (yani fethedilen toprakların beşte birinin Sultan toprağı olması) uygulaması sayesinde de fazlaca yorulmadan ve asker göndermeden toprakların genişlemesi de sağlanmıştır¹²⁸. Osman Bey'in iktidarını pekiştirdikten ve Yenişehir'i beyliğin merkezi olarak ilan ettikten sonra topraklarına gelen Türkmen aşiretlere fethedilen yeni yerlerin yurtluk ya da arpalık olarak vermesi aslında yeni gelenlerin kendisine itaat etmesinden başka bir şey de değildir. Böylece bir yandan iktidarı güçlenecek, diğer yandan da beyliğin nüfusu ve gücü artacaktır. Bunlara ilaveten Anadolu'ya doğru hızlanmış bulunan başıboş Türkmen topluluklarının da disiplini de sağlanabilmiştir. İşte devletin sistematığını bir uç beyliği mantığıyla yeni bir yaşam

¹²⁶ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, VIII. Dizisi Sa.8, (Ankara: TTK Yayınları, 1984), 78.

¹²⁷ A.g.e., 78

¹²⁸ Cantürk Caner, "Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi Yaklaşımıyla Türk Kamu Yönetiminin Gelişimi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1999),136.

bölgesi kurmak ve Selçuklu mirasını sürdürmek anlayışı çerçevesinde Osman Bey'in oluşturduğu devlet teşkilatı da üçlü bir sistem üzerine kurgulanmıştır. Gaziler ve Alplerden oluşan ve meşveret sistemine dayanan ilk Osmanlı *divan örgütlenmesi*, tamamı Türkmen unsurundan oluşan *ordu* mantığıyla birleştirilmiştir. İlk Osmanlı divan heyeti Osman Gazi'nin yokuluğunda vekalet edeceği bir vezir, beyliğin mali işlerinin takip edildiği naip ya da defterdar ve oğlu Alaattin Bey'den meydana getirilmiş olması muhtemeldir¹²⁹. Ancak Selçukluların tamamıyla yıkılmasını takip eden süreçte geleneksel İslam devletlerinde görülen *divan* örgütlenmesine geçildiği de açıktır. Osman Gazi döneminde Vezir'in büyük olasılıkla beyin en yakınlarından birisi olduğu da açıktır. Bu nedenle vezir unvanı açıkça verilmemekle birlikte kullanıldığı düşünülmektedir. Orduların başında da Alaattin Bey'in bulunduğu düşünülmektedir¹³⁰. Defterdar veya naip görevi olan kişinin de beylik içinde uzman kişilerden atandığı olasıdır. Osmanlıların kuruluş dönemlerinde divanın çok işlevli bir teşkilat olduğu düşünülmektedir. Tam olarak görevleri günümüzde bilinmemekle birlikte klasik yürütme işlevinin dışında yargı ve yasama işlevlerini de üstlenmiştir. Yenişehir'in beyliğin merkezi yapılmasından sonra kazasker (ya da kadı-asker) ataması da yapılmıştır.

Osman Gazi'nin 1324'te vefatının ardından tahta geçen Orhan Bey döneminde Osmanlı devlet örgütlenmesinin daha belirginleştiği söylenebilir. Oğullarını tahtının ilerleyen dönemlerinde beyliğin sancaklarına atadığı görüldüğünden Orhan Bey zamanında ülkenin ilk taşrasının da kurulduğu açıktır. Beylik sınırlarının Çimpe Kalesinin fethiyle Rumeli'ye taşması sonucunda Orhan Bey'in devlet örgütlenmesini daha belirli bir biçimde şekillendirildiği bilinmektedir. Merkezi yönetim içinde vezir sayısı artmış, defterdarlık teşkilatı genişleyerek kurumsal hale dönüştürülmüştür. Devletin taşra örgütlenmesinde de Sancak, Kaza ve köyler kurulmuştur¹³¹. Ancak Sancakların idari bir merkezden çok askeri bir merkezi tanımladığı ve askeri operasyonlar için teşkil edildiğini düşünmek daha doğrudur¹³². Ayrıca Orhan Bey döneminde Bursa devletin yeni başkenti olmuştur.

Orhan Bey'in 1362'de vefatıyla başa geçen Sultan I. Murad döneminde devletin yönetim yapısının bir kere daha değiştiği görülmektedir. Devletin topraklarını

¹²⁹ Mustafa Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, (İstanbul, Cem Yayınevi, 1995), 210-211.

¹³⁰ Caner, *Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi Yaklaşımıyla Türk Kamu Yönetiminin Gelişimi*, 130-131.

¹³¹ Caner, A.g.e., 130-131.

¹³² Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 225-226.

Rumeli'den Anadolu'ya kadar oldukça genişletmeyi başaran ve 1396'deki şehadetine kadar çok başarılı bir yönetim sergileyen I. Murad döneminde profesyonel ve imparatorluk vakarına yakışır bir yönetim sisteminin kurulduğu tespit edilmiştir. Dedesi Osman Gazi'nin uyguladığı pencik'e dayalı fetih politikalarını devam ettiren Sultan I. Murad, Anadolu'daki fetihlerini genişlettikçe bu uygulamadan vazgeçerek tipik bir imparatorluk sistematiğine geçmiştir. Özellikle Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'nın Vezir-i Azam rütbesine yükseltilmesiyle devlet teşkilatının köklü bir değişime uğradığı görülmektedir. Aynı zamanda Kadıasker olan Hayrettin Paşa, imparatorluğu Anadolu ve Rumeli Beylerbeyiliği olarak iki kısma ayırmış; Lala Şahin Paşa'nın Rumeli Beylerbeyiliğine atanmasını sağlayarak devletin taşra teşkilatını *beylerbeyilik, sancak, kaza ve köyler* olmak üzere dördü bir hiyerarşi içine sokmuştur. İlaveten tımara dayalı toprak sisteminin kurulması, taşraya doğru genişleyen bir defterdarlık makamının oluşturulması yine Hayrettin Paşa sayesinde¹³³. Vezirlik makamının genişlemesiyle birlikte "paşa" unvanının da kullanılmaya başlandığı görülmektedir. I. Murad döneminde devşirme sisteminin kurulduğu orduda *Yeniçeri* teşkilatının oluşturularak sürekli asker beslenmeye başladığı da eklenmelidir. Devşirme sisteminin bir başka yararı da devletin ordu teşkilatından ayrı olarak sivil bürokrasi için gerekli olan üst düzey kamu görevlilerinin devşirmelerden atanmasıdır.

Sultan I. Bayezid (Yıldırım) dönemine gelindiğinde *devşirme sisteminin* genişletildiği ve yaygınlaşmaya başladığı görülür. Timur istilasına kadar Yıldırım Bayezid Anadolu'daki Türk birliğinin sağlanması için uğraşmış; ardı ardına Anadolu'ya seferler yaparak Osmanlı egemenliğini yaymaya çalışmıştır. Yıldırım döneminin en belirgin özelliğiye ele geçirilen Anadolu topraklarında Sancak, Kaza, Köy tipi örgütlenmeye gidilmesidir. Bunu da Tımar sistemini yaygınlaştırarak hayata geçiren Sultan Yıldırım, Tahrir Defterlerinin tutulması yoluyla ekonomik ve insan gücünü belirlemeye çalışmıştır.

Artık imparatorluk haline gelen Osmanlı devlet sisteminde taşra örgütleri alanında en köklü değişikliklerse I. Mehmet Çelebi dönemidir. Sultan Mehmed divan içindeki vezir sayısını önce yediye daha sonra kademeli olarak beş ve üçe indirmiştir¹³⁴. Divanın bir başka üyesi olan kadıaskerlik de değişikliğe uğramış, Anadolu ve Rumeli

¹³³ Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, 53-54.

¹³⁴ Caner, *Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi Yaklaşımıyla Türk Kamu Yönetiminin Gelişimi*, 133.

Beylerbeyliğinin yanında “Anadolu” ve “Rumeli” olmak üzere iki görevli daha atanmıştır. Her iki Kadıaskerin de aynı yetki ve görevlerle donatılarak divanda yer aldığı görülmektedir. Bu dönemde dikkat çeken bir başka düzenleme de defterdarlık sistemidir. Defterdarlık teşkilatının Baş defterdar, beylerbeyliği defterdarı ve sancak defterdarı şeklinde yeniden yapılandığı görülmektedir. Böylece Mehmed döneminde Osmanlı İmparatorluğunun merkez ve taşra örgütlenmeleri en mükemmel seviyeye çıkarılmıştır. I. Mehmed döneminin son detaylı düzenlemesi ise Tımar sistemindedir. İlk defa Tımarlı Sipahi sistemi getirilerek toprağa dayalı asker besleme sistemi hayata geçirilmiştir¹³⁵.

Osmanlı yönetim sistemi içinde II. Mehmed (Fatih) dönemi özel bir yer taşır. İstanbul’un fethedilmesiyle imparatorluğun kalıcı başkent yapıldığı; eski başkentlerden olan Yenişehir, Bursa ve Edirne *bey sancağı* olarak bırakıldığı görülmektedir. Ortodoksların imparatorluk bünyesinde en büyük azınlık olmaları nedeniyle Kapıkulu geleneği içinde yer almaya başladığı Fatih döneminde devletin merkezi sembolü olan Topkapı Sarayı inşa edilmiş, *Divan-ı Humayun* bu saray içinde yer almıştır. Saray yaşamının başlamasıyla birlikte devlet yönetiminde *Enderun Mektebi*’nin saray içinde daha gelişmiş bir teşkilat olarak yeniden yapılandırıldığı ve Divan toplantılarının *Kubbe Altı* içinde belirli bir usul ve biçime göre düzenlenmesi uygulamasına geçildiği görülmektedir. Bununla birlikte Saray yaşamının da belirli bir şekilde ortaya çıktığı, devşirme ya da kölelerin (gulamların), Padişahın özel hayatında da belirli bir eğitime dayalı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Devlet yönetimini hükümdarın kişisel otoritesiyle birleştiren Fatih, Vezir-i Azam Alim Mehmet Paşa’ya yazdırttığı “kanunname” ile ceza hukukundan, maliyeye, tımar uygulamasından kul rejimine kadar çok geniş bir perspektifte hukuk sistemi yaratmıştır. Atalarının geleneksel divan sistemini aynen uygulayan Fatih, ilave olarak örfi kanunların uygulanmasında ve çıkarılmasında *Nişancı* adlı bir kamu görevlisini tahsis etmiştir¹³⁶. Kadıasker ise Anadolu ve Rumeli olmak üzere ikiye ayrılmış; sadece şer-i konularla ilgilenen bir yargı makamı haline getirilmiştir. İktidarı boyunca vezir sayısını beşte tutan Fatih Sultan Mehmet, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği’ni de vezir rütbesine yükseltmiştir. Yeniçeri Ocağı’nın da Fatih döneminde düzenlendiği görülmektedir. Bu bağlamda Yeniçeri Ocağı içinde *Sekban Ocakları* kurularak doğrudan padişaha sadık ve bağlı bir sistem kurulurken, fethedilen

¹³⁵ Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 327.

¹³⁶ Metin Kunt, “Siyasal Tarih (1600-1789)”, *Türkiye Tarihi*, C. 3, (Ed.Sina Akşin), (19-72), (İstanbul, Cem Yayınevi, 1997), 86.

kalelere *Kale Erenleri* atanması uygulamasını başlatmıştır. Fatih döneminde Osmanlı ordu sistemi içinde yeniden yapılandırılan düzenlenen bir teşkilat daha vardır ki bunlar da kuşkusuz “*Akıncı Birlikleri*”dir. I. Murad döneminde kurulan ancak daha çok aristokratlaşmış uç beylerine bağlı olan Akıncılar, kendisinin döneminde merkezi yönetime bağlanmıştır. Böylece fetih edilen bölgelerin, uç beyliklerine bırakılması uygulamasına da son verilmiştir.

Osmanlı devlet sisteminde II. Bayezid döneminin denizcilik alanında yeniden yapılandırıldığı bir dönem olma özelliğini göstermektedir. Donanmayı birleştiren II. Bayezid Veli, merkezi yönetimde değişiklik yapmamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLILARDA TOPRAK VE TOPRAĞIN YÖNETİMİ

3.1. OSMANLI TOPRAK SİSTEMİNİN TARİHSEL TEMELLERİ

Osmanlı imparatorluğu Ortaçağ'ın erken dönemlerinin sonunda kurulan ve bu nedenle kurulduğu yüzyılın karakterini alan geleneksel bir devlet olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar Osmanlı yönetim sistemi çağlar boyunca dünyadaki gelişmelere kayıtsız kalmamış ve kendisini yenilemeye çalışsa da özellikle toprak yönetiminde yaklaşık altıyüz yıl kadar geleneksel doğu toplumu uygulamasını sürdürmüştür. Teorik anlamda Osmanlı yönetim sisteminin çok önemli bir parçası olan toprak yönetimi en eski çağlarda Mezopotamya'da doğan, Hititler tarafından geliştirilen İlkü sisteminden farklı değildir. Ancak İlkü sistemi zaman içinde bütün Ortadoğu ve Asyatik toplumlar tarafından özgün bir şekilde yorumlanıp, çeşitli biçimlerde hayata geçirilmiştir. Nitekim İlkü sistemi Bizans İmparatorluğu döneminde çağın iktidarı tarafından yorumlanarak yeni bir doktrine kavuşturulmuştur.

Osmanlı toprak yönetiminin teorik ve doktrinsel beslenme kaynaklarından ilkinin oluşturan Bizans toprak rejimi, klasik Batı feodaliziminin dışında tutulan bir kategori içinde tanımlanabilir. Literatürde pek çok açıdan doğulu bir devlet olarak tanımlanan Bizans İmparatorluğu, özellikle 11. Yüzyıldan itibaren Ortodoks dünyasının da merkezi olma sıfatıyla kendine özgü bir yönetim ve ekonomik sistem geliştirmeyi başarmıştır. Herşeyden önce Osmanlı'ya miras kalan Bizans toprak sisteminin esası *Pronoia* esasına dayandırılmıştır. Genel olarak *Pronoia*, Yunanca'da *sağduyu* olarak tanımlanır. Batı feodalizminden farklı olarak bu sistem devletin mali haklarının geçici olarak bir kişiye ya da kuruma bırakılmasıdır. Ortaçağ devleti olarak Bizans yönetim sisteminin bu uygulaması genellikle toprak gelirlerinin devredildiği bir sistem olarak ifade edilmiştir¹³⁷. Bununla birlikte *Pronoia* sisteminin gümrük, balıkçılık veya maden gibi gelir getirici diğer ekonomik faaliyetler alanında da yürütüldüğü bilinmektedir. *Pronoia*, aslında geçici olarak devredilen yetki olarak tanımlanmıştır. Vakıf, dini mabetler ya da belirli başarı göstererek imparatorun gözüne girdiği için hibe olarak verilen topraklar, *pronoia*'nin dışında tutulmuştur. Bir *Pronoia*, esasen imparatorun mülkiyetinde olan, ancak kullanım hakkının bazen ömür boyu, bazen miras bazen de belirli bir süreliğine verilen toprak ya da gelir kaynağı olarak verilmiştir. *Pronoia*'lerin sınırları ve bunların kullanım esasları

¹³⁷ Angeliki E. Laiou, "Political History: An Outline", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Vol:1, (Ed. Angeliki E. Laiou), (9-30) (Washington, D.C. Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, 2002), 23-26.

Praktika (kayıt veya defter) adlı belgelere kaydedilmiştir. Bu ayrıcalığa sahip olan kişilere *Pronoiarios* adı verilmiştir. Esasen Pronoia, sadakatin ödüllendirilmesi olarak adlandırılrsa da askeri sadakatin bedeli olarak tanımlandığından zaman zaman devletin coğrafi bütünlüğünü sarsacak kadar sorun da çıkarmıştır. Diğer Doğu devletlerinden farklı olarak Bizans toprak sistemi içinde kendine ait mülkü olan, gelirin ve mülkiyeti hakkının vergisini ödeyen ve bağımsız olarak faaliyet yapan *Proikoi'ler (köylüler ya da çiftçiler)*, devlete sadakat borcu olmayan ancak vergi veren *Penês'ler*, devletten belirli bir maddi bedel karşılığında satın alan özel bir toprak sahibi *Exkoussei'leri* de atlamamak gerekir¹³⁸. Pronoia sistemi XI. yüzyılın sonlarına doğru İmparator I. Aleksios tarafından yeniden düzenlenmiştir. Aristokrasinin gücünün kırılmasına tekabül eden bu dönemde Pronoi'ler daha çok devletin görevlilerine doğrudan maaş vermek yerine hizmet karşılığında dağıtılan, üstelik vergi toplamak suretiyle gelir elde etmek amacını taşıyan bir sisteme bürünmüştür. Devletin yeniden canlandırılmasına yönelik bu reform hareketleri önemli sonuçlar doğurmuştur. Kuşkusuz Bizans Pronoia'sı Osmanlı Tımar sisteminden farklılıklar taşımaktaydı. Bu fark ise Osmanlı ve Bizans merkezi otoritelerinin farklılığından kaynaklanmıştır. Osmanlı'ya nazaran daha yerelci bir karakter gösteren Bizans otoritesi, zaman içinde Pronoia'larda sadece toprağın gelirinden tasarruf etme hakkını elinde tutabilmiştir. Buna karşın Osmanlı tımar sisteminde toprağın mülkiyeti bütünüyle merkezi otoritenin elinde kalmış, devlet sadece *öşür vergisi* olarak gelire ortak olmuştur. Pronoia'ların mülkiyeti konusunda yerel otoritelere kalıcı hale dönüşmesiye İmparator Heraklios döneminde mümkün olmuştur. Heraklios, nüfuzunu artırabilmek amacıyla Pronoi sistemine *Thema'ları* da dahil etmiştir. Bu durum esasında politik bir tercih olarak görünmekle birlikte Bizans devletinin yıkılmasını da hızlandıran bir durumdur. Esasen bir çeşit askeri bölge olan Thema'lar, VI. Yüzyıldan beri imparatorluğun uzak köşelerinin güvenliği için uygulanan eski bir sistemdir. Bununla birlikte XII. Yüzyıldan itibaren özellikle Anadolu bölgesinde, Türk akınlarının önlenmesi amaçlı olarak çoğaltılmış, topraklar *Strategoı* adı verilen askeri komutanların gözetimine bırakılarak, bu subaylar eşliğinde hem tarımsal üretimin artırılması, hem de buralardan düzenli vergiler alınması gündeme getirilmiştir¹³⁹.

¹³⁸ J.J.P. Vrijaldenhoven (2014), "The Byzantine State and the Dynatoi", (Unpublished Master Thesis, Leiden University, Netherland, 2014), 2-5.

¹³⁹ Yücel Öztürk, "Tımar-Thema Teriminin Ortaya Çıkması, Bizans Uygulaması ve Osmanlı ile Mukayesesi", *OTAM*, S.31, Y.2012, (2013), 157.

Bizans toprak yönetiminin Osmanlı yönetim sistemine mirası konusundan bahsedilirken, *Thema* toprak rejimine de değinmek gerekir. Bizans İmparatorluğu da VI ile VII. yüzyıllar arasında çok yönlü saldırılarla birden uğraşmak zorunda kalmıştır. Kuzeyde Avarlar, Batı’da Slav toplulukları doğuda Sasaniler ve güneyde de Müslümanlar Bizans topraklarını açık biçimde tehdit etmekteydi. İşte bu askeri tehditler Bizans yöneticilerine radikal bir karar almak zorunda bırakmıştır. Kuşkusuz bu radikal düzenlemenin adı da *Thema*’lardır. Sürekli olarak askeri birliklerin konuşlandırılması ve bu konulu bölgelere yerleştirilen askeri birliklerin iaşesi için icad edilen *Thema*’lar, imparatora sadık veya imparator ailesinden olan *Strategos* adı verilen komutanlar tarafından yönetilen araziler olarak ortaya çıkmıştır¹⁴⁰. Her ne kadar sistemin tasarlayıcısı İmparator Diocletianus olsa da hayata geçiren I. Konstantin’dir. İmparatorluğun en eski taşra yönetimi olan, İmparator Justinianus reformlarıyla hayata geçirilen, esasen uzak bölgelerde askeri ve sivil yönetimin birleştirilmesiyle kurulan *Eksarh* sistemin kaldırılmasıyla kurulan *Thema*’lar, esasen aynı mantık üzerine kurulmuştur. Bir başka deyişle *Thema*’lar yüzyıllardır uygulamada olan *Eksarh*’ların yeniden düzenlenerek yaygınlaştırılan biçimidir¹⁴¹. Nitekim *Thema* sistemi o kadar başarılıdır ki, imparatorluğun XV. Yüzyıla kadar ayakta kalmasına yardımcı olmuştur. *Thema*’ların Pronoi’lerden temel farkı askeri amaçla yaratılmış olmalarıdır. İlk uygulama 667’de merkezi bugün Amasya olan Amesea bölgesinde *Armeniakon Thema*’sı olarak kuruldu¹⁴². Pontos (Doğu Karadeniz), Armania Minor (Doğu Anadolu) ve Kapodakia (Nevşehir ve civarı)’nı kapsayan *Armeniakon Thema* yönetimi IX. yüzyılda 17 kalesi ve yaklaşık 9000 askere ulaşan önemli bir merkezdir. Diğer büyük themalardan bazıları da Orta Anadolu bölgesinde Anatolikon, İznik merkez olmak üzere Marmara bölgesinde Opsikion; Efes merkez olmak üzere Batı Anadolu kıyıları içinde Trakean; merkezi Antalya olmak üzere donanmayı beslemek için Akdeniz bölgesinde Karavisyanon’dur¹⁴³. IX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde imparatorluk topraklarında *Thema* sayısı yirmiye, X. yüzyılda da otuzikiye ulaşmıştır. Kuşkusuz *Thema* uygulamasının olumsuz yanları da bulunmaktadır. Zamanla bu bölgeler sivil toplumun yok olmasına neden olurken, aynı zamanda başındaki

¹⁴⁰ Vrijaldenhoven, *The Byzantine State and the Dynatoi*, 27.

¹⁴¹ Paul Magdelino, “The Maritime Neighborhoods of Constantinople: Commercial and Residential Functions, Sixth to Twelfth Centuries”, Vol:54, *Dumbarton Oaks Papers*, (209-256), (2000), 214.

¹⁴² Aleksandr Kajdan (1991), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol:1. (New York, New York and Oxford, United Kingdom: Oxford University Press), (1991), 177.

¹⁴³ Söz konusu themaların nereleri oldukları hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz Kajdan (1991), A.g.e

komutanların merkezi otoritenin zayıflamasını fırsat bilerek kendi vasallıklarını ilan etmelerine yol açmıştır. Bunun sonucunda Bizans'a özgü bir feodal yapının ortaya çıktığı görülmüştür. Thema'ların yaygınlaşması aynı zamanda Antik Roma kültürünün Bizans için ortadan kalkması anlamına da gelmektedir.

Osmanlı toprak sistemini oluşturan kaynakların ikincisinin de Selçuklulardan kalan *İkta sistemi* olduğu söylenebilir. Kaynaklarda İkta sisteminin temelleri hakkında pek çok iddia bulunmaktadır. Kaynaklardan bazıları ikta sisteminin kökenini Arap-İslam devletlerine dayandırırken, bazıları sistemin temellerinin İran'da ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte ikta uygulamasının Ortaasya Türk uygarlığına da dayandırıldığı tespit edilmiştir. İkta'nın kökenini Arap-İslam toplumlarına dayandıran görüşler, sistemin çıkış noktasını kelime tanımından yola çıkarak Hz. Peygamber ve Hz. Ömer devirlerine kadar indirgemektedir. Bu görüşü savunan akademisyenlere göre Peygamberimizin Medine'de İslam devletini kurmasını takiben özellikle fethedilip beytülmal haline getirilen arazilerin Müslümanlara dağıtılması, ikta sisteminin başlangıcı olarak kabul edilir¹⁴⁴. Hz. Ömer döneminde uygulamanın belirli bir sistematığe kavuşturulduğu, sadece toprakla sınırlı kalmayıp, madenler gibi diğer taşınmazlarda da uygulandığı görülmektedir. Nitekim Hz. Ömer döneminde İktalar, geliri savaşçılara ve ailelerine aktarılmak üzere devletleştirilen, mülkiyeti kimseye bırakılmayan araziler olarak görülmüştür. Ayrıca Onun döneminde ikta arazilerinin dağıtımı ve gelirlerinin kayıt altına alınması içinde *Divan-ı İstendârî-Divânı Savaflî* adında özel bir birim kurulmuştur¹⁴⁵. Kaynaklara göre İkta uygulaması Hz. Osman ve Hz. Ali iktidarlarında da görülmektedir¹⁴⁶. Hatta Hz. Osman, ikta konusunda çok daha cömert davranarak, Irak ve havalisini ikta toprakları olarak iskâna açmıştır. İkta sisteminin İslam toplumlarından çıktığına dair düşünciyi savunan kesime göre uygulamanın en gelişmiş aşaması, Emevi ve Abbasi devletleridir. Emeviler döneminde ikta arazilerinin Arap Müslümanlara dağıtıldığı ve böylece Müslüman Arap ailelerinin özellikle Mısır ve Ortadoğu coğrafyalarına yerleştirilmesinin kolaylaştırıldığı görülmektedir. Özellikle Irak'ın güney bölgelerinde (Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği Şattül Arap bölgesinde) Sasanilerden ele geçirilen araziler ikta yöntemiyle Arap kabilelerine bırakılmıştır. Emevilerin dağıttığı

¹⁴⁴ Sadi S. Kucur, "İkta", *İslam Ansiklopedisi*, C.22, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 48.

¹⁴⁵ Mustafa Demirci (2007), "Emeviler Devrinde Aşağı Irak'ta (Sevad), Büyük Çiftliklerin Doğuşu ve Gelişimi", *İstem*, Yıl:5, S.9, (61-82), (2007), 63.

¹⁴⁶ K.Yaşar Koprıman, Nihat Yazılıtaş ve Altan Çetin, "İslam Toplumlarında İkta'nın Ortaya Çıkışı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.25, S.39, (221-238), (2006), 226.

ikta arazileri belli başlı on sınıfa ayrılmıştı. Buna göre; 1-Doğrudan Sasani hükümdarına ait topraklar, 2- Sasani soylularına ait topraklar, 3-Savaş sırasında topraklarını bırakıp kaçanların mülkleri, 4-Savaşta öldürülenlerin arazileri, 5-Kamışlık, sazlık arazileri, 6- Mecûsi ve Zerdüşt tapınaklarının arazileri, 7-Değirmenler, 8-Dere boyları veya su kenarları, 9- Sasani büyük çiftlik arazileri ve 10- Savaşta öldürülenlerin varislerine ait topraklar ikta konusu yapılmıştır¹⁴⁷. Emevilerin ikta dağıtımında oldukça ileriye gittiği kaynaklardan bilinmektedir. Ele geçirilen araziler öylesine ikta edilmiştir ki, 685-705 arasında ülkede ikta edilecek araziler bile kalmamıştır. Bunun üzerine sahiplerince terk edilen Haraci arazilerin bile iktaya açılması söz konusu olmuştur. Emeviler döneminde Kufe, Basra gibi bölgelerde Müslüman Arap topluluklarının kullanımına açılan ortalama en az 100 dönüm ile 1600 dönüm arasında değişen ikta çiftlikleri kurulmuştur¹⁴⁸. Böylece Müslüman Arap aileleri imparatorluğun en zengin sınıfını oluşturmuşlardır. Emeviler ikta sistemini oldukça pragmatik ve fırsatçı gerekçelerle birlikte de kullanmışlardır. Bir başka deyişle Emevilerin ikta sistemi sadece devlete sürekli gelir sağlamak ve bölgede Arap-Müslüman nüfusunu artırmanın dışında hatırı sayılır Arap kabilelerini onorize etmek, fetihleri teşvik etmek, iktidarı kollayan ve onun için hizmet eden yeni elitler yaratmak ve özel mülkiyet rejimine geçmek amaçlarını da taşımıştır. Ancak Emevilerin ikta politikaları uzun vadede iktidar mücadelesini engelleyememiş, doğu tipi bir feodalizme yol açarak sık sık isyanlara neden olmuş, en nihayetinde de Abbasi iktidarının önünü açmıştır.

Abbasiler döneminde ikta sisteminin Emevilerden farklı olarak Müslüman Araplara tanınan bir ayrıcalık olmaktan çıkıp, diğer Müslüman toplumlara da tanınan uygulama haline dönüştüğü görülür. Örneğin 858'de Şam civarındaki Suğur bölgesi arazilerinin İhşid ailesine, 868'de yine Şam civarında Türkmen kökenli Hıms ailesine, 871 yılında da Türk kökenli Tolunoğullarına Mısır'da bazı arazilerin dağıtıldığı bilinmektedir¹⁴⁹. İlaveten Abbasiler Türklerin devlet idaresinde yer almalarına da büyük önem vermiş, devlet yönetiminde bazı Türk sivil ve askeri bürokratları istihdam etmiştir. Abbasilerin bu uygulamalarının İslamiyetin diğer milletler tarafından kalıcı olarak yayılmasına yol açarak, Abbasi halifeliğini ümmete dayalı bir imparatorluğa

¹⁴⁷ Demirci, *Emeviler Devrinde Aşağı Irak'ta (Sevad), Büyük Çiftliklerin Doğuşu ve Gelişimi*, 63.

¹⁴⁸ A.g.e., 68.

¹⁴⁹ Mehmet Emin Şen, "Abbasiler Döneminde İdari ve Mali Kadrodaki Türkler", *İstem*, Yıl:7, S.13, (233–260), (2009), 246-249.

dönüşmesine katkıda bulunmuştur. Bu yaklaşım ikta sisteminin de teorik anlamda yeniden yorumlanması anlamına gelmektedir. Bu yorum sayesinde ikta sistemi bir yandan gelecekteki Türk devletlerine miras olarak kalacak, diğer yandan da ikta uygulamalarını liyakat vasıtasıyla gerçek anlamda üretim mantığı içinde algılanmasına yol açacaktır. Abbasi ikta sisteminin Emevilerden farklı olarak biçimlenmiştir. Öncelikle ister fethesilsin isterse de müsadere yöntemiyle el konulsun egemenliği altındaki bölgelerde 1/5'i doğrudan Halife (hükümdar) malı sayılmıştır¹⁵⁰. Bununla birlikte geri kalan mallar içinde ırmaklar, dağlar, tepeler, ormanlar ve meralar gibi kamu kullanımına açık alanlar ikta uygulamasının dışındadır. Geriye kalan topraklar, ağaçlıklar, değirmenler gibi ekonomik değer taşıyan yerler ile topraklar beyt-ül mal olarak nitelendirilir ve Halife tarafından belirli gerekçelerle ikta amaçlı dağıtılır. İkta topraklarına sahip olan kişilerin bir takım sorumlulukları da bulunmaktadır. Bir başka deyişle ikta arazileri keyfi olarak kullanılamaz. Önceden belirtilen şartlar yerine getirilmediğinde ya da vergiler düzenli ödenmediğinde ikta geri alınır veya Halife'nin has arazisi haline getirilirdi. İkta sahiplerinin yükümlülükleri arasında tohumluklarını saklamak, kanal, yol veya köprü yapmak gibi görevler de yüklenmiştir. Buna karşın ikta sahiplerinin savaşa katılma yükümlülükleri bulunmazdı¹⁵¹. Abbasilerde ikta sahibi olmanın iki temel yolu bulunmaktadır. Bunlardan ilki doğrudan Halife tarafından bağışlanma yöntemidir. Bu yöntemde verilen arazilerin miras yoluyla çocuklara bırakılması mümkün olmuştur. Ancak mirasçıların toprağı bölme hakkı yoktur. mirasçılar kendilerine kalan toprakları birlikte kullanabilmişlerdir. İkincisiyse askeri veya sivil bürokrasi hizmeti karşılığında verilmesidir. *İkta-i Temlik adı* verilen ve miras hakkının bulunmadığı bu yöntemde sivil ya da askeri hizmetle yükümlü bulunan görevlilere maaş karşılığında ikta arazilerinin işletilmesi hakkı tanınmıştır. Böylelikle Abbasiler kamu hizmetlerine bedel ödemek zorunda kalmamışlardır¹⁵². IX. Yüzyılda başlatılan bu uygulamayla Abbasi iktidarları çok geniş bir memur ve asker sayısına ulaşmışlar, iktidara gelen hükümdarların otoriteleri böylece uzun süreli hakim kılınmıştır. Abbasi halifelerinin bu uygulamalarından ilim insanları, şair ve yazarlar ile vakıflar hariç tutulmuştur¹⁵³. Temlik iktalarında uygulama da farklı yürütülmüştür. Böyle tip ikta

¹⁵⁰ Abbas Gurbanov, "Abbasiler Döneminin İlk Asrında Azerbaycan", *İstem*, Yıl:6, Sayı:12 , (153–173), (2008), 158.

¹⁵¹ A.g.e., 158.

¹⁵² A.g.e., 158.

¹⁵³ A.g.e., 59.

arazilerinde vergi alınmamış, sadece gelirlerin bir kısmına el konulmuştur. Bir başka deyişle Temlik ikta arazilerinin gelirleri olduğu gibi bürokratlara bırakılmamıştır. Aksine görevlerinde başarı gösteren bürokratların gelirlerine zam yapmak için devlet alacaklarından vazgeçmiştir. Böylece kamu görevlileri daha sıkı ve etkin çalışmaya teşvik edilmiştir. Diğer ikta çeşidinde olduğu üzere Temlik iktalarında da ikta sahibinin ürünlerinin tohumlarını kendisinin üretmesi, kanal, yol ve köprü gibi imar işlerini kendilerinin yapması gibi sorumluluklar aynı kalmıştır. Zaman içinde imparatorluğun yaşadığı sıkıntılar çerçevesinde ikta uygulamalarında değişikliklerin yapıldığı tespit edilmiştir. XI. Yüzyıldan itibaren mukta olarak tanımlanan ikta sahibinin adı iktadar olarak değiştirilmiş; Halife Harun Reşid iktidarında da halife topraklarının parayla satılarak iktaya verildiği de görülmüştür¹⁵⁴. Abbasilerde Halifeye ait olan toprakları dışında kalan bütün arazilerin ikta olduğu kanısı da yanlıştır. İkta dışında arazilerin bulunduğu da eklenmelidir. Nitekim bunlar, Halife tarafından yörenin yerli halkına vergi karşılığı verilen *mülk arazileri*, vakıflara verilen *vakıf arazileri*, köylerde yaşayanlara verilen mera ve mezarlıkların da dahil edildiği *icma arazilerini* de eklemek gerekir.

Dört Halife döneminde ortaya çıkarılan, Emevi ve Abbasi devletlerinde temelleri sağlamlaştırılan ikta arazi sisteminin daha sonraki yüzyıllarda İran ve Türk-İslam devletlerinde de özgün farklılıklarına karşın uygulanmıştır. Osmanlı devletinin mirasını aldığı Selçuklu toprak sistemiye ikta uygulamasının Ortaçağ Türk devlet sisteminin temelini oluşturacaktır. İkta sisteminin tarihsel gelişiminde Selçuklular özel bir yer teşkil etmektedir. Özellikle Büyük Selçuklu Vezir-i Azam'ı Nizamülmülk tarafından önceki uygulamalarda görülen aksaklıkların giderilerek mükemmelleştirilen İkta sistemi, çok yönlü işlevlere sahip bir uygulama biçimi haline dönüştürülmüştür¹⁵⁵. Nizamülmülk'ün sisteme olan katkısı iktayı hem askeri hem de sivil bürokrasi çerçevesinde dönüştürebilmesidir¹⁵⁶. Pek çok akademisyen Nizamülmülk'ün bu reformunu esasen Ortaasya Bozkır kültüründe de var olduğunu, Vezir-i Azam'ın yaptığı işin gerçekte sistemi aslına döndürmek olduğundan bahsederler. Nizamülmülk tarafından yeniden değerlendirilme içine sokulan ikta sisteminin genel esaslarına bakıldığında hayli önemli hususlar olduğu görülmektedir. Nitekim bu hususlardan ilki İktaların nihai sahibi

¹⁵⁴ A.g.e., 160.

¹⁵⁵ Erhan Göksu (2009a), "İkta Sisteminin Tekamülünde Selçukluların Rolü", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:1, (83-96), (2009), 87.

¹⁵⁶ Erhan Göksu, "Nizâmülmülk ve Selçuklu İktâ'nın Şekillenmesindeki Rolü", *USAD*, S. 8, (147-164), (Bahar 2018), 151.

hükümdardır. Esasen ülke sınırları içinde bütün taşınır ya da taşınmaz mallar hükümdara aittir. Böylece mülk kavramı, hükümdarın kişisel iktidarında vücut bulmaktadır. İkincisiyse bütün toprakların istisnasız olarak iktalaştırılmasıdır. Yani Selçuklularda bütün topraklar hükümdarın özel mülküken, hükümdar isterse bu mallarını iktalaştırmak suretiyle sadece tasarruf hakkı üzerinden ikta yapabilir. Ancak ikta sahiplerinin kendilerine belirli şartlarda verilen topraklar üzerinde hükümdar rızası olmaksızın herhangi bir tasarruf hakkı da bulunmaz¹⁵⁷. Örneğin iktalar devredilemez, miras bırakılmaz, şikayet anında her türlü denetime tabidir. Ayrıca Nizamülmülk ikta arazilerinin iki yılda bir el değiştirilmesi gerektiğinden de söz etmiş ancak bu öneri pratiğe dönüşmekten uzak kalmıştır.

Nizamülmülk tarafından açıkça tanımlanmamakla birlikte gelişen şartlar ve geçen yüzyıllar içinde ikta sisteminin de önemli bir değişim yaşandığı görülmektedir. İmparatorluk döneminde Selçuklu toprak sistemi ikiye ayrılmıştır. Zaman içinde ülke sınırlarının genişlemesi, kamu hizmetlerinin çeşitliliğinde ve niteliğinde görülen artışlar nedeniyle bazı topraklar Hükümdar tarafından üst düzey sivil ve askeri bürokratlara dağıtılmak zorunda kalmıştır¹⁵⁸. Divan el-kebir defterine kaydedilen ve adına kısava Divan toprakları denilen bu uygulama aslında Abbasi toprak sisteminin dönemine yansımış bir tezahürüdür¹⁵⁹. Kamu görevlilerine dağıtılan bu toprakların bazıları da zaman içinde doğrudan hükümdar arazisi olarak tanımlanmış ve bu kez ortaya doğrudan hükümdar malı sayılan topraklar meselesi çıkmıştır. Bu gelişme Selçuklu ikta sisteminin zamanın şartları dahilinde Abbasi toprak rejmine dönüş olarak değerlendirilmelidir. Sultan Melikşah'tan itibaren Abbasilerden gelenek olarak baki kalan ikta sistemi Selçuklu coğrafyası içinde de geçerli olmuştur. Bununla birlikte ortak mülkiyet temelli ikta uygulamasına da rastlanmaktadır. Özellikle Ortaasya'dan göçler halinde Selçuklu coğrafyasına gelen Türkmen aşiretlerine yurt sağlamak ve bölgede Türkmen nüfusunu artırmak amacıyla geliştirilen bu sistem aynı zamanda Bozkır geleneğinin devamıdır¹⁶⁰. Bu durum bir yandan Türkmen aşiretlerinin birbiriyle kaynaşmasını sağlarken, diğer yandan da bir bölgeye yerleşmiş olan türkmen aşiretlerinin zaman içinde bağımsız bir devlete dönüşmelerine de engel olmuştur.

¹⁵⁷Göksu, *İkta Sisteminin Tekamülünde Selçukluların Rolü*, 89.

¹⁵⁸ Abdurrahman Uçmaz, , “Selçuklularda Toprak ve İkta Sistemi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosman Paşa Üniversitesi, Tokat, 2007), 87.

¹⁵⁹ A.g.e., 90.

¹⁶⁰ A.g.e., 94.

Anadolu Selçukluları döneminde ikta sisteminin Bizans toprak rejimiyle birlikte harmanlanarak yeniden yorumlandığı görülmektedir. Her ne kadar Anadolu coğrafyası Büyük Selçukluları döneminde fethedilmeye ve iktalaştırılmaya başlansa da Anadolu Selçukluları, toprak rejimini özellikle Moğol istilasının ardından yeniden düzenlediler. Anadolu topraklarının mirileştirilmesi konusunda asıl amacın ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. Sultan Melikşah döneminde başlatılan bu uygulama özellikle Doğu Anadolu’da yaşayan Ermeni topluluklarının Selçuklu egemenliğini kolayca kabul etmelerini sağlamak üzere yorumlanmaktadır¹⁶¹. Ancak Anadolu Selçukluları döneminde ikta sisteminin yeni baştan ele alındığı ortadadır. Öncelikli olarak Anadolu’ya gelen Türkmen aşiretlerine toprak ihdası politikası devam ettirilmiş, özellikle Bizansla sınır olan uç beylikleri bu uygulamadan muaf tutulmuştur. Bu politikanın Orta Asya geleneğinin devamı olduğuna dair literatürde ciddi iddialar bulunmaktadır. Eski Türk toprak hukukuna dayalı olarak geliştirilen yurtluk veya ocaklık uygulamaları *ortak hakimiyet* prensibinin yeni şartlara uyum sağlanmasından ibaret görülmektedir¹⁶². Anadolu Selçuklularının ilk dönemlerinde ikta sisteminin hangi esaslar dahilinde uygulandığını tespit etmek oldukça güçtür. Bu konuda ileri sürülebilecek tek şey, XII. Yüzyıla kadar ikta sisteminin tam olarak uygulanamadığı, toprakların yurtlaştırmak amacıyla dağıtıldığıdır. Anadolu Selçukluları döneminde ikta uygulaması merkezi otoritenin teşkil edilmesinden sonra başladığı düşünülmelidir. Sultan II. Kılıçarslan dönemiyle birlikte yeniden başlatılan ikta uygulaması, esasen feodalleşmeye başlayan Türkmen aşiretleri üzerinde otoritenin yeniden teşkil edilmesi amacını taşımaktadır. Nitekim bu yüzyıla ait ilk ikta belgesi 1196’da II. Rüknüiddin Süleyman Şah’ın uygulamalarına aittir¹⁶³. Söz konusu belgeye göre Sultan tarafından dağıtılan iktalar ve gelirlerinin Divan-ı İstifa’nın denetiminde bulunduğu, belirli devlet hizmeti karşılığında üst düzey askeri ve sivil idarecilere verildiği ya da bağış şeklinde dağıtıldığı şeklindedir. Ayrıca iktalar Divan-ı Pervanegi de kaleme alınmıştır. Üstelik bu dönemde verilen iktaların miras yoluyla bırakıldığı da açıktır¹⁶⁴. İktalardan yılın belirli dönemlerinde vergi alınmış, karşılığında başka bir talepde bulunulmamıştır. Kaynaklarda Anadolu Selçuklu

---

¹⁶¹ A.g.e., 101.

¹⁶² Erhan Göksu, “Türkiye Selçuklularında İkta”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.26, (137-54), (2009), 143.

¹⁶³ A.g.e., 147.

¹⁶⁴ A.g.e., 147.

ikta sisteminin daha çok askeri nitelikte olduğuna da rastlanmıştır. Hatta ikta arazilerinin neredeyse 2/3 oranında ki bir büyüklüğün bu amaçla ayrıldığına yer verilmektedir¹⁶⁵.

Anadolu Selçukluların 1243 Köseadağ Savaşından sonra Moğol hakimiyetine girmesiyle birlikte ikta sisteminin bütünüyle bozulduğu görülmektedir. 1276'da da bütünüyle ortadan kalkmıştır. Zira ikta verilen bölgelerde merkezi otoritenin zayıflamasını fırsat bilen yerel Türkmen aşiretleri kendi adlarıyla tanımlanan beylikleri kurmuşlardır¹⁶⁶.

3.2. OSMANLILARDA TIMAR SİSTEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE SİSTEMİN ESASI VE İŞLEYİŞİ

Genel özellikleri bakımından Osmanlı toprak sistemi Bizans ve İslam hukukuna dayalı toprak sisteminden etkilenmekle birlikte kendine ait özellikleri de içinde barındıran bir niteliğe sahiptir. Devletin ilk kurulduğu yıllarda İslam hukukundaki toprak mülkiyetine dayalı bir anlayış üzerine temellendirilen bu sistem daha sonraki dönemlerde Selçuklu arazi sistemine de dayandırılarak karma bir hal almıştır. Bu bağlamda Osmanlı toprak sisteminin Bizans ve İslam toprak rejiminin Ortaçağ'daki en gelişmiş ve özgün hali olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz. Literatürde Osmanlı toprak sistemiyle ilgili iki ana dönemden bahsedilir. Yani Osmanlı toprak sistemi tarihsel geçmişi içinde iki ana dönemde ele alınmaktadır. Nitekim bunlardan ilki kuruluştan 1858 tarihindeki *Arazi Kanununa* kadar olan dönemdir. İkincisiyse 1858'den günümüze kadar olan modern dönemi ifade etmektedir¹⁶⁷. İlk dönem kuşkusuz Osmanlı toprak sisteminin en uzun ve tarihine en çok damgasını vuran dönem olma özelliğini gösterdiği *Timar Düzeni* olarak adlandırılabilir. Birinci dönemi de kendi içinde devirlerine ayırmak mümkündür. Nitekim İmparatorluğun kuruluşundan yükselişe geçtiği birinci ara dönem çeşitli kanunnamelerle düzenlenmiş, I. Selim (Yavuz Sultan Selim) ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde son şeklini almıştır¹⁶⁸.

¹⁶⁵ A.g.e., 148.

¹⁶⁶ Uçmaz, *Selçuklularda Toprak ve İkta Sistemi*, 91.

¹⁶⁷ Murak Aydoğdu, "Ortaçağ Feodal Mülkiyet Anlayışı ve Osmanlı Hukukundaki Toprak Sisteminin Türk Hukukundaki Tarımsal İşletmelerin Mirasçılara Özgülenmesine Etkileri", *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi* C.17, S.2, (1-26), (2015), 10

¹⁶⁸ Osmanlı toprak sisteminin en olgun çağı olan Kanuni Sultan Süleyman dönemi, Kanunname-i Osmani ile hatları belirgin ve somut bir hale getirildiği dönem olma özelliğini göstermektedir. Özellikle Kanuni'nin meşhur Şeyhülislam'ı Ebussuud Efendi tarafından Budin seferi sonrası kaleme alınan

Osmanlılarda miri araziye geçişin tam olarak ne zaman olduğuna dair kesin bir uzlaşma söz konusu olmasa da Orhan Gazi'nin İzmit ve Yalova'nın fethetmesiyle birlikte resmen uygulamaya başladığı açıktır¹⁶⁹. Babası Osman Gazi tarafından dağıtılan arazilerin daha çok *yurtluk (apanaj)*, *ocaklık* veya *ülke* olarak adlandırıldığına bakılırsa, kuruluşunun ilk yıllarında Osmanlı toprak sisteminin tam olarak geleneksel miri arazi sistemine uymadığı açıktır. Bununla birlikte Yıldırım Bayezid dönemine kadar yurtluk, ocaklık tarzında toprak dağıtımının devam ettiği de unutulmamalıdır. Ancak bu dağıtım daha çok ödüllendirme, bir bölgede kalıcı yerleşim kurma biçiminde uygulanmıştır. Nitekim Osman Gazi dağıttığı toprakların miras bırakılması yolunu da açmıştır¹⁷⁰. Orhan Gazi iktidarındaysa Tımar yöntemine geçişin sağlandığı görülmektedir. Zira artık Osmanlı iktidarı hızla devletleşmekte ve merkezi otoritesini kurmaktadır. Orhan Gazi döneminde bir başka tımar uygulamasının 1345 yılında Karesi Beyliğinin fethedilmesinden sonra dağıtıldığı tespit edilmiştir. Karesi topraklarının tımar olarak dağıtılması esasen ilk defa Müslüman ve Türk olan bir beyliğe karşı yapılan bir uygulama olarak değerlendirilmelidir. Böylece Osmanlıların Anadolu politikaları da açıkça görülebilir hale gelmiştir. Nitekim Orhan Gazi döneminde Osmanlı coğrafyası taşra teşkilatı olarak Yenişehir ve Karacahisar olmak üzere iki Sancağa ayrılmış, Yenişehir Sancağı'nda İnegöl ve Yarhisar; Karacahisar Sancağındaysa Eskişehir ve İnönü vilayetleri kurularak bu bölgeler Tımar sistemiyle tebaya dağıtılmıştır¹⁷¹. Orhan Gazi'nin son döneminde Osmanlı topraklarının "*Miri Arazi*" başlığı altında Has ve Tımar toprakları olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bu düzenleme ülke sınırlarının özellikle Balkanlarda ve Anadolu'da genişlemeye başlamasıyla birlikte Tımar uygulamasının giderek önem kazandığı ve diğer toprak rejimlerinden ayrı bir yere konulması çabası olarak yorumlanmalıdır. Nitekim 1368 yılında çıkarılan bir kanunnameyle Osmanlılarda tımar uygulaması hukuki bir rejim halini almıştır¹⁷². Bizans *Pronoia* sistemi ile Selçuklu

---

Mukaddime mülki araziyle miri arazinin ayrımını ortaya koyması bakımından önemli bir eserdir. Ebussuud Efendi topraklarla ilgili verdiği fetvaları ayrıca Maruzatı Ebussuud adlı eserinde birleştirmiştir.

¹⁶⁹ Halil İnalıcık, "Tımar", *İslam Ansiklopedisi*, C.41, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı,2012), 169.

¹⁷⁰ Lütfi Arslan, "H.963/ M.1556 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Bozok Sancağı'nın Ekonomik Ve Demografik Yapısı" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005), 10.

¹⁷¹ Orhan Kılıç, "Orhan Gazi Devrinde Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı ve Teşkilatı", V. Uluslararası Orhangazi ve Kocaeli Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 9-11 Mart 2018, C. 1, (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2019), (331-338), 331.

¹⁷² Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, 213.

İkta sisteminin özgün bir karışımı olan Tımar, öşür vergisinin alınmasıyla ilgili bir uygulama biçimi olup, hukuki temelini de İslam geleneğinden alıyordu¹⁷³. Sultan I. Murad döneminde yapılan bu düzenlemeyle birlikte “*Miri Arazi*” sisteminin genişletildiği görülmektedir. Genel olarak Miri Arazi başlığı altında ikiye ayrılan Has ve Tımar topraklarına bu kez *Zeamet toprakları* da eklenmiştir¹⁷⁴. Zeamet toprakları üst düzey merkez ya da taşra yöneticilerine verilen arazilerdir. Böylece Osmanlı toprak sistemi son şeklini almıştır. I. Murad döneminde hukuki bir temele dayandırılarak yaygınlaştırılan Tımar uygulaması, sadece devlete gelir kazancı olarak da değerlendirilmemiştir. Özellikle Balkanlarda yoğunlaşan Tımar uygulaması reayaya sefer sırasında savaşa çağrıldığında katılma zorunluluğu getirmiştir. Adına *Tımarlı Sipahi* denilen bu askerler atlı, hafif zırhlı ve etkin bir güç olarak, Osmanlı ordusunun en vurucu sınıfını oluşturmuştur. Tımarlı sipahi sisteminin işleyişi de son derece açık ve basittir. Tımar sahipleri yıllık gelirlerine göre her 3000 akçe için asker sağlamakla görevliydi. Nitekim dönemin en güvenilir kaynakları arasında sayılan İdris-i Bitlisi'nin Heşt Bihişt'i adlı eserine göre 1473'te Anadolu Tımarlı ordusunun 20.000; Rumeli ordusunun da 24.000 civarında olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca bu sayılara yardımcı kuvvetler durumundaki Cebelilerin de dahil olduğu tahmin edilmektedir¹⁷⁵.

Genel olarak Osmanlı Tımar sisteminin devlet düzeninin sürdürülebilmesi açısından üç temel işlevinin bulunduğu görülür. Bunlardan ilki yukarıda da belirtildiği üzere sistemin askeri yönüdür. İkincisiyse askeri işleve dayalı olarak sivil bürokrasinin ve kamu idaresinin sürdürülebilmesidir. Bilindiği üzere I. Murad'dan itibaren Osmanlı bürokrasisi hızlı bir genişleme eğilimi içine girmiştir. Dolayısıyla hem merkezde hem de taşrada görev alacak bu görevlilere ödenmesi gerek aylıklar bulunmaktadır. İşte bu noktada devreye giren tımar uygulaması, devletin hazineden herhangi bir ödeme yapmaksızın kamu hizmetlerini göreceк olan bu görevlilere ihtiyaç duyacakları aylığı kendiliğinden sağlamaktadır. Tımarın üçüncü işleviyse mali özelliğidir. I. Murad'dan itibaren XIX. yüzyıla kadar Osmanlı maliyesi içinde alınan vergi kalemlerine bakıldığında kısaca Ağıl (küçükbaş hayvanlardan alınan vergi), Âğnam (koyunlardan alınan vergi), Aku (bağ bozumu sırasında alınan arpa), bağ (bağlardaki ürünlerden alınan

¹⁷³ Ahmet Şahinöz ve Özgür Teoman, Osmanlı Tarımında Bir Sistem Tartışması: Tımar, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, S.3, (67-88), (2002), 69.

¹⁷⁴ Mehmet Doğan, *Tarih ve Toplum*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 116.

¹⁷⁵ İnalçık, *Tımar*, 169.

nakdi vergi), bağçe (meyve ve sebzelerden alınan nakdi vergi), balık (deniz ürünlerinden alınan aynı öşür), bennak (arazilerden alınan nakdi vergi), boyunduruk (tımarlı sipahiler dışında kalan yerel askeri sınıftan alınan nakdi vergi), bojik (gayri Müslümlerin domuz kesimlerinden alınan nakdi vergi), cizye gayri Müslüm erkeklerden alınan kelle vergisi), çift (Tımar dışında kalan çiftliklerden alınan aynı ve nakdi vergi), çift bozan (toprağı terk edenden alınan nakdi vergi), dönüm (çiftlik ya da tımar fazlası ekilen arazilerden alınan nakdi vergi), dühan (yörükler gibi sabit bir yeri olmayanlardan alınan nakdi vergi), gerdek (evlilik vergisi), ispenç (gayri Müslümlerden alınan nakdi cizye vergisi), kovan (bal üretiminden alınan aynı vergi) ve yaylak (meralardan alınan vergi) olmak üzere çok geniş bir vergileme sisteminin olduğu görülür¹⁷⁶. İşte tımar uygulaması bu vergilerin dışında kalan özel bir gelir kaynağıdır. Zira tımar gelirlerinden Öşür vergisi alınmaktadır. Aynı olarak üretilen tarımsal ürünlerin %10'una tekabül eden miktarın alındığı Öşür vergisi Osmanlı devlet hazinesi için oldukça önemli bir kalemdir.

Sultan I. Bâyezid döneminde tımar sisteminin yaygınlaştırıldığı ve daha düzenli bir dağıtım sistemine sokulduğu görülmektedir. Özellikle Anadolu seferlerinde beyliklerden ele geçirilen toprakları miri arazi çerçevesince eski sahiplerine tımar olarak vermiş; böylece Anadolu birliğini sağlayacağına inanmıştır. Nitekim Candaroğulları, İsfandiyaroğulları, Aydınoğulları ile Mentешеoğullarına tımar dağıttığı bilinmektedir¹⁷⁷. Ne var ki Ankara Savaşı Yıldırım Bayezid'in bu politikalarının başarısız olduğunu da açıkça göstermiştir. Eskiye unutmayan bu beyler ilk fırsatta Osmanlıların karşısına geçerek, yeniden topraklarını elde etmeyi umut etmişlerdir. Osmanlıların Fetret Devrine rast gelen Çelebi Mehmed döneminde Tımar sisteminin ilk defa Hristiyan ahalisine de verilmeye başlandığı görülür. Özellikle Balkanlarda gidilen bu uygulamayla Osmanlı devletinin bütünlüğü sağlanabilmiştir. Nitekim Çelebi Mehmed döneminde bugünkü Arnavutluk, Sırbistan, Bosna ve Yunanistan'daki topraklarda sıklıkla gayri müslim ahaliye dağıtılan Tımarlara ait kayıtlar yer almaktadır. Bu dönemde bölgedeki coğrafi koşullara duyulan yüksek hassasiyet dahilinde gerek Anadolu'dan gelen Türkmen obalarının yerleştirilmesinde gerekse de yerli halkın sükunetle Osmanlı idaresini

¹⁷⁶ Neşet Çağatay (1947), "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C.5, S.5, (483-511) (1947), 483.

¹⁷⁷ Mustafa Oflaz, "Osmanlı Dirlik Sistemi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Ankara, (695-706), (2002), 696.

benimsenmesinde Tımar oldukça etkili bir sistem özelliğini taşımıştır¹⁷⁸. Çelebi Mehmed'in gayri Müslüm ahaliye yönelik bu politikaları hem bölgenin doğrudan kontrolünü hem de asimilasyon politikalarının temelini oluşturmaktadır. Balkanlarda yaygınlaştırılan Tımar uygulaması önceki sosyal ve ekonomik sistemde kökten bir değişimi anlamını taşımamıştır. Aslında bu uygulama gayri Müslüm ahaliyle de bir çeşit bir arada yaşama uzlaşmasıdır¹⁷⁹. Böylece devlet, toprağı gelecek haliyle kendi hâkimiyetine almış ve en ücra köylere kadar yayılacak biçimde merkezi yönetim tarafından denetlenerek doğal askeri ve sivil bir örgütlenme içine girebilmiştir. Nitekim bu yüzyılda Tahrir defterlerinden yola çıkılarak Osmanlı yayılmasının sonuçları kolayca incelenebilir. Çelebi Mehmet döneminde Tımar uygulamasının cezalandırma veya ödüllendirme yönü de bulunmaktadır. Örneğin Sultan, Ankara Savaşının hemen sonrasında kendisini Bursa'da hükümdar ilan eden Emir Süleyman'ın oğlu Orhan Çelebi'ye Geyve ve Akhisar civarında gayri müslümlere ait toprakları tahsis ettiği tespit edilmiştir¹⁸⁰. Yeğenine yaptığı bu tahsisat olsa olsa kendi hükümdarlığını kabul ettiği için bir ödül olmalıdır. Bir başka örnek ise Karaburun'da Şeyh Bedrettin kuvvetlerinin dağıtılmasından sonra isyana katılanların ellerindeki toprakları alıp, kendi adamlarına dağıtmasıdır¹⁸¹. Esasen özel mülkiyeti red eden bir ilim adamı olan Şeyh Bedrettin ve yandaşlarının topraklarının dağıtılması da ceza olarak gösterilebilir.

Osmanlı Tımar sisteminde asıl köklü değişikliğin Fatih Sultan meymed döneminde gerçekleştiği görülmektedir. Sultan Mehmed, devletin artan ihtiyaçlarına ve gereklerine uygun olarak tımar sistemini doğrudan gelir kapısı yapacak biçimde yeniden yapılandırmıştır. Bu niyetle yeni kanunname düzenleyen Sultan Mehmed, atalarından kalan yurtluk veya ocaklık sistemini tamamen ortadan kaldırmış, Miri arazileri genişletmek amacıyla vakıf topraklarına el koymuş ve tımar ve zeamet ağırlıklı bir ordu sistemi geliştirmiştir¹⁸². Bu amaçla İstanbul'un fethinden sonra bütün vakıflar ve mülkleri yeniden gözden geçirilip 20.000'den fazla köy ve mezra vakıf veya mülk olmaktan

¹⁷⁸ Uğur Altuğ, "Erken On Beşinci Asır Osmanlı Balkanlar'ında Tımar Sistemi'nin Tatbikinde Coğrafi Koşulların Tesiri", *Adam Akademi*, (29-44), (Ocak 2011), 33.

¹⁷⁹ A.g.e.33.

¹⁸⁰ "Çelebi Sultan Mehmed", <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Osmanli-Tarihi-Ansiklopedisi/DETAY/CELEBI-SULTAN-MEHMED/164> (02.05.2018)

¹⁸¹ "Çelebi Mehmed Dönemi ve Şeyh Bedrettin İsyanı", <https://somuncubaba.net/sufi-perspektif/celebi-medmed-donemi-seyh-bedreddin-isyani/> (E.T. 02.05.2008)

¹⁸² Doğan, *Tarih ve Toplum*, 118-119.

çıkarılarak sipahilere dağıtılmıştır¹⁸³. Fatih döneminde bir başka yeniliğin Boğdan Seferi sonrasında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu amaçla Tımar defterlerinin yeniden düzenlenmiş Has, Zeamet ve Tımar kayıtları akçalı olarak belirlenmiştir. Böylece Tımar ile Zeamet arasındaki farklılıklar da ortaya çıkarılmıştır. Bu bağlamda yıllık 20 bin geliri olan topraklarda Tımar; 100 bin akçe olan topraklarda Zeamet ve ayırımına gidilmiş, yıllık 200 bin akçe geliri olan topraklar Has adıyla kaydedilmeye başlanmıştır¹⁸⁴. Böylece devletin Tımar'dan aldığı gelir %49,7'ye ulaşmış, ülke topraklarının neredeyse %60-70'i Tımar toprağına dönüştürülmüştür¹⁸⁵. Fatih'in bunu yapmaktaki amacı kuşkusuz Tımarlı Sipahi sayısını artırmak, özellikle seferler sırasında askerin gereken iaşesini sağlamaktır. Ayrıca Sultanın fethedilen bölgelerde alan hakimiyetini sağlamak olduğu da gözlerden kaçmamaktadır. Fatih döneminde madenler, limanlar ve değirmenler gibi endüstriyel bölgelerin Tımar yerine iltizam usulüyle verilmesi uygulamasına geçildiği de eklenmelidir. Fatih'in oğlu Sultan II. Bâyezid iktidarında Tımar örgütlenmesinde önemli bir yenilik görülmez. Sistemin oturması ve devlet hazinesinin güçlenmesi için Yavuz Sultan Selim dönemini beklemek gerekecektir.

Görüldüğü üzere Miri Araziye dayalı toprak sisteminin Osmanlı devlet işleyişi üzerindeki rolü önemlidir. Özellikle Tımar uygulamasının devletin gelirlerinin artırılmasında, topraklarda güvenliğin sağlanmasında ve toplumsal yaşamın işleyişinde önemli bir görev üstlenmiştir.

3.3. OSMANLI TOPRAK REJİMİNİN HUKUKSAL VE YAPISAL GÖRÜNÜMÜ

Osmanlı toprak rejiminin hukuksal ve yapısal görünümü ele alındığında sistemin temellerinin İslam ve Bizans toprak rejimlerinin karması olduğunu tekrar etmek gerekir. Yukarıda da ayrıntılı bir şekilde değinildiği üzere bu karma rejimin devletin kurucusu Osman Gazi döneminde ilk defa başlatıldığı iddia edilse de yürürlüğe girme safhası Orhan Gazi dönemindedir. Ancak sistemin hukuken ortaya çıkışı Sultan I. Murad saltanatına, yapısal anlamda başlı başına kurgulanmasıysa Fatih Sultan Mehmed iktidarına denk gelmektedir. Hatta Fatih Sultan Mehmed dönemini Osmanlı toprak rejiminin tam

¹⁸³ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti, Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal, İslam Tarihi*, C.10, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1995), 47.

¹⁸⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.12/01, (Ankara: MEB Yayınları, 1993), 286-288.

¹⁸⁵ A.g.e., 287.

anlamıyla hem hukuksal hem de yapısal olarak en son şeklini aldığı, daha sonraki hükümdarlar tarafından dönemin şartlarına bağlı olarak ufak değişiklikler göstermekle birlikte Fatih tarafından biçimlendirilen şekliyle ayrılmadığını söylemek mümkündür.

Osmanlı toprak sistemi genel olarak Tımar başlığı altında ifade edilse de sistemin asıl adı *Miri Arazi Sistemidir*. Osmanlı kayıtlarında Miri ifadesine sıklıkla rastlanılmakla birlikte çoğu yerde *Dirlik* olarak da adlandırılmaktadır. Miri Araziler genel toprak yönetiminde pek çok arazi çeşidinden biriye de önemli bir parçasıdır. Nitekim Osmanlı genel arazi sistemi Mülk, Vakıf, Metruk, Ölü ve Miri Arazilerden meydana gelmektedir. Miri Araziler (Arazi-i miriye), esas mülkiyeti (yani rakabesi), Beytülmal adı verilen devlete ait olmak üzere, tasarrufu bireylere bırakılan veya ihale edilen arazilerdir. Bu perspektifte tarla, çayır, yaylak, kışlak, koru gibi araziler miri arazi olarak tanımlanır¹⁸⁶. Miri Arazi devletçe işletilmek üzere önceden belirlenen şartlar dahilinde reaya (uyruk ya da vatandaş)'ya verilen sözleşme karşılığında arazilerdir. Miri araziler dağıtılırken devletle reaya arasında sözleşme yapılır ve şartlar belirlenir. Bu şartlar dönemlere göre değişmekle birlikte genellikle üç yıl üst üste ekmek, toprakları verimli kullanmamak veya hor kullanmak, devlete olan yükümlülükleri gereksiz olarak yerine getirmemek gibi koşullardan meydana gelmektedir. Bir başka deyişle devlet tarafından reaya verilen bu araziler özel şartları taşımakla birlikte genellikle araziye sahiplenen reayanın yükümlülüklerini yerine getirmemesi üzerinden belirlenmiştir. Reaya yüklenen sorumluluklar belirli dönemlerde yenilenebilir. Ayrıca toprağın işlenmesiyle alakalı olduğundan mevsimsel koşullar nedeniyle hasadın yeterli olmaması gibi nedenlerden ötürü elinden alma söz konusu değildir. Bu noktada reayanın mevsimsel koşullardaki hakları saklıdır. Bundan başka Miri Arazilerle ilgili her türlü uyuşmazlık kadılar tarafından bakılmaktadır. Dolayısıyla toprağı alan reayanın hukuk önünde hakkını aramak gibi avantajları da bulunmaktadır¹⁸⁷. Osmanlı toprak hukuku çerçevesinde Miri Arazilerin bazılarının (Has ve Tımar toprakları) miras bırakılması mümkündür. Ancak miras alan kişiler devletle yeni bir sözleşme yapar. Araziyi alan kişiye *mutasarrıf* denilmektedir.

Miri Arazi, mutasarrıfına geniş bir tasarruf yetkisi tanımaktadır. Araziyi sahiplenen kişi üzerine dilediği ürünü ekebilir, başkasına kiralayabilir veya hakkını

¹⁸⁶ Halil Cin, "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi Ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.22 S.1, (745-797), (1966), 751.

¹⁸⁷ A.g.e., 758.

karşılıklı (ivazlı) ya da karşılıksız (ivazsız) devredebilir. Ancak kendisinin araziyi kullanmadığı durumlarda yapılacak her türlü devir işlemi sipahi ve ilgili memurun gözetiminde ve denetiminde yapılır. Bu işlem için memura belirli bir ücret de ödenir¹⁸⁸. Osmanlı toprak sisteminde Miri Arazilerin üzerinde değişiklik yapmak için izin almak durumundadır. Örneğin ağaç dikmek, kanal açmak, yol veya bina yapmak izinlere tabidir. Zira miri araziye yapılan bu düzenlemelerin mülkiyeti mutasarrıfa ait olup, arazinin el değiştirmesi sırasında bedeli ödenmelidir¹⁸⁹. Mülkiyet hakkı kendisinde olan taşınmazlarda mutasarrıf kendine ait mülkleri satabilme ve miras bırakabilme haklarına da sahiptir. Miras hakkı sadece erkek evlada yapılabilir. XII-XV. yüzyılla arasında Miri arazilerin hiçbir koşulda kız evlatlara bırakılmadığı görülmektedir. Bu hak ancak İXX. yüzyılda verilmiştir. Ancak miri araziye hiçbir şekilde defin yapılamaz, arazi çayır haline getirilemez. Miri Araziler sipahi ile mutasarrıf arasındaki hukuki ilişkiler çerçevesinde kullanılır. Bu bağlamda Sipahi ile Mutasarrıf arasındaki hukuki ilişki iki biçimde kendisini gösterir. Bunlardan ilki sipahinin devlet adına araziye denetlemesi ve gerekli izinleri verme yetkisidir. Bu ilişki *istifade hakkı* olarak da tanımlanır. İkincisiyse sipahinin mutasarrıftan alacağı vergidir. Bu ilişki esasen kamu hukukuna giren, devletin alacaklı olduğu ilişki biçimidir¹⁹⁰.

Miri arazilerin mülkiyeti devlete ait olduğu için mutasarrıfın mal varlığı envanterinde sayılmaz. Bunun yerine miri araziler devletin defterlerine kayıtlıdır. Osmanlı maliye yönetimi içinde çok farklı defter olduğundan Miri arazilerin kaydedildiği defterler mali özelliklerine göre çeşitli defterlerde kayıt altına alınmıştır. Buna göre Miri arazi kayıtları Ruznamçe, Tahrir ve İcmal Defterlerine kayıt edilmiştir. Genel olarak *Ruznamçe defterleri* yıllık gelir ve giderlerin düzenlenmesine yönelik olarak tutulan günlük defterleridir. Osmanlı maliye düzeni her gelir ve gider kalemi için ayrı bir defter tuttuğundan pek çok yardımcı defter bulunmaktadır¹⁹¹. Ruznamçe defterlerinin Osmanlı maliye sistemi içinde üç temel fonksiyonu bulunmaktadır. İlk fonksiyon günlük gelir ve giderlerin izlenmesini kolaylaştırmaktır. İkinci fonksiyon ise merkezi hazinenin düzenli

¹⁸⁸ M. Macit Kenanoğlu, "Miri Arazi", *İslam Ansiklopedisi*, C.30.), (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), (157-159), 158.

¹⁸⁹ A.g.e., 158

¹⁹⁰ Cin, Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi Ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu, 768.

¹⁹¹ Oktay Güvemli ve Batuhan Güvemli (2015), "Osmanlı Devlet Muhasebesinde Kayıt Düzeni ve Defter Sistemi" *MUFTAV Dergisi*, S. 20, (18-42), (2025), 22.

olarak izlenebilmesidir. Nihayet üçüncü fonksiyonu da yardımcı defterlerle olan benzerliğini ortaya koyabilmektir. Eğer yardımcı defterlerde bir sıkıntı olursa Ruznamçe defteri esas alınır¹⁹². Miri arazilerle ilgili ikinci olarak tutulan defter ise *Tahrir Defterleridir*. Çok çeşitli konularda tutulan Tahrir defterleri, genel olarak arazi ve nüfus konularını içeren ve Osmanlı devlet geleneğinin en eski kayıtları olarak da bilinmektedir. Nitekim kaynaklarda en eski tahrir defteri XIV. yüzyıla aittir. Osmanlı yönetim geleneği içinde tahrir defterleri bir yörenin ilk fethedildiği andan itibaren tutulmaya başlanmıştır. Ayrıca ortalama 30 yılda bir yenilenmiştir. Ayrıca bir yörenin etrafının yeniden fethedilmesi ya da padişahın tahta geçmesi sonucunda istemesi üzerine de yenilenmiştir. Örneğin Fatih Sultan Mehmed, İstanbulu fethettikten hemen sonra Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde tahrirlerin yenilenmesini istemiştir¹⁹³. Tahrir defterleri Osmanlı kayıt sisteminin en önemli parçasıdır. Miri arazinin kimlere dağıtıldığı, bu arazilerde hane sayısı, gelirin mukataası, cizye miktarı, vakıfların arazileri ve tımarların defterin tutulduğu andaki durumunu gösteren ve sayısal veriler içeren bir özelliğe sahiptir¹⁹⁴. Zaman içinde değişikliğe uğramakla birlikte temelde yukarıda ifade edilen bilgilerin bulunmasına özen gösterilmiştir.

İcmal defterleri ise Tahrir defterlerine yazılmadan önce yapılan hane halkı, hayvanat ve toprakların büyüklüğünü belirleyen yardımcı defterlerdir. Ayrıca tımarların yıl içinde veya belirli dönemlerdeki halihazırdaki durumunun da belirlendiği İcmal defterleri bir anlamda rapor olarak tanımlanabilir.

Osmanlı devlet geleneği içinde toprakların dağıtımı zaman içinde değişiklik göstermekle birlikte kuruluş ve yükseliş dönemlerinde Miri Arazilerin şekil ve biçimlerinin üç temel yapıdan meydana geldiği söylenebilir. Bunlara yakından bakıldığında *Has*, *Zeamet* ve *Tımar* olarak tanzim edildiği görülmektedir. Gelirleri genellikle 100 bin akçeden fazla olan, verimli arazilere verilen tanımlamadır. Orhan Gazi ve oğlu I. Murad döneminde Has arazileri iki türe ayrılmıştır: Havass-ı Humayun ve Havass-ı Vüzera. Temelde has arazileri doğrudan Padişah mülki sayılmakla birlikte

---

¹⁹² A.g.e.,23.

¹⁹³ Mehmet Öz, "Tahrir", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:39, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı,2010), (425-429), 425.

¹⁹⁴ Ümit Katırcı (2012), "Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Avarız Defterleri", *Ankara Üniversitesi DTCF Yüksek Lisans Ödevi*, (2012), 12.

https://www.academia.edu/7925908/Osman%C4%B1_Tarihi_Kaynaklar%C4%B1ndan_Avar%C4%B1z_Defterleri (15.04.2017)

hazine içinde yer alan Havass-ı Humayun gelirleri diğer kategorilerden ayrı tutulmuştur. En zengin ve en güvenilir gelir kaynakları olan bu topraklar doğrudan hükümdar ve ailesinin geçim kaynağıdır¹⁹⁵. Havass-ı Vüzeraysa Sadrazam, Vezir, Kazasker gibi üst düzey hükümet üyeleriyle eyalet paşaları, sancak beylerine ayrılan topraklar olarak tanımlanmıştır. I. Murad Kanunnamesine göre en büyük has, yıllık geliri 1.200.000 akçe olan topraklardı. Bundan büyük toprak parçasının mahiyete has olarak verilmesi kanunlara göre yasaktı. Dolayısıyla Osmanlı yönetim sistemi içinde Padişah'tan daha zengin bir Kapıkulunun meydana gelmesinin de önüne geçilmiştir¹⁹⁶.

Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılan düzenlemeyle birlikte Has toprakları yeniden düzenlenmiş ve geliri 20.000 ile 99.999 akçe arasındaki has arazileri *Zeamet* olarak tanımlanmaya başlamıştır. Geliri Has'a göre daha düşük olan bu toprakların merkezi ve taşra yöneticilerine verilmesi uygulaması özellikle XVI. yüzyılda daha da yaygınlaşmıştır. Zeametler merkez ve taşradaki Zeamet uygulamasında zaman zaman istisnalara da rastlanmaktadır. Bazı durumlarda zeamet toprakları 100 bin akçenin üzerine de çıkarılmıştır. Zeametler görev süresince verilen araziler olarak yer edinmiştir. Bir başka deyişle zeamet arazilerinin miras bırakılması mümkün değildir. Eğer bir görevli başka bir yere atanırsa gittiği yerdeki arazileri tasarruf edebilmiştir. Dolayısıyla zeamet toprakları üzerindeki her türlü tasarruf Padişahın hakkı sayılmıştır.

Tımarlar ise Miri arazilerin en önemli bölümünü oluşturan ve geliri 20 bin akçeden fazla olmayan topraklara verilen tanımlamadır. Halk dilinde Dirlik olarak da tanımlanan ve Tahrir defterlerinin yanı sıra *İcmal Defterleri*'ne de kayıt edilen Tımarlar, aynı zamanda (Has dışında), mirasa ve mülkiyet hukukuna konu olan topraklardır. Osmanlı Devleti toprak rejiminin özünü teşkil eden tımar sisteminin, kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler, devletin, tımar üzerindeki haklarıyla, tımar sahiplerinin hukuken hakları olarak dengelenmektedir¹⁹⁷. Tımar verilen kişiler kuraklık, doğal afet gibi zorunlu haller dışında topraklarını düzenli işlettikleri sürece her türlü tasarruf hakkına sahiptiler. Üstelik bu topraklar aynı yükümlülüklerle miras olarak da

¹⁹⁵ İnalçık, *Tımar*, 169.

¹⁹⁶ Şahin Ceylanlı, "Osmanlı Toprak Düzeni Üzerine Bazı Düşünceler", *Journal of Economy Culture and Society*, S.23, (147-156), (1991), 150.

¹⁹⁷ Mustafa Hatipler, "Osmanlı Toprak Rejimi ve Tarihsel Süreç İçinde Kooperatifçiliğimiz" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ, 2010), 50-51.

bırakılabildiği. Osmanlı yönetim sistemi içinde Tımar uygulamasının iki ana yönü bulunmaktadır. Bunlardan ilki devlete düzenli ayni ve nakdi gelir sağlamak; ikincisiyse sürekli olarak zinde bir askeri sisteme sahip olmak. Osmanlı Tımar sistemi gelir ve yükümlülük bakımından özel bir dengeye uygun şekilde dağıtmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Fatih Sultan Mehmed döneminde Tımar dağıtımında en az gelir oranının 3000 akçe olduğu da kaynaklarda mevcuttur¹⁹⁸. Bu nedenle 3000 akçeden daha az topraklar köylülere doğrudan arazi olarak dağıtılmıştır. Her Tımar icmal defterine ayrı bir madde halinde kaydedilmiş ve tımar birimlerinin değiştirilmemesi amaçlanmıştır. Böylece daha fazla reaya toprak sahibi olabilecek ve eşit sayılacak bir şekilde tımarlı sipahi yetiştirebilecektir. Tımar uygulamasında dikkat çeken bir başka husus ise mutasarrıfların belirli bir aile içinde kalması çabasıdır. Bir başka deyişle bir tımar sahibi hayattayken oğullarına tımar dağıtılmamıştır. Böylece haneler bölünmemeye çalışılmıştır. Bu amaçla Tımarların dağıtılmasında Osmanlı yönetim sistemi her zaman dengeye dikkat etmiştir.

Tımarın ancak mutasarrıfın ölümüyle miras bırakılması amaçlanmıştır¹⁹⁹. Tımarların dağıtılması hususunda Osmanlı yönetiminin Müslüm reayaya öncelik tanıması genel bir uygulamadır. Bununla birlikte özellikle Balkanlarda gayri Müslüm unsurlara teşvik veya ödül amaçlı tımar dağıtıldığı da bilinmektedir. Tımarlar dağıtılış biçimine göre *tezkireli* ve *tezkiresiz* olmak üzere ikiye ayrılır²⁰⁰. *Tezkireli Tımarlar*, doğrudan Beylerbeyinin vermeye yetkili olmadığı tımarlardır. Bu tımarlar doğrudan Başkent tarafından verilir. Geliri ortalama 5.000 akçeden fazla olan Tımarlar tezkireli topraklar olarak tanımlanır. *Tezkiresiz Tımarlar* ise geliri 5.000 akçeden az olan ve Beylerbeyi tarafından doğrudan verilebilen arazilerdir. Tımarları mali durumuna göre de ayırmak mümkündür. Bu bağlamda *serbest ve serbest olmayan* tımar ayrımı yapılabilir. Serbest tımarlar, mutasarrıfın gerdek, tapu, kışlak ve yaylak, cürüm ve cinayet resimleri gibi miktarı önceden kestirilemeyen ve adına “bad-ı heva” denilen bu vergileri almak hakkına sahip olduğu tımarlardır. Subaşi, çeribaşı gibi bazı görevlilerin tımarları ile üst düzey devlet memurlarının görev sürelerince devam eden has ve zeametleri serbest tımarlardır²⁰¹. Serbest olmayan tımarlarsa sahibinin vergi hakkına sahip olmadığı tımarlardır. Genellikle Yurtluk veya

¹⁹⁸ Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, 214.

¹⁹⁹ İnalçık, *Tımar*, 170.

²⁰⁰ Coşkun Üçok (1944), “Osmanlı Devleti Teşkilâtında Tımarlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, S.1, (73-95), (1944), 82.

²⁰¹ Hatipler, *Osmanlı Toprak Rejimi ve Tarihsel Süreç İçinde Kooperatifçiliğimiz*, 159.

Ocaklık sıfatıyla verilen topraklar bu sınıfa girerler. Bu tür topraklar genellikle tersanelerin masraflarıyla da kale muhafızlarının ya da şehirlerde görev yapan idarecilerin aylıklarını karşılamak için verilirler²⁰². Zeamet hiçbir zaman Tımara bölünmez ama Tımarlar birleştirilerek zeamet yapılabilir.

Tımar sisteminin idari yönüne bakıldığında ilk ele alınması gereken nokta Tımarların kimlere verildiği hususunun detaylı analizidir. Öncelikli olarak Tımarlar sipahizade adı verilen kişilere verilmiştir. Sipahizade olabilmek için en az iki Zaim (üst düzey merkez ya da taşra görevlisi) veya on Tımar sahibinin tanıklığı gerekmiştir²⁰³. Yalancı tanıklık durumunda zeamet sahiplerinin toprakları ellerinden alınacağından bu konu oldukça önemlidir. Ayrıca kişinin sipahi besleyebilecek yetenek de kalitede olması da önemli bir koşuldur. Yukarıdaki koşulları sağlayan reayaya ya tezkireli ya da tezkiresiz olarak Tımar Berati (yani tımar arazisi belgesiyle) birlikte verilmiştir. Beratların verilmesinde izlenecek yol ise bellidir. Buna göre tımar isteyen dileği münasip görülürse verilecek tımarın bağlı olduğu beylerbeyi ya da sancak beyine bir ferman gönderilir, beylerbeyi ya da sancak beyi mutasarrıf adaylarını incelemeye tabi tutar ve uygun olduğu anlaşılırsa kişiyle ilgili bir raporu ilgili yere ulaştırır. Akabinde de tımar beratı ilgili kişiye ulak yoluyla gönderilirdi. Söz konusu beratların da bir bedeli bulunmaktadır. Kalemkiye ücreti olarak adlandırılan bu ücret 3000 akçelik bir tımar için için 120; zeamet için 800 ve haslar içinse 1500 akçedir. Beratler her yıl başında yenilediğinden, bu ücretler her yıl yeniden tahsis edilmiştir. Dirliklerin defterleriye *tımar defterdarı* tarafından tutulmuştur. Tımar defterdarları Sancaklarda görev yapan *defter eminlerine* onlar da Beylerbeyiliklerindeki Defterdara bağlanmışlardır. Bu görevlilerin hepsine birden de *Vilayet Muharriri* denilmiştir²⁰⁴. Tımarlarda yetiştirilen Sipahilerin savaşa hazırlık durumlarından da doğrudan Beylerbeyileri sorumlu tutulmuştur. Eğer başarısız veya yetersiz durumda olurlarsa Tımar sahiplerinin azilleri söz konusudur. Mutasarrıfı azledilerek boş kalan tımarlar *mahlul geliri* adı altında tahrir defterine kaydedilmiştir. Gelirleri de *mevkuf* olarak adlandırılmıştır. Azledilen Mutasarrıfa en az iki yıl geçmeden Tımar toprağı verilmemiştir. İki yıl boyunca ilemeye alınmış ve tarımdan başka hiçbir iş yapmaması koşulu getirilmiştir. Eğer tımar sahibinin erkek evladı yoksa topraklar yine mahlul sayılmıştır.

²⁰² Hatipler, Osmanlı Toprak Rejimi ve Tarihsel Süreç İçinde Kooperatifçiliğimiz, 159-160.

²⁰³ Üçok, Osmanlı Devleti Teşkilâtında Tımarlar, 81.

²⁰⁴ A.g.e., 82.

Askeri bakımdan ele alındığında Tımarlı Sipahilerin *cebeli* ya da *sişpahi* olarak adlandırıldığı görülmektedir. Cebeli birlikleri sınır boylarında yaşıyorsa *serhat kulu*, iç bölgelerdeyse *yerli kulu* olarak adlandırılmıştır. Ayrıca tımar askerlerinin *müsellim (atlı)* ve *yaya* iki sınıfa ayrıldığı da bilinmektedir²⁰⁵. Tımar sisteminde beslenen askerlerin yıllık harcamaları, silahları ve ailelerinin yaşesi konuları vergi dışı bırakılmıştır. Tımar askerleri sancaklarda bölüklere ayrılmışlardır. Her bölüğün başında *Subaşı* denilen bir komutan ile *bayrakdar* ve *çavuşları* bulunmaktadır. Her on bölüğün komutası da *Alay Beyi*'ne bırakılmıştır. Savaş zamanı askerlerin toplanması, Sancaklara götürülmesi ve savaşta komuta edecek komutanların altında savaşmalarından bu Alay Beyleri sorumlu tutulmuştur. Sipahilerin onda birinin sefer sırasında buldukları bölgedeki asayiş ve güvenlik amacı bırakılması zorunlu tutulmuştur. Sefere giden tımar askerleri sefer sonuçlanmadan topraklarına geri dönememişlerdir. Her tımarlı sipahinin şahsına özel olmak üzere kılıç, eşkinci, benevbet, mülk tımar ve mustahfiz adıyla sınıflarına ayrılmışlardır²⁰⁶.

---

²⁰⁵ A.g.e., 89.

²⁰⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlılarda Askeri Teşkilat”,
<https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/osmanlilarda-askeri-teskilat/> (04.03.2017).

SONUÇ

Osmanlı toprak sistemi temellerini Bizans ve İslam geleneğinden alan, aynı zamanda kendisinden önce kurulan Türk ve Müslüman diğer devletlerdeki toprak rejiminden almıştır. Kuruluşundan 19. Yüzyıla kadar tipik bir Ortaçağ Türk-İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu için toprağı yönetmek, aynı zamanda bütün bir devleti yönetmek gibidir. Özellikle büyük bir imparatorluğa ihtiyaç duyulan kamu hizmetlerini götürmek, güçlü bir ordu beslemek, üç kıtaya yayılan geniş bir coğrafyada görev yapan kamu görevlilerinin aylıklarını vermek geliştirilmiş ve özgün bir toprak yönetim sistemiyle mümkün olmuştur. İmparatorluk yeni topraklar elde ettikçe etkin bir toprak dağıtımını uygulanmış, imparatorluk yüzlerce yıl ayakta kalabilmiştir. Ne var ki doğal sınırlara ulaşıncı artan nüfusun artan ihtiyaçları karşılanamamış, toprak rejimi bozulmaya başlamıştır. Toprak sisteminin bozulması da genel anlamda imparatorluğun yıkılmasına zemin hazırlamıştır.

Ancak imparatorluğun yaklaşık altı yüzyıl devam ettiği üç kıtada onlarca topluluğa hükmettiğı göz önüne alındığında Osmanlı toprak rejiminin belirli ilkelere sabit kalmadığı da eklenmelidir. Bu nedenle çağlar boyunca toprak rejimi sürekli olarak değişmiş; hükmedilen her bölgeye uygun rejimler geliştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim Osmanlıların toprağı yönetmede son derece mahir oldukları da söylenebilir. Bununla birlikte toprak rejiminin özgün ve belirli bir sistematiğine uygun olarak dağıtılması da ayakta kaldığı yüzlerce yıl boyunca Osmanlı ülkesinde Batı tipi feodal bir düzenin gelişmesine de engel olmuştur. Esasen Mülkiyet kavramını doğal bir insan hakkı olarak gören Osmanlı yönetim sistemi, bu konuyu adaletli ve saygılı bir biçimde yerine getirebilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M.Ali ve Köker Levent, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge, 2001.
- Akalın, Şebnem, *Hüdavendigâr*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.18, 1998.
- Algül, Hüseyin (2015), “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Temel Dinamikler”, II. Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 3-5 Nisan 2015, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2015, 365-373.
- Alpman, Adil (1999), “Nuzi Metinlerinde Tımar Müessesesi”, XII TTK Kongresi, Bildiriler Kitabı, C.I, Ankara: TTK, 1999, 96-97.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, İstanbul, Cem, 1995
- Akkuş, Yiğit Fatma (2017), “Osmanlı-Memluk Mücadelesinde Beş Yıl Savaşları”, *Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ed.Musa Şamil Yenel, 2017, 236-260.
- Aktan, Hamza, *İhya*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C.22, 2000, 7-10.
- Altuğ, Uğur, “Erken On Beşinci Asır Osmanlı Balkanlar’ında Tımar Sistemi’nin Tatbikinde Coğrafi Koşulların Tesiri”, *Adam Akademi*, (2011): 29-44.
- Arifoğlu, Yusuf , “Horasan’da Toprak Mülkiyeti: İslamiyet’in Bölgede Yerleşmesinden Büveyhîlerin Hâkimiyetine Kadar”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C.3, S.2, (2017): 139-155.
- Armağan, Abdüllatif , “Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”, *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, C.5, S.9, (2011): 139-156.
- ARSLAN, Lütfi , “H.963/ M.1556 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Bozok Sancağı’nın Ekonomik ve Demografik Yapısı” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Aşikoğlu Ahmed, *Tevârih-i Âl-i Osman, Aşık paşazâde Tarihi*, Neş.Ali Bey, 1.bs, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1332.

- Atçeken, İsmail Hakkı (2002), “Ömer b. Abdülazîz Dönem Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.13, S.13, (2017): 69-88
- Ateş, Hüseyin, Halil Ünal, “Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusunda İdari Hayat”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.8, (2004): 21-42,
- Aydoğdu, Mustafa, “Ortaçağ Feodal Mülkiyet Anlayışı ve Osmanlı Hukukundaki Toprak Sisteminin Türk Hukukundaki Tarımsal İşletmelerin Mirasçılara Özgülenmesine Etkileri”, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.17, S.2, (2015): 1-26
- Bal, Oğuz, “İslam İktisadınının Kilometre Taşlarından Ebu Yusuf’un İktisadi Düşüncesi”, *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, C. 1, S.2, (2014): 1-41
- Barkan, Ömer Lütfi, “Timar”, Ankara: MEB İslam Ansiklopedisi, Cilt:12/01,1993.
- Benevolo, Leonardo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, (Çev: Nur Nirven) İstanbul: Literatür, 2006.
- Berktaş, Halil, *Kabilelerden Feodalizme*, İstanbul: Kaynak, 1983
- Bilgiç, Emin, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C.21, S.3-4, (1970): 103-119
- Bloch, Marc., *Feodal Toplum* (Çev.Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Gece, 1995.
- Caner, Cantürk, “Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi Yaklaşımıyla Türk Kamu Yönetiminin Gelişimi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Caner, Cantürk, “Pers İstilasına Kadar İlk Çağ Anadolu Uygarlıklarında Devlet ve Yönetim”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008
- Ceylanlı, Şahin, “Osmanlı Toprak Düzeni Üzerine Bazı Düşünceler”, *Journal of Economy Culture and Society*, S.23, (1991): 147-156
- Childe, Gordon, *Tarihte Neler Oldu*, (Çev. Alâeddin Şenel ve Mete Tunçay), Ankara: Odak, 1974.
- Cin, Halil, “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi ve Bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.22, S. 1, (1966): 745-797.

Cin, Halil, Arazi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C.3, 2000: 342-346.

Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 5, S.5, (1947): 483- 511.

Çetin, Halil “Timurun Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Çubukçu, Asri, *Day'a*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul C.9, (1994): 57-59.

Dean, Trevor, *Land And Power in the Late Medieval Ferrera*, UK: Cambridge University Press,1988.

Demirci, Mustafa, “İlk Devir İslam Tarihinde Fey Kavramının Gelişimi Bağlamında İktisadi Kaynakların Paylaşımı Tartışmaları”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C.16, S.4, (2003): 596-606.

Demirci, Mustafa, “Emeviler Devrinde Aşağı Irak'ta (Sevad), Büyük Çiftliklerin Doğuşu ve Gelişimi”, *İstem*, Yıl:5, S. 9, (2007): 61-82.

Demir, Galip, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Ahilik*, 2.bs, İstanbul: Sade Ofset Matbaası, 2000.

Demirtaş, Faruk, “Osmanlı Devleti'nde Anadolu'da Kayılar” *Belleten*, S.47, (1948): 575-615.

Divitçioğlu, Sencer, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, İstanbul, Eren, 1986.

Doğan, Mehmet, *Tarih ve Toplum*, İstanbul: İz, 1998.

Donn, Lin ve Don, Donn, *Middle Ages Europe*, USA, Good Year Books, 2011.

Döğüş Sabahattin ve Ubeyd Öğretmen, “Düzmece Mustafa İsyanı”, *Analitik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.1, (2018): 1-9.

Durgun, Fatih, “Geç Ortaçağ İngiliz Toplumunu Anlamak: Tarih Yazıcılığında Bastard Feudalism Kavramının Gelişimi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXXII/1, (2017): 47-72.

Eco, Umberto (2014), *Orta Çağ Barbarlar- Hristiyanlar- Müslümanlar*, 5. bs, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Ankara: Alfa, 2014.

- Elam, Nilgün, “Babalar ve Oğullar: IV. Andronikos Palaiologos ve Savcı Çelebi'nin İsyanı (1373)“, *Ankara Üniversitesi, DTCF Dergisi*, C.30, S.49, (2011): 29-71.
- Ez-Zerka, Mustafa Ahmet, “Mülk'ün Çeşitleri ve Sebepleri”, (Çev:Servet Armağan), *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, No:18, (1990): 143-150.
- Finlay, Nyree, *The Mesolithic, Essays on the Local History and Archaeology of West Central Scotland*, UK: Glasgow Museums, 2014
- Gökbilgin, Tayyip, “Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (1974): 79- 90.
- Göksu, Erhan, “İkta Sisteminin Tekamülünde Selçukluların Rolü”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.1, (2009): 83-96.
- Göksu, Erhan, “Eski Türkiye Selçuklularında İkta”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.26, 2009: 137-154.
- Göksu, Erhan, “Nizamülmülk ve Selçuklu İktanın Şekillenmesindeki Rolü”, *USAD*, S.8, (2018): 147-164.
- Gurbanov, Abbas, “Abbasiler Döneminin İlk Asrında Azerbaycan”, *İstem*, Yıl:6, S.12, (2008): 153–173.
- Gündüz, Mustafa, “Osmanlıyı Yönetenler Mektebi: Enderun”, *Yedikıta*, S.105, (2017): 20-35.
- Güvemli, Oktay ve BatuhanGüvemli, “Osmanlı Devlet Muhasebesinde Kayıt Düzeni ve Defter Sistemi” *MUFTAV Dergisi*, S.20, (2015): 18-42.
- Hatipler, Mustafa, “Osmanlı Toprak Rejimi ve Tarihisel Süreç İçinde Kooperatifçiliğimiz”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2010.
- Heaton, Herbert, *Avrupa İktisat Tarihi*, (Çev. M.Ali Kılıçbay), İstanbul: Teori, 1985.
- İnalcık Halil, “*Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Beg*”,
(<http://www.inalcik.com/images/pdfs/30685861OSMANBEG.pdf>, (01.01.2017))
- İnalcık, Halil, “Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus”, (Ed.Elizabeth Zachariadou), *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, Rethymnon: UK: Crete University Press, 1993, 55-81.

- İnalcık, Halil, “*Kanunname*”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kanunname> (04.05. 2016).
- İnalcık, Halil, *Timar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.41, , (2012): 167-172
- İşyar Ömer Göksel, *Türk Dış Politikası*, Bursa: Dora, 2017.
- Kajdan, Aleksandr, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol:1. New York, New York and Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 1991.
- Kapanşahin, Muhittin, “Sultan II. Murad’ın Haçlılarla Mücadelesi – Varna ve Kosova Savaşları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, S.28, (2014), 14-28.
- Kaşağıcı Mustafa, “Osmanlı Sultanlarının Kullandıkları Unvan veLakapların Türk Devlet ve Toplum Anlayışıyla İlişkisi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Kaşıkcı, Osman, *Anayasal Açıdan Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi*, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=381945> (04.05.2017)
- Katıracı, Ümit (2012), *Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Avarız Defterleri*, Ankara Üniversitesi DTCF Yüksek Lisans Ödevi, https://www.academia.edu/7925908/Osmanl%C4%B1_Tarihi_Kaynaklar%C4%B1ndan_Avar%C4%B1z_Defterleri (15.04.2017)
- Kaya, Remzi, “Kuranı Kerim’de Fey Gelirleri ve Dağıtımı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, (2001), 67-86.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti, Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal, İslam Tarihi*, C. 10, İstanbul: Kayıhan, 1995.
- Kenanoğlu, M. Macit, *Miri Arazi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:30, (2005).
- Kenanoğlu, Macit, *Mülk*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı,İslam Ansiklopedisi, Cilt:31, (2005).
- Kılıç, Orhan, “Orhan Gazi Devrinde Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı ve Teşkilatı”, V. Uluslararası Orhangazi ve Kocaeli Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı, C.1, 9-11 Mart 2018, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2019, 331-338.

- Kılıç, Remzi (2003), “Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri”,
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.1, S.14, (2003), 95-118.
- Kılıçbay, Mehmet Ali, *Şehirler ve Kentler*, İstanbul: Gece, 1993.
- Kılıçbay, Mehmet Ali (2005), “Ortaçağın Orta Malı Olmadığına Dair”, *Doğu Batı Dergisi*, S.33, (2005), 69-79.
- Koç, Yunus, “Erken Dönem Osmanlı Hukuku: Temel Sorunlar, Yaklaşımlar”,
Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 16, (1999),
115-126.
- Koprıman, K. Yaşar, Nihat Yazılıtaş ve Altan Çetin, “İslam Toplumlarında İktâ'nın Ortaya Çıkışı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.25, S.39, (2006), 221-238
- Köprülü, M. Fuat, (1984a), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 4. Bs, Ankara: Akçağ, 1984
- Kucur, Sadi S., *İktâ*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.22, (2000)
- Kunt, Metin, "Siyasal Tarih(1600-1789)" *Türkiye Tarihi*, C.3, (Ed.Sina Akşin), İstanbul: Cem, 1997, (19-72).
- Kurtaran, Uğur, “Bir İmparatorluğun Doğuşu Osmanlı Kuruluş Dönemi”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, S.5, (2012), 244-265.
- Laiou, Angeliki E. (2002), “Political History: An Outline”, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh Through the Fifteenth Century*, Vol:1, (Ed. Angeliki E. Laiou), (9-30), Washington, D.C: Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, 2002.
- Magdelino, Paul (2000), “The Maritime Neighborhoods of Constantinople: Commercial and Residential Functions, Sixth to Twelfth Centuries”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol:54, (2000), 209-256.
- Mantran, Robert (1995), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (Çeviren: Server Tanilli), İstanbul: Cem, 1995.
- Mellaart, James, *The Neolithic of the Near East*, London: Thames and Hudson,1975.
- Mumford, Lewis, *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, İstanbul: Ayrıntı, 2007.
- Oflaz, Mustafa (2002), “Osmanlı Dirlik Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Ankara, (2002): 695-706.
- Öz, Mehmet (2010), *Tahrir*, İslam Ansiklopedisi, , Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt:39, (2010): 425-429.

- Özevarlı M. Sait, *Mülk*, İslam Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt:31, (2005).
- Öztürk Yücel, “Tımar-Thema Teriminin Ortaya Çıkması, Bizans Uygulaması ve Osmanlı İle Mukayesesi”, *OTAM*, S.31, Y.2012, (2013).
- Pirenne, Henri (1994) *Ortaçağ Kentleri*, İstanbul: İletişim, 1994.
- Pustu, Yusuf, “Küreselleşme Sürecinde Kent; Antik Site’den Dünya Kentine”, *Sayıştay Dergisi*, C.60, (2002): 129–151.
- Söylemez, M. Mahfuz, “Hz. Osman Döneminde Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi-Kufe Örneği”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.II, S.3, (2003): 63-86.
- Sümer, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı-Destanları, 5.bs, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.
- Şahingöz, Ahmet ve Teoman Özgür, “Osmanlı Tarımında Bir Sistem Tartışması: Tımar”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, S.3, (2002), 67-88.
- Şen, Mehmet Emin, “Abbasiler Döneminde İdari ve Mali Kadrodaki Türkler”, *İstem*, Yıl:7, Sayı:13, (2009): 233–260
- Şenel, Alaeddin , *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1982.
- Şentürk, M. Hüdayi, “Osmanlı Devletinin Rumelide Uyguladığı İskan Siyaseti”, *Bellekten*, C.LVII, S.218, (1993): 89-112.
- Taş Seyhan ve Enver Günay (2015), “Antik Çağ Toplularının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi/KSU Journal of Social Sciences*, C. 12, S.2, (2015): 141-166.
- Tekin, Segah ve Esra Banu Sipahi, “Kent, Yönetim, Din, Siyaset ve Düşünce Bağlamında Orta Çağ Avrupasına İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, *Tarih Okulu Dergisi*, Y.7, S.17, (2014): 189-219.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl, *Sultan Yıldırım Bayezid*, İstanbul: İnkılâp, 1986
- Türkmen, İlhan (2014), “II. Murad’ın Belgrad Muharasası”, *History Studies*, Vol:6, Issue:1, (2014): 189-198.
- Uçmaz, Abdurrahman, “Selçuklularda İkta ve Toprak Sistemi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Üçok, Coşkun, “Osmanlı Devletî Teşkilâtında Tımarlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, (1944): 73-95.

Uzunçarşılı İ. Hakkı, *Osmanlılarda Askeri Teşkilat*,
<https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/osmanlilarda-askeri-teskilat/>
 (04.03.2017).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi I*, 1.bs, Ankara: TTK, 1994

Ülgen, Pınar, Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış, *Mukaddime*, S. 1,
 (2010): 1-17.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 1.bs. Isparta: Kardelen, 1998

Vrijaldenhoven J.J.P. (2014), “The Byzantine State and the Dynatoi”, Unpublished
 Master Thesis, Leiden University, Netherland, 2014.

Werner, Ernest (1966), *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, (Çev. Orhan Esen ve Yılmaz
 Öner), İstanbul: Alan, 1966.

Yiğit İsmail (2004), *Mevali*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, C.
 29, (2004).

İnternet Kaynakları

“Çelebi Sultan Mehmed”, <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Osmanli-Tarihi-Ansiklopedisi/Detay/CELEBI-SULTAN-MEHMED/164> (02.05.2018)

“Çelebi Mehmed Dönemi ve Şeyh Bedrettin İsyanı”, <https://somuncubaba.net/sufi-perspektif/celebi-medmed-donemi-seyh-bedreddin-isyani/> (02.05.2008)

DİZİN**D**

Devlet yönetimi, 55

K

Kuruluş, 29, 30, 32, 33, 48, 50, 52, 86

O

Osmanlı Devleti, 28, 29, 32, 34, 36, 47,
52, 68, 72, 76, 81, 83, 85, 86, 87

T

Tımar sistemi, 50, 54, 55, 59, 68, 69,
70, 71, 77, 78, 79

Toprak, iv, v, 1, 10, 14, 23, 25, 65, 67,
73, 74, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 84, 87

Toprak rejimi, 14

Toprak sistemi, 80

Y

Yönetim, 10, 11, 18, 36, 37, 81, 82, 87